

LATVIJAS CILVĒKTIESĪBU UN ETNISKO STUDIJU CENTRS
LATVIAN CENTRE FOR HUMAN RIGHTS AND ETHNIC STUDIES

ČIGĀNU STĀVOKLIS LATVIJĀ

Rīga 2003

Pētījums ir tapis ar Sabiedrības integrācijas fonda (SIF) un Eiropas Savienības (ES) finansiālu atbalstu. Par pētījumā sniegto informāciju ir atbildīgs Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs. Pētījumā sniegtie viedokļi nav oficiālā SIF un ES nostāja.

© Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs

Alberta iela 13, Rīga LV-1010, Latvija
Tāl.: 371 7039290
Fakss: 371 7039291

© Vāka foto: Kaspars Goba, fotožurnālistikas izpētes projekts "Čigāni Latvijā", Latvijas Kultūrkapitāla Fonds

Sagatavots SIA PUSE PLUS

ISBN 9984-9359-9-x

PRIEKŠVārds

Rasisms pret čigāņiem, tāpat kā pret ebrejiem, Eiropā un citur pasaulē ir atzīts par īpašu problēmu pretdiskriminācijas jomā, kurai pievēršama prioritāra uzmanība visās valstīs, kur dzīvo čigāņi. Taču Latvijā līdz šim nav bijusi apkopota informācija par šīs tautības pārstāvju situāciju valstī. Tas varētu būt skaidrojams ar diviem pamatiemesliem. Pirmkārt, plaši ir izplatīta pusoficiāla doma, ka salīdzinājumā ar milzīgajām diskriminācijas problēmām un atklāto vardarbību, ar kurām čigāņi ikdienā sastopas citās Austrumeiropas valstīs, čigāņiem Latvijā ir labvēlīgāka situācija. Otrkārt, pirmie desmit atgūtās neatkarības gadi Latvijā minoritāšu jautājumos tika aizņemti ar skaitliski lielajām minoritātēm, – un tādēļ galvenokārt tieši ar pilsonības un valodas jautājumiem. Ja vērtē šos kritērijus, tas pastiprina iespaidu, ka ar čigāņiem mūsu valstī viss ir kārtībā: 92% čigāņu ir Latvijas pilsoņi un 66% brīvi runā latviski.

Taču, no otras puses, aptaujas un kontakti sadzīves līmenī rāda, ka par čigāņiem plaši izplatīti ir negatīvi stereotipi. Medijos ik pa laikam parādās informācija par rasisma vai diskriminācijas gadījumiem pret čigāņiem, saistīti gan ar neielaišanu kafejnīcās vai bāros, gan ar aizdomīgu vardarbības izpausmi no tiesībsargājošo iestāžu darbinieku puses. Šī pretruna Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrā rosināja vēlmi apkopot informāciju par čigāņu situāciju dažādās sociālās jomās mūsdienu Latvijā. Pētījumā ir iekļautas vairākas jomas, tādēļ nebija iespējams izdarīt tik sīku analīzi, lai sniegtu galīgas un precīzas rekomendācijas katrā no tām. Informācija apkopota, lai gūtu pārskatu un būtu pamats sīkākai analīzei jau pa atsevišķām šeit norādītām jomām, ar mērķi izstrādāt konkrētas rekomendācijas un valsts rīcības plānu rasisma un diskriminācijas izskaušanai pret čigāņiem.

Pētījumu realizēja Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs ar pētnieču Daces Lukumietes un Signes Martišūnes milzīgu laika, enerģijas un emociju ieguldījumu. Projekta asistente bija Maija Mauriņa. Īpašu pateicību vēlamies izteikt projekta partnerei "Ame Roma" vadītājai Vandai Zamickai, kas nodrošināja tikšanās un intervijas ar čigāņu tautības pārstāvjiem un čigāņu NVO vadītājiem visā Latvijā.

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs pateicas Sabiedrības integrācijas fondam, kas nodrošināja iespēju veikt šādu pētījumu, piešķirot ES Phare finansējumu. Paldies gribam arī teikt Sorosa fondam-Latvija un Atvērtās sabiedrības institūtam (Budapeštā), kas nodrošināja vajadzīgo līdzfinansējumu.

Ilze Brands Kehre
Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra direktore
2003. gada augustā

SATURA RĀDĪTĀJS

1. Kopsavilkums	7
2. Ievads	9
3. Diskriminācija un iedzīvotāju attieksme	10
3.1. Diskriminācijas definīcija un veidi	10
3.2. Iedzīvotāju attieksme pret čigāniem	11
4. Vēsture un demogrāfija	14
4.1. Vēsture	14
4.2. Demogrāfija	15
5. Izglītība	19
5.1. Čigānu izglītības līmeņa raksturojums	19
5.2. Analfabētisms	19
5.3. Iesaistīšanās izglītības sistēmā	20
5.4. Kāpēc čigānu bērni nemācās	21
5.5. Īpašas skolas vai čigānu bērnu integrācija vispārējās skolās	22
5.6. Īpašas problēmas mācību procesā	26
6. Nodarbinātība	30
6.1. Bezdarba līmenis	30
6.2. Ekonomiskās aktivitātes kā iztikas līdzekļu avots	32
6.3. Čigānu bezdarbnieku raksturojums	34
6.4. Pašreiz piedāvātie risinājumi un to efektivitāte	35
6.5. Čigānu lideru piedāvātie risinājumi	36
6.6. Liecības par diskrimināciju pret čigāniem nodarbinātības jomā	37
7. Dzīves apstākļi	40
7.1. Ienākumu avoti un sociālie pabalsti	40
7.2. Mājokļi	41
7.3. Veselība	43
8. Attiecības ar likumu	47
8.1. Policija	48
8.2. Tiesa	50
8.3. Ieslodzījuma vietas	51
9. Čigānu līdzdalība politiskās un sabiedriskās aktivitātēs	54
9.1. Politiskā līdzdalība	54
9.2. Līdzdalība sabiedrībā: nevalstiskās organizācijas	55
Literatūras un avotu saraksts	59
1. pielikums. Metodoloģija	63
2. pielikums. Iedzīvotāju attieksme pret čigāniem aptaujas rezultāti	65
3. pielikums. Eiropas Padomes Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību vispārēji politiskā rekomendācija Nr.3	75

1. KOPSAVILKUMS

Visā Eiropā jautājums par romu jeb čigānu īpaši asām problēmām sabiedrībā, kuru pamatā visbiežāk ir rasisms un diskriminācija no citu tautību puses, ir ļoti aktuāls. Diskriminācijas formas ir ļoti dažādas, sākot ar vardarbību uz etniskā pamata līdz nevienlīdzīgiem noteikumiem līdzdalībai sabiedrībā. Gan dažās valstīs īpaši, gan kopējā starptautiskajā līmenī aktīvi tiek meklēti risinājumi čigānu nelabvēlīgās situācijas novēršanai. 2003. gada 1. jūlijā Pasaules banka, Eiropas komisija un Atvērtās sabiedrības institūts pasludināja 2005. – 2015. gadu kā "Romu integrācijas desmitgadi" centrālā un dienvidaustrumu Eiropā, ar mērķi attīstīt un īstenot īpašus valsts rīcības plānus problēmas risināšanai.¹

Latvijā 2000. gadā oficiāli bija 8204 čigāni, tas ir 0,3% no iedzīvotāju kopskaita. Reālais čigānu skaits varētu būt 13 000 – 15 000. Neatkarīgi no tā, kurš ir īstais skaitlis, tā ir maza mazākumtautība ar senām saknēm Latvijā un pārliecinošs viņu vairākums, atšķirībā no skaitliski lielākajām slāvu minoritātēm Latvijā, ir pilsoņi un brīvi runā latviski. Pretēji citām Eiropas valstīm, Latvijā nav fiksēts neviens atklāti rasistisks vardarbības gadījums. Latvijā ir ļoti maz oficiālu sūdzību par čigānu diskrimināciju (kā arī citu diskrimināciju uz etniska pamata) gan Valsts cilvēktiesību birojā, gan cilvēktiesību NVO. Kaut arī 2002. gadā stājās spēkā jaunais darba likums, kas pastiprināja pretdiskriminācijas tiesiskās normas, neviena lieta par etnisko diskrimināciju nav tikta ierosināta. Vai tas nozīmē, ka Latvija būtu pasargāta no šīs tik izplatītas parādības – diskriminācija pret čigāniem?

Iedzīvotāju aptauja rāda, ka 71% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka čigānu kopiena ir noslēgta, un vairākums arī domā, ka viņi ir sliktāk integrējušies sabiedrībā nekā ebreji, krievi un baltkrievi. Rasisms un aizspriedumi ir plaši izplatīti, rāda gan medijos izskanējusi informācija par čigānu diskriminācijas gadījumiem, kā arī dažkārt manāmi pašu mediju negatīvi stereotipi. To pašu apliecina arī aptaujas dati par iedzīvotāju attieksmi pret čigānu tautības pārstāvjiem.

Šajā pētījumā tiek izsekota situācija dažās no galvenajām dzīves jomām, kurās čigāniem citviet pasaulē nākas saskarties ar tiešu un netiešu diskrimināciju, kurā vainojama ne tikai indivīdi, bet arī valsts un tās iestādes.

Izglītība un nodarbinātība, tāpat kā citur, ir vissvarīgākās problēmas čigāniem Latvijā, un kopā veido dramatisku dzīves ainu. Vairāk nekā 40% čigānu ir tikai četru klašu vai zemāka izglītība, un starp viņiem ir liels skaits analfabētu. Vairākās pilsētās līdz pat 30% čigānu bērnu neuzsāk mācības 1. klasē. Visās skolās, kuras apmeklē čigānu skolēni, ir problēma ar stundu neapmeklēšanu. Pagaidām vienīgais līdzeklis, kā tiek risināta čigānu bērnu izglītības problēma, ir atsevišķu čigānu klašu izveidošana, kurām lielākoties ir pedagoģiskās korekcijas klašu statuss. Skolās ir vērojama čigānu bērnu izolācija no citiem bērniem. Nevienā skolā nemāca čigānu kultūru un vēsturi. Par pieaugušo izglītības līmeņa celšanu netiek domāts vispār.

Oficiālās ilglaicīgās darba attiecībās iesaistīto čigānu skaits nepārsniedz 5% no darba spējīgajiem čigānu iedzīvotājiem. Neskatoties uz milzīgo bezdarbu, oficiāli reģistrējušies kā bezdarbnieki ir tikai aptuveni 10% no darba spējīgajiem čigāniem. Tas savukārt ierobežo čigānu iespējas saņemt pabalstus. Oficiālā darba stāža trūkums vēl vairāk apgrūtina darba meklējumus, bet arī nozīmē, ka čigāni saņem tikai minimālās pensijas. Tā kā vairāk nekā 95% nav oficiālu darba attiecību, viņiem nav sociālās un veselības apdrošināšanas, kas apgrūtina viņu pieeju kvalitatīviem medicīniskiem pakalpojumiem.

Neproporcionāli augstais ar HIV inficēto skaits čigānu vidū – 7% no visiem inficētajiem un 2% no visiem čigāniem – ir saistīts ar intravenozās narkotikas lietošanu čigānu jaunās paaudzes vīriešu vidū. Zemais čigānu mājokļu labiekārtības līmenis un pārāpdzīvotība rada objektīvus riska faktorus citām pārnēsājamām slimībām.

No visām personām, kas sauktas pie kriminālatbildības par noziedzīgiem darījumiem saistībā ar narkotikām, 12% ir čigāni. Čigāni narkotiku tirdzniecībā ir iesaistīti visā Latvijā. Čigānu narkotiku lietās dominē sievietes. Čigāniešu skaits ieslodzījuma vietās Latvijā ir apmēram viena ceturtdaļa no visām ieslodzītajām. Apmēram 20% čigānu, kas apgalvo, ka ir saskārušies ar diskrimināciju, saskārušies ar to no policistu puses.

¹ "Decade of Roma Inclusion", <http://www.worldbank.org/romaconference>

Visi šie nosauktie fakti liecina par to, ka Latvijā pastāv gan tiešā, gan netiešā diskriminācija pret čigāņiem, turklāt tajās pašās jomās, kā tas ir citur Centrālajā un Austrumeiropā. Iesaistoties vispārējos starptautiskajos procesos, laiks ir pienācis arī Latvijas valstij un iedzīvotājiem pievērst īpašu uzmanību antičigāņu parādību izskaušanai.

2. IEVADS

Visā Eiropas vēstures garumā un vēl joprojām čigāni ir viena no visvairāk diskriminētajām un izolētākajām etniskajām grupām Eiropā. Starptautiskas organizācijas, tādas kā ANO, Eiropas Savienība, Eiropas Padome, EDSO, Pasaules Banka un citas, pievērš īpašu uzmanību čigānu problēmām un nodrošina atbalstu programmām, kuru mērķis ir izskaust diskrimināciju pret čigāniem un panākt viņu līdztiesību sabiedrībā.

Latvijā čigāni dzīvo jau sešus gadsimtus. Čigānu labā latviešu valodas prasme un augstais pilsoņu skaits čigānu vidū bieži tiek izmantots kā pierādījums čigānu sekmīgai integrācijai Latvijas sabiedrībā. Taču, kā redzams aptaujā "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību", tikai 5% Latvijas iedzīvotāju būtu ar mieru kontaktēties ar čigāniem līdz tuvai radniecībai, laulībai, bet kaimiņos ar čigāniem nevēlētos dzīvot 27,2%, bet 33% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka čigānus nedrīkst ielaist valstī vispār.² Vairākās valstīs cilvēku, kas nevēlētos dzīvot kaimiņos ar čigāniem, ir vēl vairāk – Austrumeiropas valstīs šis skaits svārstās no 38,7% Polijā līdz pat 77,2% Slovākijā. Arī Latvijas kaimiņvalstīs šis skaitlis ir augstāks – 63,3% Lietuvā un 49,8% Igaunijā.³ Tas norāda, ka aizspriedumi pret čigāniem varētu būt stipri gan Latvijā, gan daudzās ES kandidātvalstīs.

Čigānu pārstāvju sniegtā informācija par čigānu stāvokli Latvijā ir dramatiska: tikai 1% čigānu ir iesaistīti ilglaicīgās oficiālās darba attiecībās un puse no čigānu bērniem neapmeklē skolu. Šādi skaitļi norāda uz diskriminācijas esamību.

Pētījuma mērķi ir:

- 1) iegūt pēc iespējas objektīvu un visaptverošu informāciju par čigānu reālo situāciju;
- 2) noskaidrot čigānu viedokļus;
- 3) noskaidrot Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret čigāniem;
- 4) veikt pirmo izvērtēšanu par to, vai Latvijā diskriminācija pret čigāniem ir nozīmīga problēma.

Pētījuma publikācija domāta plašai auditorijai:

- 1) valsts un pašvaldību pārstāvjiem, kas tieši saskaras ar čigāniem savā darbā;
- 2) valsts, valdības un pašvaldību pārstāvjiem, politiķiem un lēmumu pieņēmējiem;
- 3) NVO, pētniekiem, cilvēktiesību ekspertiem un politikas analītiķiem;
- 4) starptautiskām organizācijām, kuras vāc informāciju par čigāniem un diskriminācijas parādībām;
- 5) masu medijiem;
- 6) plašākai sabiedrībai.

Lai dotu kontekstu pētījuma interpretācijai, seko īsa nodaļa par diskrimināciju un ar to saistīto jēdzienu izskaidrojums un īss ieskats aptaujas rezultātos, kurā tika izsekota attieksme no iedzīvotāju puses. Vēstures un demogrāfijas nodaļā tiek uzstādīti izejas punkti čigānu mūsdienu situācijai. Seko nodaļas par galvenajām dzīves jomām – izglītība, nodarbinātība, dzīves apstākļi, attiecības ar likumu –, kurās čigāniem ir grūtības, kas atšķiras no citu Latvijas tautību pārstāvjiem. Pēdējā nodaļa tiek īsi apkopota informācija par čigānu līdzdalību gan politiskajā, gan pilsoniskajā dzīvē. Pielikumā ir atrodamas gan metodoloģija, gan pilnīgāka informācija par iedzīvotāju aptauju, gan Eiropas Padomes Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību vispārēji politiskā rekomendācija nr. 3, kurā ir atrodamas vispārējās rekomendācijas čigānu diskriminācijas novēršanai Eiropas Padomes valstīm.

² "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību 2000.-2001.". Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, Naturalizācijas pārvalde, 2001, 75.-77. lpp.

³ European values study, <http://www.europeanvalues.nl/> Pēdējo reizi skatīta 31.07.2003.

3. DISKRIMINĀCIJA UN IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSME

3.1. Diskriminācijas definīcija un veidi

Rasisms ir pārliecība, ka tādi faktori, kā rase, ādas krāsa, valoda, reliģija, tautība, valstiskā vai etniskā piederība, attaisno cilvēka vai cilvēku grupas nonicināšanu vai ir pamats viedoklim, ka kāds cilvēks vai cilvēku grupa ir pārāki par citu cilvēku vai cilvēku grupu.⁴

Ksenofobija burtiskā tulkojumā no grieķu valodas nozīmē bailes no svešiniekiem. Parasti šo vārdu lieto, lai aprakstītu naidu pret cilvēkiem, kas ieradušies no citām valstīm, kā arī cieņas trūkumu pret viņu tradīcijām un kultūru.⁵

Aizspriedumi ir saistīti ar stereotipiem. Stereotipi var būt gan negatīvi, gan pozitīvi, bet aizspriedumi, īpaši uz rases vai etniskā pamata, ir ar negatīvu pieskaņu. Aizspriedumu definīcija, kuru piedāvā viens no sociālās psiholoģijas pamatlicējiem Gordons Olports, ir: "Etniskais aizspriedums ir antipātija, kas pamatota ar aplamu un nelokāmu vispārīnājumu. To var izjust vai izteikt. To var attiecināt uz kādu grupu kopumā, vai uz kādu individu tādēļ, ka viņš ir šīs grupas loceklis."⁶

Diskriminācijai ir dažādas formas un izpausmes. Viena no tām ir rasu diskriminācija, kas nozīmē jebkuru dalīšanu, izslēgšanu, ierobežošanu vai priekšrocību piešķiršanu uz rases, ādas krāsas, izcelsmes, nacionalitātes, valsts vai etniskās piederības pamata, kuras mērķis vai sekas ir iznīcināt vai mazināt cilvēktiesību un pamatbrīvību atzīšanu, baudīšanu vai īstenošanu uz vienlīdzības pamatiem politiskajā, ekonomiskajā, sociālajā, kultūras vai jebkurā citā sabiedrības dzīves jomā.⁷ Tiešās diskriminācijas gadījumā noteiktā situācijā pret vienu personu izturas sliktāk nekā pret citu rases vai etniskās piederības dēļ. Diskriminācijai var būt arī netiešs raksturs, kad šķietami neitrāla nosacījuma, kritērija vai prakses dēļ pie citas rases vai etniskās grupas piederīga persona varētu nonākt īpaši neizdevīgā stāvoklī salīdzinājumā ar citām personām, ja vien šim nosacījumam, kritērijam vai praksei nav objektīva attaisnojuma kā leģitīmam mērķim un ja tā sasniegšanai izmantotie līdzekļi ir atbilstoši un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā.⁸

Čigāņiem visā pasaulē nākas saskarties gan ar dažādām diskriminācijas, gan rasisma un ksenofobijas un aizspriedumu izpausmēm. Diskriminācija ir kļuvusi par čigāņu neatņemamu dzīves sastāvdaļu jau vairāku gadsimtu garumā visur pasaulē.

Eiropā un it īpaši Austrumeiropas valstīs rasisms un diskriminācija pret čigāņiem ir ļoti izplatīta. Minēsim visplašāk izplatītās parādības:⁹

- dažu sabiedrības locekļu vai grupu (rasistisku ekstrēmistu grupējumu, piemēram, skinhedu) vardarbība pret čigāņiem viņu etniskās piederības dēļ;
  - nespēja nodrošināt čigāņiem drošību, garantēt iespēju vērsties tiesībsargājošās institūcijās un panākt taisnu tiesu;
  - vardarbība no policijas puses;
  - diskriminācija izglītības jomā – čigāņiem tiek veidotas īpašas klases, kurās viņi ir izolēti no pārējiem skolēniem;
  - diskriminācija nodarbinātības jomā – darba devēji atsakās pieņemt darbā čigāņus, kā arī zemā izglītības līmeņa dēļ viņu vairākums nespēj konkurēt darba tirgū;
  - diskriminācija mājokļu un sociālo garantiju nodrošināšanā – čigāņi tiek pakļauti segregācijai, viņus izmitina vienkopus nomaļos pilsētu vai valsts rajonos; vairākums dzīvo nelabiekārtotās mājās bez jebkādam labierīcībām;

⁴ ECRI general policy recommendation No7 on national legislation to combat racism and racial discrimination

⁵ Cilvēktiesību un tolerances rokasgrāmata, LCESC, Rīga, 1996.

⁶ "Ethnic prejudice is an antipathy based upon a faulty and inflexible generalization. It may be felt or expressed. It may be directed toward a group as a whole, or toward an individual because he is a member of that group." The Nature of Prejudice. Gordon W. Allport, Cambridge, Massachusetts: 1979, 1958, 1954, p. 9.

⁷ Diskriminācijas definīcijai par pamatu ņemta 1965. gada ANO Starptautiskā konvencija par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu, Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums, 1. daļa. Universālie līgumi, ANO: Ņujorka un Ženēva, 1994, 67. lpp.

⁸ Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin, <http://europa.eu.int/infonet/library/m/200043ce/en.htm> Pēdējo reizi skatīta 31.07.2003.

⁹ Izmantoti EDSO, Eiropas Romu tiesību centra, Eiropas Padomes, Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību materiāli.

amatpersonas, kas atbildīgas par sociālo garantiju sadali, vispirms izvēlas tās piešķirt nečigāņiem; neieinteresētība novērst informācijas trūkumu čigāņu vidū, kas lielākoties nav informēti par viņiem paredzētajām sociālajām garantijām;

- diskriminācija veselības jomā un pieejā veselības aprūpei – čigāņiem nav pieejami svarīgākie veselības pakalpojumi – potes, profilaktoriskā izmeklēšana, ātrā palīdzība; dažās Austrumeiropas valstīs ir ziņas par piespiedu sterilizācijas veikšanu čigāņu sievietēm; vairāku saslimstību – tuberkuloze, bērnu trieka – līmenis čigāņu vidū ir neproporcionāli augsts;

- diskriminācija sabiedrisku vietu un pakalpojumu pieejamībā – ir piemēri, kad čigāņiem ir liegta ieeja kafejnīcās, bāros un klubos; etniskās piederības dēļ nav iespējas saņemt kredītu bankās un iegādāties preces uz līzingu.

- negatīvi stereotipi par čigāņiem masu medijos.

3.2. Iedzīvotāju attieksme pret čigāņiem¹⁰

Lielākā daļa aptaujāto Latvijas iedzīvotāju čigāņus nav iepazīuši tuvā saskarsmē. Latvijas iedzīvotāju saskarsme ar čigāņiem lielākoties ir veidojusies sabiedriskās vietās – tirgū un uz ielas (75,5%), veikalos (40%), bāros un kafejnīcās (20%). Dzijāki kontakti ar čigāņiem bijuši kā ar kaimiņiem (20%), kā darba biedru, draugu, bērna klases biedru, studiju biedru (mazāk par 10%).

Izglītība

Saskarsme ar čigāņu kā bērna klases biedru ir bijusi mazāk nekā 10% iedzīvotāju. Ja bērna klasē sāktu mācīties čigāņu tautības skolēns, gandrīz puse aptaujāto iedzīvotāju pret šo faktu izturētos neitrāli. Tie, kas iepriekš kontaktējušies ar čigāņiem “kā bērna klasesbiedru”, savā attieksmē ir iecietīgāki (63,3%).

Nodarbinātība

Mazāk nekā 10% Latvijas iedzīvotāju ir bijusi saskarsme ar čigāņu kā ar darba biedru, turklāt valsts iestādēs mazāk nekā privātās. Visu iedzīvotāju attieksmi pret iespēju pieņemt darbā čigāņu raksturo piesardzība vai izteikti negatīva attieksme – 58%. To respondentu vidū, kas jau bija saskārušies ar čigāņiem kā darba kolēģiem, 57,2% bija pozitīvi noskaņoti pret čigāņu kā jaunu darbinieku.

Kaimiņi

Nedaudz mazāk par 20% Latvijas iedzīvotāju ir bijusi saskarsme ar čigāņiem kā ar kaimiņu vai cilvēku, kas dzīvo netālu. Visu aptaujāto iedzīvotāju vidū 56,2% ir negatīva attieksme pret čigāņu – kaimiņu, bet tādu ir ievērojami mazāk to iedzīvotāju vidū, kas kontaktējušies ar čigāņu kaimiņu (36%).

Izklaides vietas

Katrs piektais aptaujātais iedzīvotājs sastapies ar čigāņu bārā vai kafejnīcā. “Ja kafejnīcā vai bārā ienāktu čigāni,” negatīvi – no piesardzības līdz vietas atstāšanai – reaģētu 58% Latvijas iedzīvotāju. No tiem, kas šādās vietās iepriekš kontaktējušies ar čigāņiem, līdzīgi reaģētu 47%.

Iela, tirgus

Piesardzīgi vai klaji negatīvi pret čigāņiem uz ielas vai tirgū reaģētu 71% iedzīvotāju. Tie, kas kontaktējušies ar čigāņiem “uz ielas, tirgū”, ir negatīvāk noskaņoti (75%) nekā tie, kas nav kontaktējušies (70%).

Piesardzīga attieksme ne vienmēr noved pie diskriminējošas rīcības, tomēr aptaujas dati liecina, ka, ieraugot čigāņu “kafejnīcā,” “uz ielas vai tirgū,” attiecīgi 9% un 19% no aptaujātajiem censtos šo vietu atstāt. “Izvairītos no čigāņa – darbinieka vai to ignorētu,” “ieteiktu bērnam izvairīties no čigāņa klasesbiedra” attiecīgi 6% un 4,5% aptaujāto. Klaji diskriminējoši, kā centienus panākt, lai čigāņu bērni nemācītos respondenta bērna klasē, lai čigāņu darbinieku nepieņem darbā, lai čigāns atstāj kafejnīcu, rīkotos no 1–3% respondentu.

Sociālā palīdzība

Ceturtdaļa aptaujāto uzskata, ka čigāni ir nabagi, taču apgalvojumam “čigāņu iespējas saņemt sociālo palīdzību ir mazākas nekā citu tautību pārstāvjiem” nepiekrīt vairāk nekā puse no aptaujātajiem iedzīvotājiem – 54%

¹⁰ Aptauju veica SKDS, garāk 2. pielikumā.

respondentu, un tikai piektā daļa respondentu uzskata, ka čigānu pieeja sociālajai palīdzībai ir ierobežota. Gandrīz uz pusēm dalās domas starp Latvijas iedzīvotājiem, vai vajadzētu īpašas valsts palīdzības programmas čigāniem: 45% domā, ka jā, 41% neredz tām nepieciešamību.

Stereotipi par čigāniem

Pirmās asociācijas aptaujātajiem Latvijas iedzīvotājiem par čigāniem ir galvenokārt negatīvas īpašības, kas apstiprina par čigāniem izplatītos stereotipus – “krāpnieki, melji, blēži, ar tieksmi uz noziedzību un zagšanu” (17%).

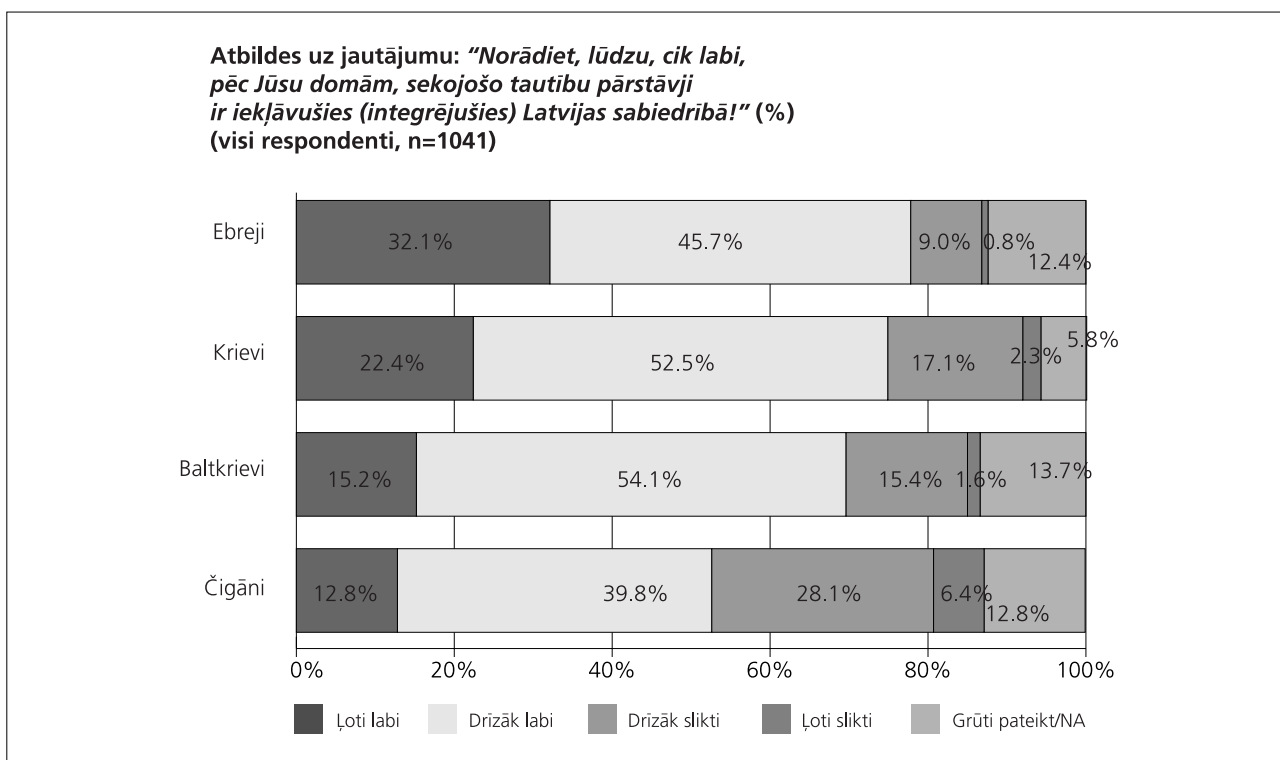
Čigāniem piedēvētajā īpašību sarakstā vairākums respondentu izvēlas negatīvas īpašības: viltīgi (71,6%), ar klaiņojošu dzīves veidu (58%), melīgi un slinki (~50%), netīri un ar noslieci uz noziedzību (~40%). Visbiežāk minētā pozitīvā asociācija ar čigāniem (6,2%) ir čigānu dziesmas un dejas, tāpēc nepārsteidz, ka 65% respondentu tos uzskata par muzikāliem, 33% par talantīgiem un čigāniem par piemērotāko profesiju 60% Latvijas aptaujāto izvēlas estrādes mākslinieku. Otrā piemērotākā profesija čigāniem 42% aptaujāto šķiet sētnieks. Pozitīvi vai neitrāli čigānus biežāk raksturo respondenti, kuri kontaktējas ar čigāniem kā draugiem, darba biedriem un kaimiņiem.

Sabiedriskā kārtība

Kaut gan tikai 20% iedzīvotāju ir bijusi saskarsme ar čigāniem kā ar kaimiņiem, nepieciešamību pastiprināt tiesībsargājošu institūciju klātbūtni vietās, kur apmetušies čigāni, atbalsta vairāk nekā puse respondentu (52,7%), bet trešdaļa to neuzskata par nepieciešamu. Rīgā dzīvojošie to par nepieciešamu atzinuši biežāk (62%), nekā respondenti citās pilsētās (51%) un laukos (46%).

Integrācija vai izolācija?

Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju čigānus atzīst par mazāk integrētiem nekā ebrejus, krievus un baltkrievus. Gandrīz 3/4 aptaujāto uzskata, ka ebreji un krievi ir kopumā labi integrējušies Latvijas sabiedrībā un tikai nedaudz mazāk (~70%) to atzīmēja par baltkrieviem. Uz čigānu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā norādīja vismazāk – 53% respondentu. Citu tautību pārstāvji biežāk nekā latvieši un krievi norādījuši uz baltkrievu (78%) un čigānu (62%) iekļaušanos sabiedrībā.

Lai arī uz jautājumu par čigānu integrāciju Latvijas sabiedrībā aptuveni puse aptaujāto uzskata, ka čigāni ir labi integrējušies Latvijas sabiedrībā, 71% uzskata, ka "čigāni Latvijā veido savu noslēgtu kopienu". Latvieši šim apgalvojumam piekrituši biežāk (76%) nekā krievi (65%) un citu tautību pārstāvji (66%).

Secinājumi

Aptauja apstiprina, ka attieksmē pret čigāniem liela daļa Latvijas iedzīvotāju vadās no stereotipiem un aizspriedumiem, kuru pamatā ir kontaktu un informācijas trūkums par šo mazākumtautību. Rezultāti liecina, ka, jo attālinātāki kontakti citu tautību iedzīvotājiem ar čigāniem, jo attieksme pret čigāniem – piesardzīgāka vai neiecietīgāka. Savukārt, jo ciešāki ir citu tautību iedzīvotāju kontakti ar čigāniem, jo lielāka iecietība pret čigāniem.

Visu iedzīvotāju vidū visiecietīgākā attieksme ir pret čigānu "kā bērna klasesbiedru" (51%), darba biedru (43,8%), kaimiņu (36,1%). No tiem iedzīvotājiem, kam ir ciešāki kontakti ar čigāniem, visiecietīgākā attieksme pret čigāniem ir "kā bērna klasesbiedru" (63,3%), darba biedru (57,2%), kaimiņu (50%). Visniecietīgākā attieksme visu iedzīvotāju vidū pret čigāniem ir sabiedriskās vietās – "uz ielas, tirgū" (71%) un "kafejnīcās un bāros" (58%).

Neskatoties uz čigānu labajām latviešu valodas zināšanām un lielo pilsoņu īpatsvaru šīs mazākumtautības personu vidū, aptauja grauj vienu no izplatītākajiem priekšstatiem par čigāniem kā vienu no integrētākajām mazākumtautībām Latvijā. Ievērojami liela daļa aptaujāto Latvijas iedzīvotāju čigānus atzīst par mazāk integrētiem nekā ebrejus, krievus un baltkrievus, bet 71% aptaujāto iedzīvotāju piekrituši apgalvojumam, ka "čigāni Latvijā veido savu noslēgtu kopienu".

4. VĒSTURE UN DEMOGRĀFIJA

Latvijā šīs tautības apzīmēšanai gan paši pārstāvji, gan arī pārējā sabiedrība izmanto vārdu "čigāns". Daži no čigānu NVO līderiem ir norādījuši, ka pareizāk būtu lietot vārdu "romi", kā tiek darīts visā Eiropā, jo vārdam "čigāns" piemīt negatīva nokrāsa. Taču paši čigānu pārstāvji gan oficiālās, gan neoficiālās sarunās izmanto vārdu "čigāns". Arī reģistrējot nevalstiskās čigānu organizācijas, to nosaukumā tiek iekļauts vārds "čigāns" – Latvijas Nacionālā čigānu biedrība, čigānu biedrība "Gloss". LCESC veiktajās intervijās ar čigāniem gandrīz visiem aptaujātajiem nešķīta, ka turpmāk viņus vajadzētu dēvēt par romiem. Tādēļ arī šajā pētījuma tekstā tiks izmantots vārds "čigāns", bet angļu valodas tekstā "roma".

Kaut gan šim apzīmējumam ir plaša izplatība, romi patiesībā ir tikai viena no tautai piederošajām grupām. Šī no Āzijas izceļojuši tauta laikā līdz 15. gs. apmetās uz dzīvi teritorijā no Grieķijas līdz bijušajai Dienvidslāvijai. No 13. gs. līdz 15. gs. romi sadalījās trijās lielās grupās un migrēja tālāk pa Eiropu: sinti uz vidus- un Rietumeiropu, kale uz Dienvidfranciju, Spāniju un Portugāli, romi uz austrum- un dienvidaustrumeiropu. Latvijā dzīvojošie čigāni pieder romu grupai. No visā pasaulē dzīvojošajiem čigāniem apmēram 90% ir romu grupai piederīgie.¹¹

4.1. Vēsture

Tiek apgalvots, ka čigāniem Latvijā ir vairāk nekā 500 gadu ilga vēsture. Ilgu laiku nebija skaidrības, no kurienes nāk šī tauta. Eiropas etnopētnieki par viņu izcelšanās zemi uzskata Ēģipti. Par otru iespējamo izcelšanās vietu tiek uzskatīta Indijas ziemeļrietumu daļa. Izvairoties no arābu iekarotājiem, 8. gs. līdz 12. gs. laikā čigāni, sadalījušies grupās, dodas uz rietumiem.¹² Viens no bagātākajiem čigānu senvēstures avotiem ir viņu valoda, jo tajā atspoguļojas kontakti ar citām tautām aizgūto vārdu veidā. Valoda liecina, ka čigāni pabijuši Persijā (Irānā), Sīrijā, Palestīnā, Armēnijā, Bizantijā, Spānijā. Čigānu valoda pieder pie indoeiropiešu grupas un ir saglabājusī ļoti senus elementus fonētikā un leksikā. Valodas pamatā ir vidusindiešu dialekts *paišāčī*. Taču čigāniem, kas tagad dzīvo visā pasaulē, nav vienas kopīgas literāras valodas – viņi runā visai atšķirīgos dialektos, aizgūdami daudz ko no tās pamattautas valodas, kuras vidē viņi dzīvo. Viduslaikos čigāni ieceļojuši Eiropas zemēs: Ungārijā, Vācijā, Polijā, Skandināvijā. Baltijā čigāni ienāca 11. gs – 16. gs.¹³ Latvijā šī tauta ienākusi no Vācijas un Polijas, par ko liecina daudzu Latvijas čigānu dzimtu vāciskotie (Kleini, Leimaņi, Neilandi, Eberhardi) un poliskotie (Putraškēviči, Marcinkēviči, Kozlovski, Dombrovski) uzvārdi.¹⁴

1897. gada tautas skaitīšanas laikā kopumā reģistrēti 1942 čigāni jeb 0,1% no iedzīvotāju kopskaita. Visvairāk čigānu nodarbojās ar zirgu tirdzniecību: 53,2% Kurzemē un 62,4% Latgalē. Ar lauksaimniecību Kurzemē nodarbojās 8%.¹⁵ 19. gadsimtā līdz pat 1894. gadam lielākā daļa čigānu dzīvoja laukos, precīzāk būtu teikt – mežos, kur tika celtas apmetnes.

Čigānu sabiedriskās aktivitātes pirmoreiz parādās Latvijas brīvvalsts apstākļos (1918. – 1940. g.). 1931. gadā tika dibināta biedrība "Čigānu draugs", kuru vadīja Jānis Leimanis. Šajā laikā darbojās arī čigānu koris un tulkota Jaunā Derība čigānu valodā.

Čigānu skaits Latvijā 1935. gada tautskaitē bija 3839 jeb 0,2% no iedzīvotāju kopskaita. Vislielākais skaits bija reģistrēts Jelgavas apriņķī – 401 čigāns, lai gan statistika norāda, ka "čigāni pa visu zemi ir sadalījušies diezgan vienādi, bet vasaras mēnešos viņu teritoriālais sadalījums ir citāds".¹⁶ Pavisam nedaudz bija pilsētās dzīvojošo čigānu – tikai 7,3%.

¹¹ Vācijas romu un sinti mājas lapa, <http://www.sinti-und-roma-informationen.de/begriffe.htm#Manusch>
<http://www.gfbv.de/voelker/europa/roma.htm> Pēdējo reizi skatīta 21.07.2003.

¹² Klemens, L. "Ethnische Minderheiten in Europa". Muenchen: Beck, 1995, 95. lpp.

¹³ Apine, I. "Mazākumtautību vēsture Latvijā" // "Čigāni". Red. Dribins, L. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 201. lpp.

¹⁴ Turpat, 199. lpp.

¹⁵ "20. gs. Latvijas senvēsture: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai" Red. Bērziņš, V., Stašulāne, I. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000, 869. lpp.

¹⁶ Turpat, 869. lpp.

Vācu okupācijas laikā Latvijas čigāni, tāpat kā ebreji, tika pakļauti represijām.¹⁷ Terors aktivizējās 1941. gada ziemā, kad tika iznīcināta vairāk nekā puse Latvijas čigānu – bojā gāja apmēram 2000 personu.¹⁸ 1942. gada ziemā tika izdota pavēle par: “visu attiecīgajā apgabalā atrodošos čigānu apcietināšanu un ieviešanu tuvākajā cietumā. (..) Izņēmums ir čigāni ar pastāvīgu dzīvesvietu, kuriem ir kārtīgs darbs, ja viņi sabiedrībai nav bīstami politiskā vai kriminālā ziņā.” Okupācijas iestāžu rīkojumos visvairāk figurēja arguments par čigānu apkārtklejošanu un kriminālu bīstamību.¹⁹ Tiek lēsts, ka darba un koncentrācijas nometnēs Otrā pasaules kara laikā Eiropā bojā gāja apmēram pusmiljons čigānu.²⁰

Latvijā pēckara gados čigānu skaits pieauga. Čigāniem pierastā klejotāju mobilitāte vienmēr ir saskārusies ar varas iestāžu neapmierinātību un vēlmi apturēt klejošanu, tādēļ 1956. gadā PSRS Augstākā padome izdod dekrētu, kas paredzēja čigānu reģistrēšanu un nodarbināšanu ar mērķi panākt, lai čigāni apmestos uz dzīvi pilsētās un ciematos.²¹ Taču paši čigāni uzskata, ka Latvijā tikai kopš 20. gs. septiņdesmitajiem gadiem var runāt par čigānu noņemšanu pilsētās.

Mūsdienās čigāni dzīvo daudzviet pasaulē, izņemot Japānu. Par patieso čigānu skaitu dažādi avoti norāda atšķirīgu informāciju. Pēc 2002. gada Pasaules Bankas apkopotajiem datiem, Eiropā dzīvo 7 līdz 9 miljoni čigānu, aptuveni 80% no tiem Austrumeiropā. Vislielākais čigānu īpatsvars – 9 līdz 11 % no iedzīvotāju kopskaita – ir Bulgārijā, Maķedonijā, Rumānijā un Slovākijā.²² Savukārt Eiropas Romu tiesību centrs norāda, ka visās valstīs ir liela atšķirība starp oficiālajiem un neoficiālajiem datiem: pēc oficiālajiem datiem, Rumānijā dzīvo 409 700 jeb 9% no valsts iedzīvotāju kopskaita, bet neoficiālie dati liecina par 1 800 000 – 2 500 000 valsts teritorijā dzīvojošiem čigāniem, Bulgārijā – 313 396 jeb 9% (700 000 – 800 000), Ungārijā – 143 000 jeb 6% (550 000 – 600 000), Čehijā 33 489 jeb 2,5% (250 000 – 300 000).²³ Šo lielo atšķirību starp oficiālajiem un neoficiālajiem datiem izskaidro ar čigānu bailēm no iespējamās diskriminācijas, gan dokumentu – pasēs, reģistrācijas apliecības, dzimšanas apliecības, u.c. – trūkumu.

4.2. Demogrāfija

Skaitļi

Saskaņā ar 2000. gada tautskaites datiem Latvijā ir 8205 čigānu, tas ir 0,3% Latvijas iedzīvotāju. Taču čigānu līderi min, ka Latvijā varētu būt no 15 000 – 20 000 šīs tautības pārstāvju; arī šajā gadījumā čigānu skaits nepārsniedz 1% no Latvijas iedzīvotājiem. Arī Latvijā atšķirību no tautskaites datiem čigānu līderi skaidro ar to, ka čigāni bailēs no diskriminācijas bieži vien esot izvēlējušies oficiālajos dokumentos norādīt citu tautību, nevis čigāns. Saskaņā ar iegūto informāciju izbraukumos un no čigānu pārstāvju teiktā, jāsecina, ka čigānu Latvijā varētu būt ap 13 000 – 15 000: saskaitot čigānu NVO līderu datus par čigānu daudzumu pilsētās, kuras Latvijā ir lielākās viņu apmešanās vietas, iegūtais skaits ir 12 400, kā arī vēl ap 3000, kas dzīvo laukos un mazpilsētās. Taču vēl ir jāņem vērā migrācija. Mainoties sociālajai un ekonomiskajai situācijai, daļa čigānu ir devušies uz ārvalstīm – gan Rietumeiropu, gan bijušajām PSRS valstīm. Praktisku apsvērumu dēļ pētījumā visas norādes par čigānu skaitu ir balstītas uz 2000. gada tautskaites datiem, ja vien nav norādīts citādi.

¹⁷ Vestermanis, M. “Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941.-1945.)” Tukuma ziņotājs, 2001. gada 12. aprīlis.

¹⁸ Apine, I. “Mazākumtautību vēsture Latvijā” // “Čigāni”. Red. Dribins, L. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 200. lpp.

¹⁹ “Mazākumtautību vēsture Latvijā” // No Vestermaņa raksta “Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941 – 1945)”. Red. Dribins, L. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 228. lpp.

²⁰ Vestermanis, M. “Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941.-1945.)” Tukuma ziņotājs, 2001. gada 12. aprīlis.

²¹ PSRS Augstākās Padomes 1956. gada dokuments tiek pieminēts dažādās publikācijās, taču dokumenta teksts ir pieejams tikai daļēji. Указ Президиума Берхгоховного Совета СССР “О приобшении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством”. 1956. год. <http://www.nevskoevremya.spb.ru/cgi-bin/pl/nv.pl?searchform&art=143676946> Pēdējo reizi skatīta 28.07.2003.

²² Pasaules Bankas mājas lapa <http://lnweb18.worldbank.org/eca/ecshd.nsf/roma/the+roma> Pēdējo reizi skatīta 20.07.2003.

²³ Eiropas Romu tiesību centra mājas lapa www.errc.org/publications/factsheets/number.shtml Pēdējo reizi skatīta 13.08.2003.

Apdzīvotas vietas

Čigānu oficiālais un neoficiālais skaits un īpatsvars

Pilsēta	Čigānu skaits (oficiālais tautskaites)	Čigānu skaits (pašvaldību, NVO vērtējums)	Čigānu īpatsvars no visiem iedzīvotājiem % ²⁴
Rīga	1160	3480	0,15 – 0,45
Daugavpils	366	400	0,30 – 0,32
Jelgava	1010	3000	1,5 – 4,72
Ventspils	1031	3000	2,35 – 6,8
Jūrmala	439	700	0,80 – 1,3
Jēkabpils	301	210	1 – 0,9
Kuldīga	255	300	1,8 – 1,9
Talsi	586	700	4,7 – 5,6
Sabīle	91	120	5,6 – 7,3
Tukums	541	300	2,35 – 1,6
Valmiera	237	200	0,6 – 0,5
Citās Latvijas pilsētās un laukos kopā	2188	3000	

Šobrīd Latvijā čigāni visvairāk dzīvo pilsētās: Daugavpilī, Dobelē, Jelgavā, Jēkabpilī, Kuldīgā, Rīgā, Sabīlē, Talsos, Tukumā, Valmierā, Ventspilī. Parasti pilsētās čigāni dzīvo kompakti atsevišķos rajonos vai ielās²⁵.

Tikai dažās Latvijas pilsētās čigānu skaits no visiem pilsētas iedzīvotājiem sasniedz vai ir vairāk nekā 1% – Talsos 4,7%, Ventspilī 2,35%, Krāslavā 1,2%, Sabīlē 5,6% un Jēkabpilī 1% no kopējā iedzīvotāju īpatsvara. Ir atsevišķi pagasti un ciemati, kuros čigānu īpatsvars sasniedz gandrīz 5% – Valkas rajona Jērcēnu pagastā 4,3%, Krāslavas rajona Izvaltas pagastā – 3,8%, Daugavpils rajona Kalupē – 3,5%, Balvu rajona Viļakas pilsētā, Preiļu rajona Upmales pagastā, Valmieras rajona Lodes pagastā čigānu īpatsvars ir vienāds – 3,2%. Taču visvairāk čigānu Latvijā dzīvo lielākajās pilsētās un Kurzemes mazpilsētās. Tikai 16% čigānu dzīvo laukos.

Kopienas

Latvijā ir divas čigānu kopienas: latviešu un krievu. Krievu čigāni dzīvo Latgalē, galvenokārt Daugavpilī. Atšķirības ir gan dialekta, gan arī tradīciju un kultūras jomā. Latviešu un krievu čigānu kopienas savā starpā nav cieši saistītas – lai arī Daugavpilī čigānu ir diezgan daudz (200 rajonā un vairāk nekā 400 pašā pilsētā), tomēr tur nav pārstāvēta neviena no Latvijas čigānu biedrībām, kā arī nenotiek nekādas aktivitātes kultūras, izglītības vai kādā citā jomā. Drošus secinājumus par Daugavpils, tādējādi arī krievu čigāniem, pētījuma ietvaros nebija iespējams izdarīt, ņemot vērā nelielo aptaujāto čigānu skaitu. Tikties ar Daugavpils čigāniem LCTESC pētniecēm bija sarežģītāk nekā ar čigāniem citās Latvijas pilsētās.²⁶

Daugavpils īpašā etniskā situācija (tikai ap 16% pilsētā mītošie ir latvieši), ir ietekmējusi arī šeit dzīvojošos čigānus: čigāni šajā apvidū neprot latviešu valodu un viņu bērni pārsvarā apmeklē skolas ar krievu mācību valodu. Latviešu čigāni intervijās raksturo krievu čigānus kā tādus, kas vairāk ievēro tradīcijas – agrās laulības, tēva un brāļu noteicošā loma ģimenē.

Pastāvīga dzīvošana un mūsdienu migrācija

Daudzi Latvijas čigāni pēckara laikā pakāpeniski ir mainījuši tradicionālo dzīves veidu – ceļošanu. Veiktajās intervijās atklājās, ka čigāni dzīvo tajās vietās, kur mituši viņu vecāki un pat vecvecāki.

²⁴ Pirmais skaitlis rēķināts no oficiālās tautskaites, otrais – neformālais avots.

²⁵ Daugavpilī tie ir privātmāju rajoni – Grīva, Vecā forštate, Judovka, Rīgā – Lubānas iela Latgales priekšpilsētā, Ventspilī – Gāļiņciems, Tukumā – Kalna iela un citas.

²⁶ Varas pārstāvji norādīja tikai pilsētas teritorijas, bet ne atsevišķas ielas, kur dzīvo čigāni. Savukārt šajās vietās sastaptie citu tautību iedzīvotāji atbildēja, ka nezinot, vai nevēlējas atbildēt, kur dzīvo čigāni. Jau "atrstie" čigāni arī precīzi nenorādīja citu Daugavpils čigānu dzīves vietas. Arī "Ame Roma" vadītāja, kas sekmīgi nodrošināja intervijas visās pārējās apmeklētajās vietās, nespēja rast labus kontaktus ar Daugavpils čigānu kopienas. Jāatzīmē, ka neviens no aptaujātiem latviešu čigāniem citās Latvijas vietās nenorādīja, ka viņiem ir radi Daugavpilī.

Taču daļa čigānu līdz ar ekonomiskās situācijas maiņu ir pārcēlušies uz dzīvi citur Latvijā, pat emigrējuši uz ārzemēm. Līdz ar pāreju uz tirgus ekonomiku un no padomju sistēmas mantoto lielu lauku saimniecību un rūpnīcu likvidāciju notika čigānu iekšējā migrācija valstī – no laukiem čigāni pārcēlās uz pilsētām un no mazpilsētām uz lielpilsētām. Tā, piemēram, saskaņā ar čigānu pārstāvju teikto no Tukuma ap 2000. gadu uz Talsiem izceļoja ap 200 čigānu. II čigānu kongresā čigānu biedrības "Gloss" vadītājs Leons Gindra min, ka 20% čigānu ir emigrējuši no Latvijas.²⁷ Interesanti, ka čigānu apdzīvotām pilsētām ir arī raksturīgas kopējas emigrācijas vietas. No Daugavpils čigāni pārbrauc uz Maskavu. Uz Maskavu strādāt brauc čigāni arī no citām pilsētām, piemēram, Ventspils un Jelgavas, taču tur nepaliek uz pastāvīgu dzīvi. No Jelgavas daudz čigānu esot emigrējuši uz pastāvīgu dzīvi Anglijā. Tallina tika minēta kā populāra tirdzniecības vieta Jūrmalas un Kuldīgas čigāniem. No vairākām vietām, piemēram, Sabiles un Talsiem, emigrācija uz ārzemēm gandrīz nenotiek.²⁸

Ģimene

Ģimeņu grupējums privātās mājsaimniecībās pēc tipa un bērnu skaita

Ģimenes tips	Ģimenes ar šādu bērnu skaitu								Ģimeņu skaits	Iedzīvotāju skaits šajās ģimenēs	Vidējais ģimenes lielums
	0	1	2	3	4	5	6	7 un vairāk			
Visas ģimenes	138	424	344	183	76	33	19	10	1227	5153	4,2
Laulāts pāris ar vai bez bērniem	99	112	147	89	38	19	8	7	519	2208	4,3
Neregistrētā laulībā dzīvojošs pāris ar vai bez bērniem	39	51	45	17	9	1	4		166	574	3,5
Tēvs ar bērnu/-iem	x	37	22	8	2	1			70	230	3,3
Māte a bērnu/-iem	x	224	130	69	27	12	7	3	472	2141	4,5

*CSB, 2000. gada tautskaites dati.

Čigānu vecāku, kas vieni paši audzina savus bērnus, ir 44,1%, bet Latvijas iedzīvotāji kopumā – 32,4%. Čigānu ģimeņu vidējais lielums ir 4,2, Latvijas iedzīvotāju – 2,8 cilvēki.²⁹

Ir dažādi rādītāji, kas liecina, ka jaukto laulību skaitam starp čigāniem un nečigāniem ir tendence pieaugt. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem no 2000. līdz 2002. gadam oficiāli reģistrētas 105 laulības, kurās vismaz viens no laulātajiem ir čigāns. No tām 54% ir jauktas laulības. Šis skaitlis gan varētu parādīt tendenci, ka tieši tie čigāni, kas laulājas ar nečigāniem vairāk reģistrējas oficiāli. Fokusa grupu diskusijās arī parādījās uzskats, ka jauktas laulības tiek atbalstītas. Leons Gindra III čigānu kongresā izteica apgalvojumu, ka apmēram 1000 čigānu ir laulājušies ar cittautiešiem.³⁰

²⁷ LETA "Čigānu II kongress", <http://www.leta2000.com/latvian/arhivs/arhiveitem.asp?ItemID={8D0C020C-6715-11D> Pēdējo reiz skatīta 20.05.2003.

²⁸ Fokusa grupu diskusiju rezultāti atklāj, ka čigānu attieksme pret galīgu pārcelšanos uz citām valstīm lielākoties bija negatīva – ja būtu iespēja uzlabot savu sociālekonomisko situāciju Latvijā, čigāni no Latvijas projām nebrauktu.

²⁹ Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Statistikas datu krājums, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 2002, 205. lpp.

³⁰ III čigānu kongress, Mežaparkā, 21.06.2003.

Dzimstība un mirstība

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem čigāni ir vienīgā tautība Latvijā, kurai ir pozitīvs dabiskais pieaugums. 2000. gadā piedzima 179 čigānbērni, miris 61 čigāns.

Dažu tautību iedzīvotāju dzimstība, mirstība un dabiskais pieaugums Latvijā 2000. gadā (uz 1000 iedzīvotājiem)

Tautība	Dzimstība	Mirstība	Dabiskais pieaugums
Čigāni	22,4	7,6	14,8
Latvieši	9,3	12,9	– 3,5
Krievi	7,6	14	– 6,4

*Dati no Latvijas Demogrāfijas gadagrāmatas 2001, LR Centrālā statistikas pārvalde, Rīga 2001.

Dzimstības rādītāji čigāniem ir ievērojami pozitīvāki nekā latviešiem vai krieviem, mirstības – stipri zemāki. Tas ir Latvijas apstākļiem ievērojami augsts dabiskais pieaugums.

5. IZGLĪTĪBA

Izglītības trūkums ir viena no galvenajām čigāņu sociālās integrācijas problēmām visā Austrumeiropā. Lai arī citās Eiropas valstīs ir ilgāka un plašāka pieredze čigāņu izglītības problēmu risināšanā, tomēr arī šajās valstīs nav vienotu secinājumu par vislabāko risinājumu viņu ilglaicīgai iesaistīšanai izglītības sistēmā. Pirms Latvijas neatkarības atgūšanas, tieši čigāņu izglītošanai netika pievērsta uzmanība – kā norādīja projekta ietvaros aptaujātie skolotāji, parasti mācības uzsāka tie čigāņu bērni, kurus apzināja skolotāji, taču lielākā daļa mācības pēc pāris klasēm pārtrauca. Atmosferas beigās un pirmajos Latvijas neatkarības gados, tika izveidotas pirmās īpašās klases tiem, kas neprot rakstīt un lasīt – lielākoties čigāņiem, jo apzinājās, ka čigāņu vidū ir daudz lasīt un rakstīt nepratēju. Arī šobrīd čigāņu vidū ir daudz analfabētu. Bērnu skaits, kas neuzsāk skolas gaitas un neapmeklē skolu, joprojām ir liels. Zemais izglītības līmenis čigāņiem rada problēmas iesaistīties darba tirgū, saņemt sociālo palīdzību un izmantot likumīgās tiesības.

5.1. Čigāņu izglītības līmeņa raksturojums

No 2000. gada tautas skaitīšanas iegūtajiem datiem var secināt, ka vairākumam čigāņu nav pamatskolas izglītības.

Izglītības līmenis	Skaits	%
Visi čigāņi 15 un vairāk gadu vecumā, no tiem:	5985	100
Sākumskolas (1.-4.klase)	1092	18,2
Pamatskolas (5.-9.klase)	1432	23,9
Vispārējā vidējā	401	6,7
Vidējā speciālā	72	1,2
Mazāk par 4 klasēm	1453	24,3
Augstākā	26	0,4
Nav norādīta	1509	25,2

*Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, LCSP, 2002.

Dramatiski ir skaitļi par viszemāko izglītības līmeni: no 5985 čigāņu tautības iedzīvotājiem, kas vecāki par 15 gadiem, gandrīz ceturtajai daļai (24,3%) izglītība ir zemāka par četrām klasēm. Šis rādītājs krasi atšķiras no kopējiem valstī – 2,1% (latviešiem 1,6% un krieviem 2,4%). Pamatskolas izglītība (4 klases) ir 18,2% čigāņu, valstī kopumā šis skaitlis ir 23,9% (latviešiem 27,1%, krieviem 19,3%). Tātad kopā vairāk nekā 40% čigāņu ir četru klašu un zemāka izglītība. Turklāt ceturtajai daļai čigāņu (25,2%) izglītības līmenis nav norādīts, tas varētu liecināt, ka čigāņu skaits ar dažu klašu izglītību ir vēl lielāks, līdz pat 60%.³¹

Vidējā izglītība (vispārējā vidējā un vidējā speciālā), kas bieži vien ir viena no pamatprasībām darba tirgū un NVA piedāvātajiem kursiem, ir tikai 7,9% čigāņu. Salīdzinājumam – no visiem Latvijas iedzīvotājiem vidējā izglītība ir 46,2% (latviešiem 46,4% un krieviem 46,5%). Augstākā izglītība visu Latvijas iedzīvotāju vidū ir 12,54%, (latviešiem 12,3% un krieviem 13,6%), bet tikai 26 čigāņiem jeb 0,4%.

5.2. Analfabētisms

Zināms, ka analfabētisms ir nopietna problēma čigāņu vidū, bet precīzus datus nav iespējams iegūt. Tas, ka tā ir izplatīta problēma, apstiprinājās arī intervijās ar skolotājiem, Valsts nodarbinātības aģentūras darbiniekiem un Sociālās palīdzības nodaļu darbiniekiem. Saskaņā ar VNA datiem 2003. gada 1. februārī reģistrēto bezdarbnieku vidū bija 46 analfabēti, no tiem 39 (85%) – čigāņi. Pavisam Latvijā 2000. gadā bija 5361 persona, vecāka par septiņiem gadiem, kas neprata lasīt un rakstīt.³² Arī Jelgavas domes veiktās fokusa grupas izpēte rādīja, ka no 30 čigāņiem 60% bija analfabēti. Šie nelabvēlīgie rādītāji atbilst datiem par čigāņu izglītību – mazāk par četrām klasēm ir 1453 čigāņiem un 1509 savu izglītību atsakās norādīt, un tas ļauj secināt, ka ļoti daudzi – varbūt puse

³¹ Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Statistikas datu krājums, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 2002, 202. lpp.

³² Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Statistikas datu krājums, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 2002, 184.lpp.

– no Latvijas analfabētiem varētu būt čigāni. Tas liek domāt, ka čigānu analfabētu īpatsvars ir pat ap 150 reizu lielāks, nekā šīs tautības īpatsvars starp Latvijas iedzīvotājiem!

Saskaņā ar NVA sniegto informāciju 72% no čigānu analfabētiem ir sievietes, taču tas nenozīmē, ka kopumā sieviešu analfabētu skaits čigānu vidū ir augstāks nekā vīriešu, jo 80% no NVA reģistrētajiem čigānu bezdarbniekiem ir sievietes. Visu analfabētu vidējais vecums ir 40 gadi, čigāniem – 32. Ja čigānu īpatsvars ir tik liels, kā domāts, tas nozīmē, ka citu tautību analfabēti ir daudz vecāki.³³ Visvairāk starp reģistrētajiem bezdarbniekiem analfabētu ir Jelgavā, Jēkabpilī, Daugavpilī un Rīgā. Tieši šajās pilsētās čigānu izglītībai uzmanība vai nu nav pievērsta pietiekami, kā tas ir Jelgavā, vai nav pievērsta vispār – Jēkabpilī, Daugavpilī un Rīgā. Toties Tukumā, kur bērnu un pusaudžu iesaistīšanu skolā ļoti aktīvi veic vietējais čigānu līderis, un Ventspilī, kur skola darbojas jau vairākus gadus, NVA nav reģistrējies neviens čigānu tautības analfabēts.

5.3. Iesaistīšanās izglītības sistēmā

Čigānu izglītības līmenis ir vienādi zems visu vecumu čigāniem – viņu iesaistīšana izglītības sistēmā nav bijusi veiksmīga ne padomju gados, ne arī pirmajos Latvijas neatkarības gados.

Pēdējos gados manāma tendence, ka skolās arvien vairāk tiek iesaistīti čigānu bērni. Kritisks laiks visu bērnu, tajā skaitā arī čigānu, iesaistīšanai skolā bija pirmie neatkarības gadi, kad vēl nebija izveidojies ledzīvotāju reģistrs, un skolām un pašvaldībām trūka informācijas par attiecīgajā rajonā dzīvojošajiem skolas vecumu sasniegušajiem bērniem. Šī problēma īpaši aktuāla bija lielpilsētās. Šobrīd skolas vecumu sasniegušo bērnu uzskaiti reglamentē Ministru kabineta noteikumi Nr.49, kas nodrošina atgriezenisku saiti un informācijas apmaiņu starp ledzīvotāju reģistru, izglītības un zinātnes ministriju, pašvaldībām un skolām.

Čigānu tautības skolēnu skaits vispārīzglītojošajās dienas skolās Latvijā

Mācību gads	Skolēnu skaits*	Mācās latviešu valodā	Mācās krievu valodā
2002./2003.	1591	945	640
2001./2002.	1317	907	405
2000./2001.	1187	780	401
1999./2000.	1067	717	346

Avots: Izglītības un zinātnes ministrija, LR vispārīzglītojošo dienas skolu skolēnu sadalījums pa tautībām; <http://www.izm.lv> Pēdējo reizi skatīta 03.06.2003.

* Kopējais skolēnu skaits atšķiras no skolēnu kopskaita krievu un latviešu plūsmā, jo čigānu tautības skolēni mācās arī skolās ar poļu mācību valodu.

Kaut arī vēl arvien vairākums čigānu bērnu mācās latviešu skolās, 2002./2003. mācību gadā būtiski palielinājies to čigānu skolēnu skaits, kas mācās krievu valodā – gandrīz par 60%. Salīdzinot ar iepriekšējiem mācību gadiem, kad skolās ar krievu mācību valodu mācījās aptuveni 30% no čigānu skolēniem, 2002./2003. mācību gadā viņu skaits šajās skolās jau bija 40%.

Papildus vispārīzglītojošām dienas skolām ir arī vakarskolas, taču čigānu jauniešu skaits vakarskolās nav liels – 2002./2003. mācību gadā – 48, no tiem seši krievu valodas mācības programmās, pārējie latviešu.³⁴

³³ Tas arī apstiprinājās datos par izglītību, kur citām tautībām ļoti zema izglītība ir pārsvarā vecākiem cilvēkiem. Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Statistikas datu krājums, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 2002, 202. lpp.

³⁴ Izglītības un zinātnes ministrija, LR vispārīzglītojošo dienas skolu skolēnu sadalījums pa tautībām; <http://www.izm.lv> Pēdējo reizi skatīta 03.06.2003.

Čigānu skolēnu sadalījums pa pilsētām 2002./2003. mācību gadā

Pilsēta	Čigānu skolēnu skaits vispārīzglītojošās dienās skolās	Čigānu skaits (oficiālais tautskaites)
Rīga	196	1160
Daugavpils	78	366
Jelgava	115	1010
Ventspils	187	1031
Jūrmala	85	439
Jēkabpils	35	301
Kuldīga	55	255
Talsi	115	586
Tukums	67	541
Valmiera	35	237

Pēdējā laikā parādās pozitīva tendence, ka vairākās pilsētās tiek pievērsta uzmanība jautājumam par čigānu bērnu iesaistišanu skolās. Tā Kuldīgā, Jelgavā, Talsos, Tukumā un Ventspilī šajā nolūkā tiek veikti īpaši pasākumi. Taču nekāda uzmanība šai problēmai nav pievērsta vislielākajās Latvijas pilsētās Rīgā un Daugavpilī, kā arī Jūrmalā.

Skolu apmeklējums

Tautskaites dati rāda, ka daudz čigānu mācības nesāk vispār, bet vēl lielāka daļa izglītību pamet pēc dažu klašu beigšanas un daudziem no tiem, kas oficiāli mācās, arī ir problēmas ar stundu apmeklējumu. Pēc Talsu rajona izglītības pārvaldes datiem, Talsos 2002./2003. mācību gadā bija 12 skolas vecuma čigānu, kas nemācās, Valmierā 19, Jūrmalā 16, ka varētu būt trešdaļa bērnu, kas mācības neuzsāk, Jelgavā skolu neapmeklē 87 čigānbērni. Daugavpilī intervijās skolu darbinieki norādīja, ka apmēram ceturtajai daļai skolēnu esot problēmas ar apmeklējumu.

Stundu neapmeklēšana ir raksturīga gan čigāniem, kas mācās čigānu klasēs, gan arī parastajās skolās. Kuldīgā, Tukumā un Ventspilī apgalvo, ka mācības pirmajā klasē sāk visi bērni un tiek sekots, lai viņi tās arī turpinātu. Tukumā šo darbu veic čigānu NVO pārstāvis, kas apmeklē čigānu vecākus mājās un pārliecina viņus par izglītības nepieciešamību. Ventspilī šo lomu ir uzņēmušās skolotājas, kas individuāli apmeklē tos čigānu vecākus, kuru bērni neierodas skolā.

5.4. Kāpēc čigānu bērni nemācās

Čigānu uzskati

Paši čigāni par galveno iemeslu, kādēļ bērni netiek sūtīti skolā, min līdzekļu trūkumu. Bieži tiek minēta arī diskriminācija vai nelabvēlīga attieksme skolā, skolotāju un citu tautību bērnu izturēšanās. Turklāt izskan doma, ka nav pārliecības, vai čigānu bērni varēs sameklēt darbu, ja arī viņiem būs izglītība, – šeit izpaužas sociāli marģinālo grupu pesimisms, kas sasaucas ar skolotāju izteiktajām grūtībām iesaistīt bērnu vecākus mācību procesā. Intervijās un fokusa grupu diskusijās vairāki čigāni uzsvēra, ka viņu attieksme pret izglītību mainās un kļūst pozitīvāka, atzīstot, ka ir vajadzīga izglītība. Taču bija arī negatīva attieksme – parasti to gan piedēvējot citiem čigāniem, kaimiņiem vai paziņām, kas negribot iet skolā.

Iemesli, kāpēc negāja skolā agrāk, un attieksmes maiņa pret izglītību (no fokusa grupu diskusijām)

- *“Es gribēju jautāt par to izglītību, kas ir vecāki cilvēki. Vācu laikā mūs izņēma no skolas, izraidīja no skolas. Mūs šāva. Tāpat kā ebrejus, mūs iznīcināja. Mums neļāva skolā iet vispār. Mani pašu izņēma no skolas, es mācījos trešā klasē, un mani izmeta no skolas tāpēc, ka es esmu čigāns. Mūsu tautību iznīcināja tāpat kā ebrejus. No kurienes mums var būt tā izglītība vairāk. Vācieši ienāca četrdesmit piektajā gadā. Tad jau es biju liels zēns, bet man bija jāstrādā pēc kara. Kā es varēju izdzīvot?”*
- *“Maize bija jāpelna. Tēvs bija slims visu laiku, bija jāpelna taču maizīte tāpatās. Mēs bijām trīs bērni vecākiem.”*
- *“Man nav necik klases. Mamma nelaida tajos laikos. Četri mēs bijām, grūti dzīvojam.”*
- *“Kad jau tikai uz laukiem, tad jau tikai precēties, apprecēties, bet bērni jau bija. Mēs visi bija ārā mežā – lasa ogas un tā mēs iztika. (..)Tad bija citādāki laiki un šodien atkal ir citi laiki. Tagad bez skolām nevar iztikēt, mēs iztikām tā (..), tā bija citādāk, šodien nevar.”*
- *“Es jums paskaidrošu. Teikšu atklāti. Mums bija čigāniem sava nodarbība. Agrāk tā skaitījās spekulācija, ja? Tagad tas skaitās bizness. Vārti uz Krieviju mums bija atvērti un tur mēs biznesojām. Riskējām, bet pelnījām. Šodien ir konkurence Maskavā, Krievijā. (..)Es beidzu vidusskolu. Kāpēc es tālāk nemācījos? Tāds inženieris padomju laikā pelnīja 150 rubļus mēnesī, bet es pelnīju dienā 150. Ar to viss ir izteikts, man nav ko piebilst.”*
- *“Izglītība šodien ir ļoti vajadzīga. Mūsu tautība to vēl nav atzinusi, ka izglītība ir pats galvenais šodien. Necerēšu, ka tas tā turpināsies. Bet mūsu čigānu kultūra nav uz to izgājusi. Skola ir šodien pats galvenais... Nav mūsos iekšā kultūra etniskā, ka tomēr skola ir pirmā vietā.”*
- *“Viņi negrib mācīties. Viņiem daudz bērnu, liela ģimene. Mums nav ko ēst. Mēs iesim kaut ko nopirkt vai nozagt, kaut ko pārdosim. Lai ir kaut kas, ko likt uz galda. Un tā viņi no mazotnes sāk ar tirgošanos. Kas ir uz tirgošanos, tas ir uz tirgošanos. Ja ir laba ģimene, es sūtu savus bērnus mācīties.”*
- *“No vecākiem arī tas ir atkarīgs. Ja vecāki ir izglītoti, tad viņi vēlas arī savus bērnus izglītēt, kaut vai tur nebūs bagāti cilvēki, bet viņi vienmēr sūtīs skolā. Bet, ka vecākiem nepatīk, tad jau bērns arī neies.”*

Pašvaldību pārstāvju un skolotāju uzskati

Valsts varas pārstāvji, daļēji arī skolotāji situāciju raksturo atšķirīgi no čigānu viedokļiem. Zemais skolu apmeklējums intervijās parasti tiek skaidrots ar tradīcijām un dzīves veidu. Daži uzskata, ka padomju laikos liela daļa čigānu guva labus ienākumus, tirgojoties ar deficīta precēm, un nesaskatīja nepieciešamību iegūt izglītību. Amatpersonas minēja arī motivācijas trūkumu un agrās laulības 12 – 15 gadu vecumā, kad bērni ir 4. – 7. klasē. Tas dažkārt vēl joprojām esot iemesls, kādēļ mācības neturpina čigānu meitenes. Zēniem šajā vecumā jau esot jāuzņemas pieaugušo rūpes un naudas pelnīšana, tādēļ skolai neatliekot laika.

Skolotāji minēja arī pagaidu ceļošanu: vecāku došanos peļņā uz citām pilsētām vai valstīm. Tad bērni paliek vecvecāku vai attālu radnieku aprūpē, kas nepievēršot uzmanību skolu apmeklējumam. Dažos gadījumos bērni tiek aizvesti uz citām pilsētām, kur nemācās vispār vai viņiem ir ļoti grūti iekļauties jaunajos apstākļos mācību gada vidū. Tikai viens no aptaujātajiem skolu pārstāvjiem par iemeslu, kādēļ čigānu bērni neiet uz skolu, minēja sabiedrības – bērnu, vecāku – negatīvo attieksmi.

Vairākums amatpersonu un skolotāju neuzskatīja, ka atbildība par šo jautājumu būtu jāuzņemas skolām, pašvaldībām vai valstij, par to esot jā rūpējas tikai pašiem čigāniem.

5.5. Īpašas skolas vai čigānu bērnu integrācija vispārējās skolās

Jautājums par to, vai čigānu bērnus mācībām veiksmīgāk piesaista un ilgstoši izglīto vispārējās skolas kopā ar citu tautību bērniem, vai īpašas skolas vai klases tieši čigāniem, ir sāpīgs un neatrisināts. Bieži izskanējuši argumenti par to, ka īpašās mācības veiksmīgāk iesaista čigānus, jo viņiem nav ikdienā jāstopas ar diskriminējošu un nievājošu attieksmi no citiem bērniem un skolotājiem, nav jāizceļas negatīvi ar mazāk veiksmīgiem rezultātiem, salīdzinot ar citiem klases biedriem, nav jāizjūt asimilācijas spiediens, ka viņi jūtas labāk vidē “starp savējiem”. Taču jāņem vērā, ka praksē un vēsturiski šīm atšķirtām skolām ir pilnīgi citi pamatojumi.

Vairākumā Austrumeiropas valstu šīs skolas vai klases nav mazākumtautību skolas vai programmas, vērstas uz integrāciju sabiedrībā, saglabājot savu identitāti, kultūru un valodu, bet gan parasti īpašas skolas sociāli problemātiskām grupām vai pat garīgi atpalikušajiem. Latvijā, runājot par šīm klasēm, neformāli tiek lietots apzīmējums "čigānu klases", tomēr nevienai no tām nav mazākumtautības klašu statuss. Nevienā no šīm klasēm netiek mācīta čigānu kultūra un vēsture. Pārsvārā čigānu klasēm ir pedagoģiskās korekcijas klašu statuss (izņemot Ventspili un Rīgu). Saskaņā ar Vispārējās izglītības likuma 1. pantu "pedagoģiskā korekcija ir izglītības programma, kas metodiski un organizatoriski pielāgota personām obligātās izglītības vecumā, kurām nepieciešams papildināt zināšanas pamatzglītības programmas ietvaros". Vispārējās izglītības likums nosaka, ka pedagoģiskās korekcijas izglītības iestādes īsteno "korekcijas izglītības programmas, nodrošinot izglītības ieguvu vai pilnveidojot tās ieguves kvalitāti, veicot pedagoģisko darbu ar nelabvēlīgu ģimeņu bērniem, kā arī nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem". Gandrīz visās apmeklētajās čigānu klasēs skolēni bija tikai šīs tautības bērni.

Ir divi galvenie argumenti pret atsevišķām programmām un skolām. Pirmkārt, ka tas īstenībā ir diskriminācijas veids un tā tiek panākts, ka čigānu bērni nebūs konkurēt spējīgi ar citiem bērniem gan tālākā izglītībā, gan darba meklējumos, jo šajās skolās parasti reālā mācību kvalitāte ir zemāka. Otrkārt, ka atšķirtas skolas ir segregācijas veids, kas norobežo čigānu bērnus no citiem, veicina abpusēju piesardzību un reāli liek šķēršļus čigānu veiksmīgai integrācijai kopējā sabiedrībā. Tādējādi Eiropas Romu tiesību centrs (European Roma Rights Centre) un Eiropas Padome ir iekļāvuši stingru pretsegregācijas pozīciju savās rekomendācijās par izglītību.³⁵

Ir arī risinājumu mēģinājumi, kas izmanto argumentus un metodes no abām pusēm. Tā, piemēram, tiek izveidotas pirmsskolu iestādes čigānu bērniem, kurās īpaši kvalificēti skolotāji gatavo bērnus veiksmīgai piesaistei vispārējās skolās jau pirmajā klasē vai iespējami drīz pēc skolas sākuma.

Čigānu klases

Intervētie valsts izglītības eksperti un skolu pārstāvji uzskata, ka atsevišķas klases čigāniem ir nepieciešamas, tajā pašā laikā uzsverot, ka to mērķis ir bērnu integrācija parastajās skolās. Kā vienu no iemesliem, kādēļ čigānu klases esot nepieciešamas, skolotāji min valodas barjeru vispārīzglītojošās latviešu skolās – čigānu bērni latviešu valodu protot visai primitīvi. Taču bija arī viedokļi, ka tie čigānu bērni, kas mācās parastajās skolās, mācās labāk un ilgāk.

Lai arī par visefektīvāko risinājumu čigānu bērnu piesaistei izglītības sistēmā nav vienisprātis ne paši čigāni, ne skolotāji, Kuldīgā, Jelgavā, Talsos, Tukumā, Sabilē, Ventspili par labāko līdzekli čigānu piesaistei skolai ir izvēlējušies īpašu klašu izveidošanu tieši čigānu bērniem. Nereti tieši skolas un paši pedagogi pirmie pievēršas šī jautājuma risināšanai. Šajā darbā iesaistās arī čigānu NVO vai to neformālie lideri, kā arī pašvaldības.

³⁵ Eiropas Romu tiesību centra rekomendācijas par izglītību skatīt <http://www.errc.org/publications/position/education.shtml> Pēdējo reizi skatīta 04.08.2003.; Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendāciju Nr R (2000) 4 skatīt: <http://cm.coe.int/ta/rec/2000/2000r4.htm> Pēdējo reizi skatīta 04.08.2003.

Informācija par čigānu klasēm Latvijā

Pilsēta/skola	Izveidošanas gads	Klases	Mācību valoda	Skolēnu skaits 2002./2003.m.g.	Skolēnu vecums
Sabiles pamatskola	1998.	Pedagoģiskās korekcijas klase (1.–5. klase)	Latviešu	14	5 – 22 g.
Talsu pamatskola	2001.	Pedagoģiskās korekcijas klase (1.–2. klase)	Latviešu	15	nav precīzu datu
Tukuma 3. vidusskola (mazākumtautību skola ar krievu mācību valodu)	2001.	2 pedagoģiskās korekcijas klases: 1. klase 2. klase	Latviešu	1. klasē – 10 2. klasē – 8	nav precīzu datu
Rīgas valsts tehnikums	2002.	2. kursa komerczinību klase	Latviešu	8	nav precīzu datu
Kuldīgas 2. vidusskola	2002./2003.	Korekcijas klases 3 grupās: 1. grupa – 1. klase 2. grupa – 2.+3.+ + 4. klase 3. grupa – 5.+6. klase	Latviešu	33	7–20 g.
Ventspils vakara vidusskola	1987.	1.–4. klase	Latviešu	116	6–19 g.
Jelgavas maiņu vakarskola	2000.	Korekcijas klase 2.–5.klase	Latviešu	21	15–21 g.

Pavisam Latvijā klases čigānu bērniem ir septiņās pilsētās. Lielākā daļa, izņemot Ventspils vakara vidusskolas un Rīgas valsts tehnikuma čigānu klases, ir pedagoģiskās korekcijas klašu statusā. Visilgākā darba pieredze un lielākais skolēnu skaits ir Ventspils vakara vidusskolā, bet lielākoties šīs speciālās klases ir ļoti nesenas. Pirms tam čigānu bērni mācījās parastajās klasēs.

Čigānu klašu apraksts³⁶

Ventspils

Ventspilī čigānu klases izveidojās 1987. gadā Ventspils vakara maiņu vidusskolā. Iemesls esot bijis nepieciešamība iemācīt čigānu jauniešus, kas tika iesaukti armijā, lasīt un rakstīt. Sākumā audzēkņu vecums ļoti pārsniedza pieņemto skolēnu vecumu, bet vēlāk skolā sāka mācīties arvien jaunāki bērni. Sākumā skolēniem mācīja tikai lasīt un rakstīt, tagad mācības notiek pēc dienas vispārīzglītojošās skolas programmas un standartiem līdz 6. klasei. Čigānu etniskās klases, kurās mācās tikai čigānu bērni, darbojas no 1. līdz 4. klasei, sākot ar 5. klasi šajās klasēs tiek iekļauti arī citi bērni no sociālā riska un maznodrošinātajām ģimenēm. No 7. klases čigānu bērni iekļaujas vakara maiņu vidusskolas klasēs, kur mācības notiek pēc vakarskolu programmas. 2000./2001. mācību gadā 1. klasē bija bērni no 6 līdz 17 gadiem. Mācību grāmatas čigānu klasēs nodrošina pašvaldība. Brīvpusdienas tiek nodrošinātas maznodrošināto un daudz bērnu ģimeņu bērniem, tās saņem puse no čigānu skolēniem.

Čigānu klasēs strādā sešas skolotājas. Skolotājas saprot čigānu valodu un spēj arī atsevišķas tēmas, piemēram alfabētu, pamata un kārtas skaitļa vārdu lietošanu, lietvārdu locīšanu, paskaidrot čigānu valodā, taču lielākoties stundas notiek latviešu valodā. Skolotājas ar bērniem strādā individuāli. 2003. gadā tika izdota Ventspils skolas skolotāju Gunitas Grīnvaldes un Daces Voldemāres sastādītā ābece čigānu izglītošanai "Es eju skolā. Gribu iemācīties lasīt un rakstīt". Pēc skolotājas G. Grīnvaldes teiktā, šis mācību materiāls būtiski atvieglojot lasīt un rakstīt prasmes apguvi čigānu bērniem.

³⁶ Pēc informācijas, ko sniedz skolas pārstāvji interviju laikā un vērojumiem apmeklējumu vizītēs.

Ventspils čigānu klašu darbību traucējošie faktori ir bērnu vājā sagatavotība skolai, jo nav sagatavošanas klases piecu un sešu gadu vecu bērnu mācīšanai. Lai risinātu šo problēmu, 2003. gadā Ventspils čigānu nevalstiskā organizācija "Ame Roma" Ventspils skolā plāno atvērt sagatavošanas nodarbības čigānu pirmsskolas vecuma bērniem, kuras vadīs skolotāji, kas prot čigānu valodu, jo viens no iemesliem, kāpēc čigānu bērni nevarot iekļauties parastajās skolās, ir viņu nepietiekamā latviešu valodas prasme. Ir apzināti 27 bērni piecu un sešu gadu vecumā, kas sāks sagatavošanas nodarbības.

Mācību procesu apgrūtina arī tas, ka vienā klasē mācās bērni ar lielu vecuma starpību, kā arī vecāku neieinteresētība bērna izglītošanā un mācību sasniegumos. Mācību procesu kavē arī nepietiekams nodrošinājums ar mācību līdzekļiem (krāsu zīmuļi, ūdenskrāsas, plastilīns), jo vecāki nav spējīgi šos materiālus nopirkt. Arī iespējas organizēt ārpusstundu pasākumus (teātru, muzeju, koncertu apmeklējumiem) ir ierobežotas līdzekļu trūkuma dēļ.

Ventspilī esot gadījumi, kad čigānu skolēni, kas sākuši mācības citās skolās, tomēr atgriežas čigānu etniskajās klasēs, jo esot jūtama citu bērnu nievājoša attieksme un skolotāji citur nepievērš pastiprinātu uzmanību.

Talsi

Talsu un Ventspils čigānu klasēm ir līdzīga izveidošanas vēsture. Talsu pamatskolā 20. gs. 80. gadu beigās tika organizēta klase analfabētiem, kurā tolaik pieteicās gandrīz tikai čigāni. Šādas klases organizēšana bija skolas vadības iniciatīva. Čigānu klases darbība skolā tika atjaunota 2001. gadā. Šajā klasē mācās 15 dažāda vecuma skolēni. Mācības korekcijas klasē tiek organizētas otrajā maiņā līdz 1. aprīlim, jo, kā apgalvo skolas vadība, pēc tam daudzi skolēni iesaistās dažādos darbos un uz skolu nenāk. Vecākie skolēni bieži kavē skolu, ja ir iespēja strādāt pagaidu darbus. Mācīšanai šajā klasē ir piesaistīti sākumskolas skolotāji. Pabeidzot mācības korekcijas klasē, skolēni tiek orientēti iesaistīties citās pamatskolas klasēs, pāriet uz Talsu 2. vidusskolu vai iestāties Talsu vakara vidusskolā un turpināt mācības.

Tukums

Tukumā čigānu klases izveidošana notikusi ar čigānu biedrības "Gloss" Tukuma nodaļas vadītāja A. Berezovska palīdzību. Pēc A. Berezovska teiktā, 2001. gadā, kad tika veidota pirmā čigānu klase, no 70 čigānu bērniem vecumā no 7 līdz 18 gadiem, vairāk nekā puse (46) negāja skolā. Tukuma 3. vidusskolā visi čigānu korekcijas klašu skolēni saņem brīvpusdienas, arī mācību līdzekļus nodrošina skola. 2002./2003. mācību gadā korekcijas klasēs mācījās 18 čigānu skolēni. Sākumā skolēnu skaits esot bijis lielāks, tagad tas ir samazinājies, jo vairākas ģimenes pārcēlušās uz dzīvi citur. Tukuma 3. vidusskolai ir mazākumtautību skolas statuss ar krievu mācību valodu, bet mācības čigānu klasēs notiek latviešu valodā. Vairākums Kurzemē dzīvojošo čigānu kā pirmo svešvalodu apgūst latviešu valodu. Čigānu klase izveidota krievu skolā, jo citās nebijis telpu. Darbam čigānu klasēs esot izvēlēti tādi skolotāji, kas perfekti pārvalda latviešu valodu. Tukuma čigānu klasē 2001. gadā darbojās Bēnes skolas skolotāja Savīne Kolomenska, kas strādāja ar bērniem čigānu valodā. Sākumā skolotājas transportu nodrošināja pašvaldība, bet šobrīd tam vairs neesot finansējuma. Tukuma skolas direktors apgalvo, ka čigānu korekcijas klašu mērķis ir šo bērnu integrācija parastajā skolā, tomēr skola apsver iespēju iegūt licences čigānu klasēm līdz 9. klasei.

Kuldīga

Sākumā čigānu skolēni mācījās Kuldīgas vakarskolas sociālās korekcijas klasē, kur mācības notika divas reizes nedēļā. 2002./2003. mācību gadā sociālās korekcijas klases čigānu bērniem tika pārceltas uz Kuldīgas pamatskolu. Korekcijas klašu izveide ir bijusi pašvaldības iniciatīva. Liela nozīmē šajā procesā esot bijusi skolas direktora iniciatīvai, skolēnu apmeklējumam līdzī sekoja arī skolotājas. Lai apzinātu bērnus, kas nemācās, bija sadarbība ar LNČKB filiāles vadītāju B. Agamedovu. 2002./2003. gadā pamatskolas klasēs tika reģistrēti 33 skolēni vecumā no 7 līdz 20 gadiem. Nodarbības tiek organizētas trijās grupās: pirmajā grupā ietilpst 1. klase, otrajā grupā 2. klase, 3. klase un 4. klase un trešajā grupā apvienotas 5. un 6. klase. Nodarbības tiek organizētas otrajā maiņā. Mācību materiālus nodrošina skola. Tiek plānots, ka, pabeidzot korekcijas klases, čigānu bērni iekļausies parastajās klasēs.

Sabīle

Sabīles pamatskolā čigānu pedagoģiskās korekcijas klase (no 1. līdz 5. klasei) tika izveidota 1998. gadā. Klases izveidošana bija skolas iniciatīva. Čigānu bērnus, kas neapmeklē skolu, esot apzinājis skolas direktors un skolotāja. Nodarbības notiek rīta maiņā (no plkst. 8.30 – 9.00 līdz 13.00 vai 14.00). 2002./2003. gadā šajā klasē mācījās 14 skolēni no 7 līdz 22 gadiem. Vizītes dienā klasē bija 8 bērni, tas liecina par skolas kavēšanas problēmu. Visi pirmās klases čigānu skolēni saņem brīvpusdienas. Sabīles čigānu klase šobrīd ir vienīgā Latvijā, kurā mūzikas stundas notiek čigānu valodā. Tās vada čigānu tautības skolotājs Kaspars Arhipovs.

Jelgava

Iniciatīva Jelgavas maiņu vakarskolā izveidot korekcijas klasi čigāņu bērniem esot nākusi no Jelgavas čigāņu biedrības. Korekcijas klases darbība sākta 2000. gadā. 2002./2003. mācību gadā klasē bija 21 skolēns, bet regulāri skolu apmeklējot 15 skolēni. Tiek mācīti 2. – 5. klases priekšmeti. Bērņus, kas neapmeklē skolu, ir apzinājuši skolotāja. Lielākā daļa bērnu saņem brīvpusdienas. Šobrīd klasei ar čigāņu biedrību vairs nav nekādas sadarbības, varbūt arī tādēļ izdevies piesaistīt maz bērnu.

Rīga

Kaut gan Rīgā saskaņā ar oficiālajiem datiem dzīvo 1160 čigāņu un 2002./2003. mācību gadā vispārīzglītojošās skolās bija 196 bērni, nevienā no skolām nedarbojas čigāņu klase. Pēc Rīgas domes Izglītības pārvaldes datiem, Rīgas vispārīzglītojošajās skolās 2001./2002. mācību gadā mācījās 186 čigāņu skolēni, visvairāk – (85) Latgales priekšpilsētas skolās. No Latgales priekšpilsētas skolām visvairāk čigāņu mācījās Rīgas 44. vidusskolas sociālās korekcijas klasēs, kurās kopumā mācās 14 čigāņu tautības bērni. Šīs vidusskolas sociālās korekcijas plūsmas klases apmeklē aptuveni 130 bērni. Pēc sarunas ar L. Daktiņu, 44. vidusskolas mācību daļas vadītāju korekcijas klasēm, izrādījās, ka tajās 2002./2003. mācību gadā mācījās vairs tikai deviņi čigāņi, jo daži esot atskaitīti nesekmības dēļ vai aizbraukuši. Šajā skolā čigāņu bērni nonāk, ja ir bijušas problēmas citās skolās, vai arī ar nosūtījumu no Rīgas skolu valdes.

Vienīgā čigāņu klase, kurā iespējams iegūt vidējo izglītību, ir Rīgas Valsts tehnikums. Šo klasi izveidot ierosināja LČNKB vadītājs Normunds Rudevičs. Rīgas Valsts tehnikuma čigāņu klasē 2002./2003. gadā mācības uzsāka 18, mācības turpināja 14 čigāņu jaunieši. Tehnikumā var apgūt komerczinības, biroja darba organizāciju, mazo uzņēmumu komercdarbinieka, sekretāres speciālitāti, datorkursus, kurpnieka vai šuvēja arodu. Pavisam tehnikumā mācās 20 čigāņu – seši no tiem kopējās grupās. Mācības, stipendija 8,50 latu, 50 % transporta izdevumu un kopmitnes tiek finansētas no valsts budžeta. Kopmitnēs dzīvo tikai trīs čigāņu jaunieši, lai gan tehnikumā mācās čigāņi no visas republikas.

Jūrmalā atsevišķa čigāņu klase darbojas Mežmales skolā 1998. gadā, taču šobrīd tās darbība jau ir pārtraukta, jo bērnu skaits nav bijis pietiekams.

Daugavpilī ne pašreiz, ne arī kādreiz nav bijusi doma par speciālas čigāņu klases izveidošanu. Pēc Daugavpils Izglītības pārvaldes vadītāja J. Dukšinska teiktā, neviens nav ierosinājis izveidot šādu klasi un čigāņu skaits arī esot pārāk mazs. Daugavpilī čigāņu bērni pārsvarā apmeklē skolas ar krievu mācību valodu. 2002. mācību gadā no 78 skolēniem 75 mācījās krievu plūsmas skolās.

Speciālās skolas

Čigāņu bērni mācās arī skolās, kas īsteno speciālās izglītības programmas personām ar speciālām vajadzībām (attīstības traucējumiem) un/vai veselības traucējumiem. Daugavpilī, Jelgavā, Jūrmalā speciālajās skolās mācās apmēram 1% no čigāņu skolēniem, taču Jēkabpilī un Valmierā – ap 40% no čigāņu bērniem. Bērni šajās skolās ir pilnīgā valsts apgādībā.

5.6. Īpašas problēmas mācību procesā

Valoda

Mācības nevienā skolā nenotiek čigāņu valodā, vienīgais izņēmums ir mūzikas stundas Sabiles čigāņu klasē. Ir nedaudzi skolotāji, kas, strādājot ar čigāņu bērniem, ir apguvuši čigāņu valodas vārdus. Šie skolotāji spēj saprast, ko bērni runā savā starpā, un nepieciešamības gadījumā paskaidrot. Ventspils skolas pieredze liecina, ka skolotājiem ir būtiska čigāņu valodas prasme skolēnu sākumizglītības procesā, kad bērniem vēl nav tik labas latviešu valodas zināšanas, un ir nepieciešams paskaidrot mācību vielu čigāniski. Tas, ka bērni nesaprot, ko skolotājs runā, intervijās ar vecākiem parādījās kā viens no iemesliem, kāpēc bērniem ir problēmas ar mācībām. Ventspilī tas arī tiek minēts kā viens no iemesliem, kāpēc bērni neturpina mācības latviešu skolās.

Starpbrīžos un reizēm arī stundās čigāņu savstarpējā sazināšanās valoda ir čigāņu. Skolotāju attieksme pret to, ka bērni stundās runā čigāniski, ir dažāda – no aizlieguma runāt čigāniski pat starpbrīžos (Tukums) un atklātas nepatīkas demonstrēšanas: "Salasās baros un kaut ko runā čigāniski. Nē, tagad runās latviski!" (Talsi) līdz pašu skolotāju čigāņu valodas apguvei (Ventspils).

Tikai dažās sarunās ar skolotājiem parādījās uzskati, ka ir svarīgi, lai skolotāji saprastu čigānu valodu. Latvijā čigānu tautības skolotāju ir ļoti maz: Sabīles vidusskolā – mūzikas skolotājs, bet Jūrmalā un Bēnē strādājošās čigānu skolotājas vairs nav saistītas tieši ar darbu čigānu klasēs.

Sadarbība ar vecākiem

Kā jau parasti sociāli mazaizsargātās grupās, arī čigānu vecāku iesaistīšanās bērna sekmju veicināšanas pasākumos ir neaktīva. Gandrīz neviens no aptaujātajiem bērniem nesaka, ka mājās mācībās palīdz vecāki. Skolotāju sadarbība ar čigānu skolēnu vecākiem pārsvarā notiek individuāli. Ir skolotāji, kas nepieciešamības gadījumā apmeklē vecākus mājās. Skolotāji gandrīz vienisprātis saka, ka vecāku sapulces čigānu klasēs sasaukt ir neiespējami. Tukuma skolā paskaidro, ka vecākus pārstāv vietējais čigānu līderis. Jāatzīmē, ka skolotāji, lūgti raksturot sadarbību ar vecākiem, vienmēr norādīja, ka kuplā pulkā čigāni parasti apmeklē dažādus kultūras pasākumus, kuros uzstājas viņu bērni.

Pedagogi

Nevienā no skolām pedagogiem nav bijusi īpaša apmācība, lai strādātu čigānu klasēs vai darbam ar mazākumtautību skolēniem. No sarunām ar skolotājiem un skolu vadības pārstāvjiem varēja secināt, ka dažos gadījumos skolotāji nelabprāt vēlējušies strādāt šajās klasēs, taču to darījuši finansiālu apsvērumu dēļ. Taču ir skolas, kur skolotājas dara šo darbu ar entuziasmu. Skolotāji arī atzina, ka dažkārt attieksme pret skolotājiem, kas strādā ar čigānu bērniem, no citu skolotāju puses ir nievājoša.

Bērnu izolācija

Saskarsmes trūkums ar citu tautību bērniem neveicina integrāciju, bet atšķirtību un segregāciju. Attieksme, ko čigānu bērni piedzīvo no sabiedrības pārstāvjiem – pirmām kārtām tieši skolās –, ir īpaši svarīga, jo tā notiek gados, ko psiholoģijā sauc par formatīvajiem: tad, kad tiek nostiprināti pamatzskati.

Pusē skolu mācības čigānu klasēs organizē otrajā maiņā. Skolu pārstāvji to skaidro ar visai nepārliciecināmiem argumentiem – “bērni mīl gulēt”, telpu trūkums. Parasti čigānu klases ir vienīgās, kam mācības noris otrajā maiņā, tas mudina domāt, ka apzināti tiek ierobežota čigānu un citu tautību bērnu saskarsme, kā arī norāda uz diskrimināciju telpu un resursu pieejai.

Pašu čigānu liecības par negatīvo attieksmi pret viņiem no citiem bērniem un skolotājiem arī atspoguļojas čigānu pašizolētībā. Skolu apciemojumos apstiprinājās, ka trūkst kontaktu starp čigānu bērniem un pārējiem skolēniem. Tikai vienā skolā čigānu skolēni atbild, ka draudzējas ar latviešu bērniem, pārējās skolās čigānu bērni vairāk kontaktējas savā starpā. Jautāti, vai bērni grib turpmāk mācīties parastajā skolā, lielākā daļa atbildēja noliedzoši: “Sava tautība tomēr paliek sava tautība”.

Latvijas čigānu klašu izvērtējums

Pārsvarā visas čigānu klases ir izveidotas tikai pirms pāris gadiem, tāpēc ir grūti izvērtēt šo klašu efektivitāti gan par bērnu iesaistīšanu mācību procesā kopumā, gan to veiksmīgu pāreju uz vispārējām klasēm, gan iegūtās izglītības kvalitāti. Lielākoties aptaujātie skolu pārstāvji apgalvoja, ka izglītības kvalitāte šajās klasēs ir atbilstoša noteiktajiem standartiem un ka bērniem nav nekādu problēmu turpināt izglītību attiecīgajā klasē parastajās skolās. Taču bija skolotāji, kas atzina, ka skolu administrācijas un izglītības iestādes pret bērniem no čigānu klasēm izturas atšķirīgi, piemēram, viņi nekad nav aicināti uz mācību olimpiādēm. Izvērtēt, cik reāla ir čigānu bērnu integrācija parastajās klasēs pēc mācību beigšanas korekcijas vai citādi segregētās klasēs, ir pārāgri. Skolotāji no vienīgās ilglaicīgi darbojošās čigānu klases Ventspilī norāda, ka čigānu skolēnu integrācija parastajās skolās nenotiek.

Klašu izveidošanas iniciatori lielākoties bijuši nedaudzu skolu direktori un skolotāji, vienā gadījumā arī pašvaldība. Dažās pilsētās šajā darbā ļoti veiksmīgi iesaistās paši čigāni. Pilsētās, kurās šajā darbā iesaistās čigānu pārstāvji, arī iesaistīto čigānu bērnu skaits ir pat vairākas reizes lielāks (Ventspils, Tukums) nekā citās skolās un apzināti tiekot visi bērni. Arī pašas skolas un pašvaldības atzīst, ka, lai bērnu apzināšana un iesaistīšana skolā būtu efektīva, šajā darbā ir jāiesaista čigāni.

Pašu čigānu uzskati par speciālu čigānu klašu nepieciešamību ir ļoti atšķirīgi gan Latvijā, gan visā pasaulē. Daudzi čigāni sūta bērnus čigānu skolās, bet gandrīz tikpat liela daļa čigānu uzskata, ka šajās klasēs bērni neiegūst tādu pašu izglītību kā parastajās skolās, un viņiem netiek dotas tādas pašas iespējas turpināt mācības.

Čigāņu uzskati par čigāņu klasēm un vispārējām skolām (no fokusa grupu diskusijām)

- *“Čigāņu skolā tikai sūta tādus pirmajā klasītē, kas nav sagatavoti latviešu valodai, viņi nemāk latviešu valodu tīri, a tur skolotāja māc čigāniski jau, pati jau. Un tāpēc tik laiž tanī čigāņu klasītē tur pirmajā, otrajā, trešajā, lai viņi kārtīgi apgūst to valodu.”*
- *“Es varu pateikt, man meitene ļoti labi runā latviešu valodā un es tādēļ vien atļāvu iet vakarskolā, lai viņu neapvainotu, latviešu skolā.”*
- *“Nu, ja būtu tādi līdzekļi, mēs arī sūtītu uz čigāņu skolu, lai viņiem būtu vieglāk, jo viņi tāpat jau nemācēs pa latviski tīri runāt no pirmās klases vai otrās.”*
- *“Es savus bērnus nelaistu čigāņu skolā. Par to, ka tur ir citādāka izglītība. Sliktāka.”*
- *“Nē, tas nav vajadzīgs. Tikai tādēļ, ka ja pabeigs čigāņu skolu, nav nekāda perspektīva. Nekāda burtiski. Viņš pabeigs un tā arī paliks uz vietas. Tās ir pats pirmais, kas ir. Un tikai tādēļ čigāņu skola, pēc maniem ieskatiem, nav vispār vajadzīga.”*
- *“Nē, čigāņu skolā nē. Latviešu skolā labāk, jo kas tajā čigāņu skolā tā par izglītību?”*
- *“Čigāņu skola, cik tad tālu var. Nu līdz pamatskolai. Nekādas zināšanas. Nekādas grāmatas.”*
- *“Lai iet tur, kur, lai latviešu vai krievu skolā, bet speciāli tā, nē. (..) Lai tikai būtu izglītība.”*

Negatīva attieksme pret čigāņiem vispārējās skolās (no fokusa grupu diskusijām)

- *“Es varu pateikt par savu mazmeitu. Ir tādi momenti, kad viņa saka, ka viņai ir līdz kaklam. Es nesaprotu, ko no manīm grib – es mācos tāpat kā citi, es esmu tāpat apgērbta, un viņai reti kāds var pateikt, ka viņa ir čigāniete. Un man pienāk klāt un sāk knaibīt – vot, ak tu čigāņu meitene tāda.”*
- *“Man ir mazmeita skolas vecumā. Un tāpat skolotāja viņu kādreiz salamāja. Tāpēc arī, ka čigāniete. Un tāpēc arī negrib tai skolā iet. Māsa meitas tāpat.”*
- *“Krievu laikos tik šausmīgi nebija. Nebija tāda attieksme, ka apsaukājās un bakstīja, ka čigāns. Senāk nebija tā. Tagad brīvā Latvijā šitā ir.”*
- *“Viņi ļoti pārdzīvo par to, ka apsaukā un viņus atstumj. Un tāpatās tās pašas skolotājas – viņi vairāk atstumj tos bērnus.”*
- *“Bet viņi neko tur arī nesūdzas, tikai tā kā gaiteni, kad iet, tad tie bērni skrien viņai virsū, tie lielākie puikas – es saku – padod ceļu, pagriežas, lai viņi neskrien virsū. Šitā pilnīgi nāk virsū. Ir, ir, ir jau šausmīgi tie bērni – izlaiduši, izlaiduši ... (..) Bet Jūs to saprotat, čigāņu bērni nekad nav tik izlaiduši, kā ir krievu un latviešu.”*

Secinājumi

Kaut gan 40% čigāņu ir tikai četru klašu vai zemāka izglītība un ir liels analfabētu īpatsvars, valsts un pašvaldības nav pievērsušas uzmanību čigāņu izglītības jautājuma risināšanai. Čigāņu bērnu iesaistīšana skolās ir atkarīga no nedaudzu individu labās gribas un vēlēšanās. Taču par pieaugušo izglītības līmeņa celšanu netiek domāts vispār. Nevienā skolā nemāca čigāņu kultūru un vēsturi.

Katastrofālais izglītības trūkums ir viens no čigāņu marģinalizācijas faktoriem. Šajā jautājumā būtu jāizdala divas problēmu sfēras: 1) izglītības līmeņa paaugstināšana neskolas vecuma čigāņiem, un 2) skolas vecuma čigāņu bērnu ilglaicīga iesaistīšana izglītības sistēmā – atsevišķās pilsētās līdz pat 30% čigāņu bērnu neuzsāk mācības 1. klasē, visās skolās ir daudz čigāņu skolēnu, kas neapmeklē skolu.

Pēdējos gados ir vērojama pozitīva tendence, ka tiek piesaistīta uzmanība bērnu iesaistīšanai skolās. Par to liecina arī LR Izglītības un zinātnes ministrijas sniegtie dati.

Latvijā gandrīz visām izveidotajām čigāņu klasēm ir speciāls statuss – pedagoģiskās vai sociālās korekcijas klase. Šajās klasēs iegūtā izglītība ir pielīdzināma parastajās skolās iegūtajai izglītībai un teorētiski dod iespējas turpināt

mācības tajās, taču šo klašu īpašais statuss un nosaukums varētu negatīvi ietekmēt to beidzēju reālo iespēju turpināt mācības parastās skolās.

Lielākoties tās ir skolas un daži cilvēki, kas pievērš uzmanību tieši čigānu bērnu iesaistīšanai skolās. Dažās no tām šajā darbā ļoti veiksmīgi izmanto čigānu NVO un pārstāvju palīdzību – šādās pašvaldībās saskaņā ar skolu un NVO datiem apzināti ir visi skolas vecuma čigānu bērni.

No intervētajiem čigāniem, kas atzina, ka ir saskārušies ar diskrimināciju, 10% ar to ir saskārušies skolā – gan no citu bērnu, gan skolotāju puses. Tika konstatētas arī norādes uz iespējamu diskrimināciju dažās skolās. Skolotāju attieksme ne vienmēr ir labvēlīga, un skolās vērojama čigānu bērnu izolācija no citiem bērniem arī tajās skolās, kur mācības notiek vienlaikus. Citur čigānu klašu organizēšana otrajā maiņā vēl pastiprina izolāciju un segregāciju.

6. NODARBINĀTĪBA

Bezdarbs ir viena no vissmagākajām čigānu problēmām kā Latvijā, tā arī citviet Eiropā. Kopējais bezdarba līmenis atspoguļo nevis tikai oficiālo bezdarbu, bet arī oficiālo darba attiecību trūkumu un neoficiālo bezdarbu. Nodarbinātība, īpaši uz ilglaicīgu oficiālā darba pamata, čigānu vidū ir ļoti zema. Pamatfaktori, kas kavē čigānu iesaistīšanos darba tirgū, ir čigānu zemā izglītība un kvalifikācija, kā arī sabiedrībā pastāvošie stereotipi un diskriminācija.

Neliels atskats uz neseno pagātņi palīdz izprast arī čigānu pašreizējo nodarbinātības situāciju. Saskaņā ar projekta ietvaros čigānu sniegto informāciju arī PSRS laikos čigānu, kas bija iesaistīti legālās darba attiecībās, bija maz. Tie, kas strādāja, lielākoties veica darbu, kur nebija nepieciešama laba izglītība un augsta kvalifikācija – lielajās rūpnīcās, kolektīvajās saimniecībās, zivju pārstrādē. Taču daudzi šīs tautības pārstāvji nelegāli tirgojās ar deficīta precēm un neiesaistījās ilglaicīgās un oficiālās darba attiecībās. Radās vairākas negatīvas sekas, kas joprojām manāmas čigānu sadzīvē: viņi pārtrauca nodarboties ar agrāk tradicionālo amatniecību un lopkopību. Šobrīd čigānu, kas pārtiek no amatniecības vai lopkopības, tikpat kā nav. Negatīvās sekas vēl ir pieredzes un darba stāža trūkums, tas savukārt negatīvi ietekmē spēju konkurēt darba tirgū.³⁷ Latvijai atgūstot neatkarību un pārejot uz tirgus ekonomiku, zuda iespēja pelnīt ar iepriekš ienesīgo deficīta preču tirgošanu. Ekonomikas pārstrukturēšanas rezultātā likvidēja kolektīvās saimniecības un liela daļa rūpnīcu un zivju pārstrādes kombinātu bankrotēja, rezultātā zaudēja darbu arī daudzi no tiem čigāniem, kas strādāja oficiālās darba attiecībās.

6.1. Bezdarba līmenis

Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) datiem 2003. gada 1. martā oficiālais bezdarba līmenis valstī ir 8,9%, taču ir ievērojamas reģionālas atšķirības. Rīgā oficiālais bezdarbs ir tikai 4,7%,³⁸ Daugavpilī šis skaitlis ir 11,6%.³⁹ Neoficiālais bezdarbs – tas ir, ieskaitot tos, kas nav pierēģistrēti kā bezdarbnieki – ir ievērojami augstāks, dažās pašvaldībās pat divreiz vai trīsreiz pārsniedz oficiālo skaitli. Tā kā salīdzinoši maz čigānu reģistrējušies bezdarbniekos, ir īpaši svarīgi pievērst uzmanību gan oficiālajam bezdarbam, gan neoficiālajam.

6.1.1. Čigānu oficiālais bezdarba līmenis

Kopumā Latvijā 500 darba spējīgo čigānu ir reģistrējušies Nodarbinātības valsts aģentūrā. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes mutiski sniegto informāciju 5178 čigānu ir darba spējīgi. No tiem ir zināms procents darba nespējīgo (invaliditāte, u.c.), kā arī studējošo, armijā dienējošo (pēc visām ziņām, visai niecīgs skaitlis). Tātad darba spējīgo čigānu varētu būt vairāk par 4000. Iznāk, ka 12,5% no darba spējīgiem čigāniem ir reģistrējušies NVA, tas ir augstāks radītājs nekā vidējais valstī – 8,9%. Taču, ja aprēķina reģistrēto bezdarbnieku skaitu no neoficiāliem datiem par kopējo čigānu skaitu Latvijā (ap 15 000), tad reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaits starp darba spējīgajiem čigāniem ir mazāks nekā vidējais valstī – ap 6%. Taču jāatceras, ka tieši čigāniem ir ļoti zems nodarbinātības līmenis – oficiālos ilglaicīgos darbos strādā nedaudz čigānu, un arī neoficiālajās darba attiecībās iesaistīto ir ļoti maz.⁴⁰

Tā kā oficiāli un neoficiāli bezdarbnieki kopā ir 90 – 95% no darba spējīgajiem čigāniem, kas varētu būt ap 4050 – 4275 cilvēkiem, tas nozīmē, ka tikai viens no 8 – 9 čigāniem bezdarbniekiem ir reģistrējies NVA.

³⁷ Oficiālā darba attiecību trūkums agrāk negatīvi ietekmē ienākumu līmeni mūsdienu pensionāriem, daudzi čigāni darba stāža trūkuma dēļ saņem tikai minimālo pensiju.

³⁸ Rīgas NVA dati, intervija ar Rīgas NVA darbiniekiem, 04.04.2003.

³⁹ Daugavpils NVA dati, intervija ar Daugavpils NVA darbiniekiem, 09.04.2003.

⁴⁰ Intervijas ar čigāniem projekta ietvaros, 2003. gada janvārī – maijā.

Oficiāli reģistrēto bezdarbnieku (no tiem čigānu) skaits Latvijā⁴¹

Pilsētas	Kopējais reģistrēto bezdarbnieku skaits, bezdarba līmenis %	Reģistrētie bezdarbnieki čigāni, % no visiem attiecīgajā pilsētā reģistrētajiem bezdarbniekiem	Čigānu īpatsvars starp iedzīvotājiem %
Rīga	17 059 (4,7)	42 (0,24)	0,15
Ventspils	1622 (8,0)	48 (2,3)	1,6
Jelgava	2493 (9,2)	110 (4,4)	1,6
Jūrmala	2293 (8,9)	100 (4,36)	0,8
Tukums	1611 (6,3)	33 (2,04)	2,9
Talsi	2128 (9,1)	33 (1,55)	4,7
Valmiera	2064 (7,5)	25 (1,21)	0,9
Jēkabpils	2901 (12,6)	10 (0,34)	1,1
Daugavpils	5715 (11,4)	12-15 (0,22)	0,3
Kuldīga	1530 (9,7)	21 (1,37)	1,9
Pārējie visā Latvijā		60	
Kopā		504 – 507	

Oficiāli reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaits ir no 12 – 15 (Daugavpilī) līdz 110 (Jelgavā). Procentuāli visvairāk šo reģistrēto bezdarbnieku ir Jelgavā (4,4%) un Jūrmalā (4,36%), kas ir vairākas reizes augstāks nekā oficiālais čigānu īpatsvars starp iedzīvotājiem. Šajās pilsētās ir arī visvairāk reģistrēto čigānu bezdarbnieku: Jelgavā – 110 un Jūrmalā – 100. Tas norāda, ka visaktīvāk reģistrējas čigāni Jūrmalā – gandrīz ceturtdaļa (23%) no visiem 439 tur oficiāli mītošiem čigāniem. Jelgavā, kur čigānu skaits pārsniedz 1000, reģistrēto bezdarbnieku ir aptuveni 10% no visiem čigāniem.

Rīgā un Ventspilī, kur čigānu skaits ir līdzīgs Jelgavā dzīvojošo čigānu skaitam, reģistrēto bezdarbnieku ir daudz mazāk: Rīgā – 42 un Ventspilī – 48. Tātad Ventspilī reģistrējušies nepilni 5% no visiem tur dzīvojošiem čigāniem, Rīgā – tikai nepilni 4%. Rīgā ir arī viszemākais kopējais bezdarba līmenis valstī, tomēr nevar secināt, ka arī čigāniem Rīgā ir vairāk oficiālo darba attiecību. Nelielā aktivitātē, pierēģistrējoties bezdarbniekos, drīzāk varētu liecināt par citu, neoficiālu ekonomisku darbību lielajās pilsētās. Arī Daugavpilī NVA reģistrējušies kādi 4% no visiem čigāniem, bet Jēkabpilī, kur kopējais oficiālais bezdarbs ir visaugstākais, ir vismazāk reģistrēto bezdarbnieku čigānu – 3%.

Talsos, Tukumā, Daugavpilī un Jēkabpilī čigānu īpatsvars reģistrēto bezdarbnieku vidū ir zemāks nekā čigānu īpatsvars starp iedzīvotājiem, tā rādot ainu par zemāku oficiālu bezdarbu starp čigāniem šajās pilsētās nekā starp citiem iedzīvotājiem. Citās pilsētās oficiālais bezdarbs čigānu vidū ir lielāks par vidējo oficiālo bezdarbu, dažkārt pat daudzkārt. Taču, oficiāli reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaita atšķirības dažādās pilsētās nedod ne tuvu adekvātu ainu par īsto bezdarbu, bet drīzāk tikai parāda dažādo čigānu reģistrācijas aktivitāšu līmeni dažādās pilsētās. Turklāt, zinot čigānu ļoti augsto kopējo bezdarba līmeni, procentuāli no visiem čigānu bezdarbniekiem tikai nedaudzi oficiāli reģistrējas.

⁴¹ 2003. gada pirmajā ceturksnī, no NVA mutiski un rakstiski sniegtajiem datiem, iegūtiem projekta ietvaros notikušajās intervijās 2003. gada janvārī – maijā.

Reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaitu visā Latvijā nav iespējams precīzi noteikt. Kaut gan Nodarbinātības valsts aģentūras reģistrēto bezdarbnieku sarakstā joprojām redzama arī bezdarbnieka tautība, Latvijā ne tik plaši pārstāvētās mazākumtautības, tai skaitā, čigāni, parādās kopējā sarakstā "citas tautības". Tas arī kavē precīzi noteikt Nodarbinātības valsts aģentūrā reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaitu visā Latvijā. Reģistrēto čigānu bezdarbnieku skaits citur Latvijā tika aprēķināts – no iegūto reģistrēto čigānu un Latvijas iedzīvotāju bezdarbnieku koeficienta pilsētās, mazpilsētās un laukos.

6.1.2. Nodarbinātības līmenis un neoficiālais bezdarbs

Lai gūtu ieskatu par čigānu reālo bezdarba līmeni, ir jāpievēršas nodarbinātības faktiem. Čigānu, kas ir iesaistījušies ilglaicīgās oficiālās darba attiecībās ir pavisam maz. EK komisijas pret rasismu un neiecietību ziņojumā⁴² tiek lēsts, ka strādājošo čigānu Latvijā ir 2%. Šo skaitli precīzi noteikt ir sarežģīti – liecina ļoti atšķirīgie čigānu nevalstisko organizāciju vadītāju sniegtie dati –, bet visi ir vienisprātis, ka oficiāli nodarbināto starp čigāniem ir ļoti maz. Izmantojot dažādu informāciju, NVO vadītāji uzskata, ka šis skaitlis varētu būt 10%⁴³, 5%⁴⁴, 3%⁴⁵ vai pat tikai 1%⁴⁶.

Arī citi avoti liecina par iespējamām reģionālām atšķirībām, piemēram, no 127 Jēkabpili mītošajiem darba spējīgajiem čigāniem oficiāli strādā seši (4,7%).⁴⁷ Savukārt Ventspils skolotāju veiktajā pētījumā par viņu skolēnu vecākiem atklājas, ka no apmēram 220 strādā 27 (12%). Te gan jāņem vērā, ka šis procents ir tieši starp tām ģimenēm, kuru bērni iet skolā, un varētu neparādīties tie, kas ir visnelabvēlīgākā sociālekonomiskā situācijā, starp kuriem noteikti bezdarba līmenis ir ļoti augsts. Tādēļ 12% strādājošo, kaut arī zems rādītājs, tomēr varētu būt nedaudz optimistisks.

Šie Latvijas dati par nodarbinātību čigānu vidū ir dramatiski, bet ne unikāli, un drīzāk saskan ar kopējo ainu Austrumeiropā. Saskaņā ar Eiropas Romu tiesību centra datiem Čehijā čigāni saskaras ar liela mēroga diskrimināciju nodarbinātības jomā. Vispārējais bezdarba līmenis Čehijā 2001. gadā bija aptuveni 5%, bet čigānu vidū tas bija 70%, atsevišķās vietās sasniedzot 90%. Rumānijā bezdarbs čigānu vidū svārstās no 80% līdz 90%, bet vispārējais – 12,2%. Ungārijā vispārējais bezdarba līmenis ir 11%, savukārt saskaņā ar atsevišķu čigānu nevalstisko organizāciju aprēķiniem čigānu vīriešu vidū tas svārstās no 60% līdz 80%, bet čigānu sieviešu vidū – 35 – 40%. Atsevišķās apdzīvotās vietās bez darba ir 90% čigānu.⁴⁸

6.2. Ekonomiskās aktivitātes kā iztikas līdzekļu avots

Arī dati par iztikas līdzekļu avotiem netieši apstiprina, ka starp čigāniem oficiāli nodarbināto ir ļoti maz. Saskaņā ar 2000. gada tautskaites datiem tikai 491 (6%) čigāniem galvenais ienākumu avots ir ekonomiskās aktivitātes, taču nav norādīts, vai šīs aktivitātes ir oficiāls ilglaicīgs darbs vai arī sezonas darbi, darbi pie saimniekiem, neoficiāli darbi. Kopējais rādītājs iztikas avotiem "ekonomiska aktivitāte" starp visiem Latvijas iedzīvotājiem ir piecas reizes lielāks – 32,2%. No citām Latvijā mītošajām tautībām 32% latviešu un krievu, 35% ukraiņu norāda ekonomiskās aktivitātes kā galveno ienākumu avotu. Šie rādītāji neapšaubāmi apstiprina, ka ļoti maz čigānu strādā oficiālu darbu.

Saskaņā ar CSP 2000. gada tautskaites datiem 1167 (14,2%) čigānu par galveno iztikas avotu norāda "citi" vai arī nenorāda vispār – 2051 (25%). Savukārt latvieši par galveno ienākuma avotu "citi" norāda 4,1%, krievi – 4,6% un ukraiņi – 4,9%, bet nenorāda 5% latviešu, 10% krievu un 11% ukraiņu.

⁴² European Commission against Racism and Intolerance, second report on Latvia, adopted on 14 December 200, http://www.coe.int/T/E/human_rights/Ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Latvia/Latvia_CBC_2.asp#TopOfPage Pēdējo reizi skatīta 02.06.2003.

⁴³ I čigānu kongresā Latvijas čigānu biedrības "Gloss" prezidents Leons Gindra atzina, ka no 100 čigāniem strādā tikai 10. "Latvijas čigāni uztraucas par savu eksistenci" 24.05.2001. Intervija ar Leonu Gindru, LETA, <http://www.leta2000.com/latvian/arhivs/arhiveitem.asp?ItemID={5B24B780-4EB9-11D> Pēdējo reizi skatīta 02.06.2003.

⁴⁴ Čigānu biedrības "Gloss" pētījums – no apmēram 9 tūkstošiem Latvijas čigānu darbs ir tikai 5%, "Čigāni dzērveņu un rūpju purvā", "Diena", 27.09.2001.

⁴⁵ Normunds Rudevičs: 97% nestrādā algotu darbu, intervija ar Nomundu Rudeviču, "Latvijas Vēstnesis", "Mēs – Latvijas pilsoņi. Mēs – čigāni, romi. Cilvēki. Šeit Latvijā". 20.05.1998.

⁴⁶ Intervija ar čigānu NVO "Ame Roma" vadītāju Vandu Zamicku, 16.06.2003.

⁴⁷ Jēkabpils domes vadītāja vietnieces integrācijas jautājumos sniegtie statistikas dati, 08.04.2003.

⁴⁸ <http://www.errc.org/publications/factsheets/> Pēdējo reizi skatīta 25.05.2003.

Galvenie iztikas līdzekļu avoti⁴⁹

	Kopā	Vīrieši	Sievietes
Visi čigāni	8205	4056	4149
No tiem ar galveno iztikas līdzekļu avotu:			
Ekonomiskās aktivitātes	491	286	205
Pensija	922	328	594
Pabalsti un cita veida finansiālā palīdzība	711	172	539
Ienākumi no īpašuma un ieguldījumiem	20	10	10
Aizņēmumi, ietaupījumu samazināšanās	20	13	7
Citu personu vai iestāžu apgādībā	2823	1430	1393
Citi iztikas līdzekļu avoti	1167	738	429
Nav norādīts	2051	1079	972

Arī informācija no fokusa grupu diskusijas ilustrē, kādās aktivitātēs iesaistās čigāni, lai gūtu ienākumus: neoficiāli pagaidu darbi, tirgošana, istabu iznomāšana un "spekulācija". Savukārt, čigānu NVO līderi, jautāti par parastākiem čigānu ienākumu avotiem, min pabalstus, ogošanu, sēņošanu, darbus pie zemniekiem, kā arī atzīst, ka narkotiku tirdzniecība ir viens no ienākumu avotiem. Uzskata, ka šajā situācijā vainīga valsts.

Nodarbības veidi, lai pelnītu naudu (no fokusa grupu diskusijām ar čigāniem)

- "Turpat strādā uz kuģiem un palīdz viņiem salikt zivis kastēs, turpat viņiem iedod kādu zivtiņu."
- "Gadījuma darbu kādu mēnesi pastrādā un kaut kā te velkas. (..) Kādreiz nav tanī dienā, ko dot bērniem kumosu maizes, nu neiznāk."
- "Kāpēc es uzsvēru, ka es tirgojos ar kartupeļiem. Man tas nav kauns. Es esmu priekšsēdētājs šeit un tirgojos ar kartupeļiem, man nav citas izejas. Man nav cita ienākumu avota. Es zagt negribu. (..)Es laukos uzpērku kartupeļus. Es pats braucu pie stūres. Man ir 30 latu pensija un 60 latu jāmaksā par dzīvokli. Kur, kā lai es rodu naudu. Nezogu, nemāku laupīt."
- "Es spekulēju. (..) Tā teikt, aci pret aci es jums pateikšu. Viņi gribēs arī spekulēt ar to pašu."
- "Brauc ar zivīm uz laukiem kaut kur pārdot."
- "Mums atļauj. Samaksājam par vietu un tirgojam. Džemperīšus, apakšveļu. 2 lati pa dienu nopelna, arī labi.(..) Tirgū ir ar nocenotām cenām. Ir tādas vietas, kur pārdod. Es paņemu, kaut vai 50 vai 40 santīmi. "
- "Mēs šīnī brīdī irējam istabas, tā ir vienīgā mūsu iztika. Kaut kā, bet tas saucas kaut kā."

⁴⁹ CSP 2000. gada tautskaites dati, sagatavoti 2003. g.

6.3. Čigānu bezdarbnieku raksturojums

6.3.1. Zema bezdarbnieku izglītība

NVA reģistrēto čigānu bezdarbnieku izglītības raksturojums atsevišķās pilsētās⁵⁰

Pilsēta	Analfabēti/nav izglītības	Zemāka par pamata	Pamata	Vidējā
Rīga (kopā)	5	20	13	4
Rīga, Latgales priekšpilsēta	3	17	4	2
Jūrmala	–	78	15	7
Kuldīga	3	8	7	3
Ventspils	–	39	8	1

Galvenā problēma čigāniem darba meklētājiem ir zemā izglītība. Īpaša problēma ir izplatītais analfabētisms, ar ko var sastapties visos Latvijas reģionos. Taču nedz Ventspilī, nedz arī Jūrmalā (kur ir salīdzinoši augsts reģistrācijas līmenis) analfabētu starp čigāniem nav. Kopumā no visiem NVA reģistrētajiem analfabētiem čigāni sastāda 85%.

Apmēram 70% NVA reģistrētajiem čigāniem izglītība ir zemāka par pamata, pamata izglītība ir 20% un tikai 6% ir vidējā izglītība. NVA nav reģistrēts neviens čigāns ar augstāko izglītību. Salīdzinājumā ar čigāniem vidējais izglītības līmenis starp Latvijā reģistrētajiem bezdarbniekiem ir stipri augstāks: 49,6% ir vispārējā, 41,3% ir profesionālā un 7,1% ir augstākā izglītība.

Rīgā kopumā reģistrēto bezdarbnieku čigānu izglītība ir labāka nekā vidējā valstī, taču Latgales priekšpilsētā, kas ir koncentrēta čigānu apmešanās vieta Rīgā, izglītības līmenis neatšķiras no vidējā valstī. Ventspilī čigānu bezdarbnieku izglītība ir zemāka nekā vidēji valstī, kaut gan nav reģistrēts neviens analfabēts. Vislabākā izglītība ir Kuldīgā reģistrētajiem čigānu bezdarbniekiem: 33,3% ir pamata izglītība un 14,21% reģistrēto bezdarbnieku ir profesionālā vai vidējā izglītība.

6.3.2. Citu kvalifikāciju un darba stāža trūkums

Čigānu bezdarbnieka raksturojums atšķiras arī no vidējā starp Latvijas bezdarbniekiem ar neilgu darba stāžu, vai arī tā vispār nav. Apmēram 70% reģistrēto čigānu bezdarbnieku nav iepriekšējā darba stāža, 20% tas ir no pāris mēnešiem līdz diviem gadiem, un tikai mazāk par 10% procentiem darba stāžs ir mērāms gados.

Arī tie čigāni, kuriem ir darba stāžs, gandrīz vienmēr veic mazkvalificētu darbu. No apmēram 80 minētajām profesijām, kādās ir strādājuši čigāni, 90% ir mazkvalificētas (strādnieks, palīgstrādnieks, sētnieks, apkopēja), tikai piecas ir saistītas ar apkalpojošo sfēru vai materiālo atbildību (zīlniece zīlēšanas salonā, kasiera, pārdevēja, trolejbusa konduktors un sargs).

6.3.3. Valsts valodas prasme un atestācija

Salīdzinot ar citām mazākumtautībām, čigānu valsts valodas prasme ir ļoti laba – 66,4%. Sliktā valsts valodas prasme tiek minēta kā viens no galvenajiem šķēršļiem citu – krievu, baltkrievu, ukraiņu – mazākumtautību integrācijai Latvijas sabiedrībā un traucēkli darba meklējumos. Vienīgi Latgalē (īpaši Daugavpilī un daļēji arī Jēkabpilī) čigāniem, kā lielai daļai no pārējiem iedzīvotājiem, ir sliktā latviešu valodas prasme. Atšķirīga ir situācija lielākajās Latvijas pilsētās – Rīgā, Jūrmalā, Ventspilī – un citur Latgalē. Tur problēma nav čigānu latviešu valodas neprasme, bet gan viņu zemā izglītība. Tā kā daļa no viņiem šajās pilsētās apmeklē skolas ar krievu mācību valodu, viņiem ir nepieciešams iegūt valsts valodas apliecību, lai varētu strādāt pat mazkvalificētus darbus, piemēram par sētnieku. Taču zemais izglītības līmenis viņiem liedz nokārtot rakstiskos latviešu valodas eksāmenus, lai varētu iegūt apliecību par valsts valodas prasmi. No reģistrētajiem bezdarbniekiem Rīgā Latgales priekšpilsētā 15,4% ir bez valodas atestācijas, Jūrmalā – 45%.

⁵⁰ Datus par čigānu bezdarbnieku izglītību rakstiski bija iespējas sagatavot atsevišķām NVA filiālēm, tie arī ir iekļauti šajā tabulā.

6.3.4. Bezdarbnieku demogrāfiskie rādītāji

Starp reģistrētajiem bezdarbniekiem čigāni atšķiras no pārējiem ar lielāku jaunu cilvēku un mazāku vecu cilvēku īpatsvaru. Reģistrēto bezdarbnieku skaits čigānu vidū vecumā līdz 26 gadiem ir gandrīz 30%, savukārt šis skaitlis par visiem Latvijas iedzīvotājiem ir uz pusi mazāks (14%). No otras puses, mazāk ir reģistrēto čigānu bezdarbnieku, kas vecāki par 50, salīdzinot ar vidējiem rādītājiem. Šī vecumgrupa reģistrēto čigānu bezdarbnieku vidū ir tikai 5%, turpretim starp visiem reģistrētiem bezdarbniekiem – šis vecuma kategorijas īpatsvars ir 22%. Vidējās vecuma grupas – 26 – 35 gadu un 36 – 50 gadu – starp reģistrētajiem bezdarbniekiem ir procentuāli līdzīgi pārstāvētas čigānu un kopējo Latvijas bezdarbnieku vidū (ap 30%).

6.4. Pašreiz piedāvātie risinājumi un to efektivitāte

6.4.1. NVA

6.4.1.1. NVA pakalpojumi un to efektivitāte

Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums nosaka NVA uzdevumus un pienākumus. NVA ne tikai reģistrē un uzskaita bezdarbniekus, bet ir arī atbildīga par dažādiem nodarbinātības veicināšanas pasākumiem.

Profesionālas apmācības

NVA piedāvā visiem reģistrētajiem bezdarbniekiem piedalīties profesionālajās apmācībās, pārkvalifikācijas un kvalifikācijas kursus. Taču, lai pieteiktos, ir nepieciešama vismaz pamata izglītība, bet lielākoties ir nepieciešama vidējā izglītība, kas visai ierobežo čigānu iespējas apmeklēt kursus. Čigānu skaits, kas kursus apmeklējuši vispār, ir niecīgs: Tukumā un Daugavpilī neviens, Talsos 1, Kuldīgā 2, Valmierā 1, Jēkabpilī 1, Jelgavā 6, Jūrmalā ap 10 un efekts tādējādi ir attiecīgi minimāls.

Pēdējo pāris gadu laikā ir kursi, kurus apmeklējuši čigāni: gaļas pārstrādātāju, pārdevēju, šuvēju, kurinātāju, apsardzes, pavāru, konditoru, būvgaldnieku. 50% no čigāniem, kas ir apmeklējuši kursus, iekārtojās darbā.⁵¹

Sabiedriskie darbi

Bezdarbnieku iesaistīšana algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos ir vēl viens no NVA uzdevumiem. Algotie pagaidu sabiedriskie darbi ir mazkvalificēti un nereti arī fiziski smagi, tādi kā sociālā aprūpe, teritoriju uzkopšana, meža darbi. NVA Talsos, Kuldīgā, Jēkabpilī min, ka čigānu skaits, kas piesakās uz šiem darbiem, ir pāris reizi lielāks nekā NVA iespējas piedāvāt šos darbus. 70 – 80% no čigāniem, kas piedalās algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos, ir sievietes. Šis nodarbinātības veids ir daļēji efektīvs un viens no parastākajiem, kā čigāni iesaistās oficiālās darba attiecībās (arī ja islaicīgās). Tomēr salīdzinot, cik čigānu ir reģistrēti bezdarbnieki, redzam, ka tikai nedaudzi iesaistīti sabiedriskajos darbos.

Darba meklētāju kluba nodarbības

NVA vēl piedāvā bezdarbniekiem par brīvu apmeklēt darba meklētāju kluba nodarbības, kurās lekcijas un konsultācijas piedāvā juristi, psihologi, stilisti u.c. Čigāni šīs nodarbības gandrīz neapmeklē.

6.4.1.2. NVA attieksme un īpašas programmas trūkums

Vairāki Nodarbinātības valsts aģentūras darbinieki atzīst, ka čigānu pozīcijas darba tirgū ir īpaši nelabvēlīgas. Dažas reģionālās nodaļas atzīst, ka reālās iespējas palīdzēt čigāniem iekļauties darba tirgū ir ierobežotas vai gandrīz nekādas. Iemesli – čigānu zemā izglītība, darba pieredzes trūkums, kā arī sabiedrībā pastāvošie stereotipi un diskriminācija. Turklāt tiek atgādināts, ka mazkvalificētu darba vakanču skaits, kas varētu atbilst čigānu kvalifikācijai, ir niecīgs. Bet vēl ir svarīgi noskaidrot pašu NVA darbinieku attieksmi pret čigāniem darba meklētājiem un izpratni par savu lomu un atbildību, mēģinot tos iesaistīt darba tirgū.

Pozitīvi un negatīvi vispārīgāji secinājumi par čigāniem

NVA darbinieku vidū bija novērojama ļoti dažāda attieksme pret čigāniem. Gandrīz visas NVA centās nosaukt kādu konkrētu pozitīvu piemēru par čigāna rīcību vai spējām. Taču, piedēvējot čigāniem kolektīvas īpašības un uzvedību, neviens neizteica domu, ka vajadzētu cilvēku īpašības vērtēt individuāli, nevis vispārīgā tautības, tādējādi apstiprinot, ka, jau ierodoties NVA nodaļā, čigāns tiek sagaidīts ar izteiktu pamatattieksmi. Dažās NVA

⁵¹ Informācija par čigānu iesaistīšanos NVAursos iegūta no mutiskas informācijas, ko sniedza NVA darbinieki intervijās projekta ietvaros 2003.gada janvārī – maijā.

minēja pozitīvas īpašības, kā zemās prasības pret darbu un darba apstākļiem, arī rūpes par nākotni. Taču lielākā daļa NVA darbinieku čigānus kopumā raksturoja negatīvi, minot čigānu nevēlēšanos strādāt fiziski smagu darbu, kā arī nevēlēšanos strādāt vispār un bezatbildību.

NVA apšauba pašu čigānu vēlmi atrast darbu

Vairāki intervētie Nodarbinātības valsts aģentūras darbinieki uzskata, ka čigāni vēlas izmantot NVA pakalpojumus tikai, lai, pirmkārt, iegūtu izziņu, ka ir oficiāli reģistrējušies kā bezdarbnieki, kas nepieciešama, lai iegūtu sociālos pabalstus, un, otrkārt, lai iegūtu iespēju strādāt sabiedriskos pagaidu algotos darbus. Motivācija atrast darbu netiek minēta nevienā intervijā ar NVA.⁵²

Sociāla neprasme un spēja kārtot dokumentus

Kaut arī NVA darbinieki apzinās, ka ir daudz neregistrētu čigānu bezdarbnieku, tikai viena NVA nodaļa atzīst, ka neizpratne par dokumentu kārtošānu varētu kavēt čigānu reģistrēšanos oficiālajos bezdarbniekos. Apmēram pusē NVA bija sastopams uzskats, ka čigāni spēj, bet vienkārši nevēlas nodarboties ar dokumentu kārtošānu, tādēļ arī neregistrējas.

NVA uzskati par informācijas pietiekamību

Gandrīz neviens no aptaujātajiem Nodarbinātības dienesta pārstāvjiem neuzskata, ka reģistrēto bezdarbnieku niecīgo skaitu varētu ietekmēt informācijas nepieejamība vai nepietiekamība. NVA darbinieki uzskata, ka čigāni ir informēti par iespējām, kuras varētu piedāvāt NVA, taču runā par neformāliem informācijas kanāliem, nevis NVA aktīvu informācijas izplatīšanu: "mēs taču esam mazpilsēta", "viņiem darbojas savs iekšējais telefons". Tikai viena no intervētām NVA pārstāvēm atzīst, ka varbūt ir nepietiekamas informēšanas aktivitātes, taču nedomā, ka šajā jomā NVA vajadzētu ko mainīt.

Uzskati par valsts programmas izstrādi un NVA lomu attiecībā uz čigānu bezdarbu

Neviens NVA darbinieks neizteica domu, ka viņiem būtu kas jādara, lai mainītu šo situāciju. Taču viedokļi, vai vispār ir nepieciešama kāda palīdzības programma tieši čigānu iesaistei darba tirgū, dalījās. Puse NVA darbinieku dažādos Latvijas reģionos – vairāk mazpilsētās un Latgalē – neuzskatīja, ka būtu nepieciešams kāds īpašs risinājums čigānu nodarbinātības problēmai, un norādīja, ka čigāniem pašiem ir jāuzņemas atbildība par savu situāciju. Tie, kas atzina, ka šādas programmas ir nepieciešamas, uzskatīja, ka par to ierosināšanu vai veikšanu atbildība jāuzņemas nevis NVA, bet valsts centrālām institūcijām un čigānu NVO.

6.4.1.3. NVA sadarbība ar čigānu NVO

Lai risinātu čigānu smago bezdarba problēmu, ir bijuši atsevišķi sadarbības mēģinājumi starp čigānu biedrības pārstāvjiem un NVA. Neviens no diviem zināmiem mēģinājumiem nav pāraudzis veiksmīgā un ilgstošā sadarbībā. Tukumā NVA darbinieki apsolijuši informēt čigānu pārstāvi par brīvajām vakancēm, savukārt Jēkabpilī čigānu pārstāve panāca vienošanos, ka viņa kopā ar tiem čigāniem, kas gribētu iesaistīties, tiek ar NVA darbiniekiem un mēģina rast risinājumus čigānu problēmām darba tirgū.

6.5. Čigānu lideru piedāvātie risinājumi

6.5.1. Vispārējās programmas čigānu situācijas uzlabošanai

Kopš 2000. gada Normunds Rudevičs dažādos avotos apgalvo, ka LNČKB izstrādā programmu, kuras mērķis ir uzlabot čigānu ekonomisko situāciju un kuru ieviestu paši čigāni ar valsts finansiālu atbalstu. Rudevičs domā, ka, lai atdzīvīnātu ekonomisko programmu, ir jāatdzīvina sentēvu profesijas – lopkopība, zirgkopība, tirgošanās.⁵³

Arī "Gloss" prezidents esot izstrādājis biedrības darbības projektu, kas paredz gan vidējās, gan mazās uzņēmējdarbības veicināšanu, gan zemnieku saimniecību un tirdzniecības tikla attīstību, kā realizēšanai ir nepieciešams iegūt valsts kredītu 3 miljonus ASV dolāru.

⁵² Pretēju informāciju netieši apstiprina gadījums Talsu rajonā. Čigānu bezdarbnieku skaits gandrīz dubultojās tad, kad tika slēgta zivju konservu rūpnīca Rojā. Tie, kas ir bijuši aktīvi darba tirgū, arī aktīvi reģistrējas kā bezdarbnieki, un nav iemeslu domāt, ka tie negribētu atkal strādāt.

⁵³ Aiva Kalve "Čigāni sev vieglas dienas nezilē", "Diena", 18.10.2000.

6.5.2. Atbalsts čigānu sīkai uzņēmējdarbībai

Intervijās ar citiem čigānu līderiem tika pausta līdzīga tendence – ir nepieciešams valsts atbalsts tieši čigāniem, lai viņi varētu attīstīt mazo uzņēmējdarbību, respektīvi, tirgošanos. Jelgavas čigānu biedrības vadītājs Haralds Didžus arī uzskata, ka būtu nepieciešams sniegt čigāniem kādas priekšrocības, lai nodarbotos ar komerciju: “mans plāns ir atvērt čigānu restorānu, bet sabiedriskās organizācijas statuss neļauj biznesot”. “Gloss” Tukuma nodaļas vadītājs Anatolijs Berezovskis uzskata, ka čigāniem vajadzētu noteikt kādas priekšrocības uzņēmējdarbības sākšanai: “kaut kādu nišu lai atdod mums – ja ieiesim ES, to paņems kurdi”.⁵⁴

6.5.3. Izglītība

Salīdzinoši nesen izveidotās čigānu NVO “Ame Roma” vadītāja Vanda Zamicka uzskata, ka risinājums čigānu bezdarba situācijai ir meklējams izglītībā – gan jāseko un jādod iespējas visiem čigānu bērniem apmeklēt skolu, jāmēģina uzlabot pieaugušo izglītību, kā arī jāizglīto sabiedrība, lai novērstu stereotipus un aizspriedumus.⁵⁵

6.6. Liecības par diskrimināciju pret čigāniem nodarbinātības jomā

Par tiešajiem diskriminācijas gadījumiem, kad darba devēji atsakās pieņemt darbā čigānus viņu etniskās piederības dēļ, ziņo gan NVA darbinieki, gan paši čigāni.

NVA

Apmēram trešdaļa intervēto NVA darbinieku atzīst, ka pastāv reāla čigānu diskriminācija, taču konkrētus gadījumus neaprunā. Tikai daži NVA darbinieki nosauca konkrētus darba devējus, kuri atsaka darbu čigāniem. Rīgā un Jūrmalā NVA intervijas atklāj, ka esot darba devēji, kas bez aplinkiem sakot, ka čigānu darbā neņem. Runājot par darba devēju attieksmi pret čigāniem kā iespējamiem darba ņēmējiem, visbiežāk izskan aizspriedumi: “darba devējiem liekas, ka visi čigāni zog”, “lielu, atbildīgu darbu čigāniem jau nevar uzticēt”, “sabiedrībai liekas, ka viņi nestrādā”, “viņiem jāskatās pakal”, “ja būs izvēle, čigānu neņem”. Diskrimināciju neatzina NVA darbinieki mazpilsētās un Latgalē, kaut arī čigānu bezdarba problēma tur nav mazāka.

Čigāni

90% no tiem čigāniem, kas uzskata, ka ir sastapušies ar diskrimināciju, ir sastapušies ar to nodarbinātības sfērā.⁵⁶ Šajā jautājumā bija vislielākā vienprātība, un nav neviena čigāna intervijās vai fokusa grupās, kas uzskatīja, ka diskriminācija darba tirgū nav problēma.

Visi intervētie čigānu līderi ir vienprātīgi, ka pret čigāniem darba tirgū ir vislielākā diskriminācija. Jelgavas čigānu līderis saka: “Biržās ir nerakstīts likums, ja atnāk čigāns, viņam momentāni jāatsaka.” Kuldīgā čigānu pārstāve nosauca konkrētus uzņēmumus, kuros čigānus darbā neņem.

Veicot dziļās intervijas ar čigāniem dažādās Latvijas pilsētās, par vienīgo iemeslu, kādēļ nav iespējams atrast darbu, visi čigāni min pret viņiem pastāvošo diskrimināciju “čigānu jau nekur neņem”, “pa telefonu saka, ka vajag, bet, kad atnāk un ierauga, tad saka, ka tikko pieņēma”. Taču, jautāti nosaukt konkrētus darba devējus, parasti neatbild.

⁵⁴ Intervija ar čigānu biedrības “Gloss” Tukuma nodaļas vadītāju A. Berezovski, 10.03.2003.

⁵⁵ Intervija ar čigānu biedrības “Ame Roma” vadītāju Vandu Zamicku, 16.06.2003.

⁵⁶ Projekta ietvaros veiktās intervijas ar čigāniem, 2003.gada janvāri – maijā.

Čigāni par pieredzi, darbu meklējot (no fokusa grupu diskusijām)

- *“Bet ir problēmas arī ... kā ierauga mūsu ģimjus, tā mums durvis ciet. Varbūt ir kāds starp mums, kas nav skolots, bet ir arī, kas ir skolots, un tā problēma ir viena un tā pati – vai ir skolots, vai nav.”*
- *“Nelīdzētu jau nekāda augstskola, nekas, jo čigānus jau vienalga neņemtu.”*
- *“Bet latviešiem durvis neparāda, kad iet darbu meklēt, bet mums parāda durvis. Mēs aizejam un tieši tur, mēs jūtam, ka ir vajadzīgs, mēs zinām, ka ir vajadzīgs, bet ieieta un mums atsaka. (...) Latvieši ir skoloti cilvēki, viņi visi ir skolā gājuši, viņi ir kaut pamatskolu nobeiguši, bet nu čigāni takš nav.”*
- *“Pa telefonu cilvēks runāja, no sākuma neredz jau pa telefonu, vai tu esi čigāns, vai tu esi latvietis, ja tu normāli māki runāt, tad jau atšķirība nekāda. Arī mūsu tautiete meitene aizgāja, viņa izmācījās par floristi un aizgāja uz jauno veikalu un saka saimniecei: “Mēs ar jums sarunājam tikšanos!” “Nē, mēs ar jums nesarunājam,” viņa saka. “Nu, kā! Es jums zvanīju un mēs sarunājam.” “Vai tad tā bijāt jūs?” Meitene saka: “Jā.” “Nē jūs ziniet, es jau pieņēmu, man nevajag vairāk.”*
- *“Man bija tāds gadījums. No darba biržas mūs nosūtīja Rīgā kokzāģētavā. Mūs nosūtīja trīs čigānietes, jau dokumentus noformēja, četras latvietes un krievietes tur arī bija. Mēs divas dienas pēc kārtas braucām tur pie viņiem, lai mūs noformētu oficiāli. Iznāca ārā priekšnieks apskatījās, ka mēs čigānietes, un pateica, lai mēs braucām uz mājām ar to pašu autobusu, bet latvietes lai paliek. Teica, lai mēs nākam otrā dienā atpakaļ no rīta. Mēs aizbraucām piecos no rīta, un tad mums taisni pateica, ne viņš, bet tie, kas formē dokumentus, – jūs neņems darbā taisni tāpēc, ka jūs čigānu tautības. Bet jūs palieciat – uz tiem latviešu tautības un krievu tautības.”*
- *“Tirgū arī nevar dabūt vietas. Latviešiem un krieviem dod tās vietas, bet čigānam ne. Ņem to abonementu, viņi nedod. Viņiem tās vietas ir tukšas, bet saka, ka tāpēc, ka čigāns zog. Tā arī saka.”*
- *“Mani arī negribēja ņemt tāpēc, ka man pasē bija rakstīts čigāniete. Piemēram, pēc CV sūtīšanas viņi man piezvanīja un aicināja mani aprunāties, it kā no rītdienas, jūs varētu atnākt un strādāt, bet mums vajadzētu jūsu dokumentu kopijas. Aizsūtīju kopijas, viņi saka, ziniet, mums te bija kandidāts, mēs viņu paņēmām.”*
- *“Es pats ir griezies par meitiņu Domē, piezvanīju Jēkabsonam, viņi piezvanīja uz turieni, kur vajadzīgi tie strādnieki tajā gaļas kombinātā, jo man tā meita jau arī krievu laikā tur strādāja gaļas kombinātā. Jā, vajadzīgs, lai nāk šurpu. Vajadzīgs ir. A viņš tā, nepateicis, kas par tautību ir. Meitenes aiziet, ieraudzīja, ka čigāniete, vsjo. Bet viņa saka, nupat jau zvanīja jums, nupat zvanīja, ka vajag cilvēkus.”*
- *“Tieši jau nesaka, ka tā tautība maīsa.”*
- *“To jau redz uzreiz. Uzreiz redzams tas ir. Viņi ierauga tavu seju, kad tu ienāc iekšā un viņiem jau pietiek ar to. Jūs esat melns, un cauri.”*

Secinājumi

Oficiālās ilglaicīgās darba attiecībās iesaistīto čigānu skaitu noteikt ir ļoti grūti, taču tas nevarētu pārsniegt 5% no darba spējīgajiem čigānu iedzīvotājiem. Šāds rādītājs apmēram 10 reizi pārsniedz vidējo nodarbinātības līmeni valstī.⁵⁷ Divi galvenie iemesli šim augstajam bezdarba rādītājam ir čigānu zemais izglītības līmenis un izteikta etniskā diskriminācija pret čigāniem.

Kaut gan ir liels bezdarbs, apmēram 6 – 12,5% (balstoties uz datiem par neoficiālo un oficiālo čigānu skaitu Latvijā) darba spējīgo čigānu ir reģistrējušies kā bezdarbnieki. Nelielo reģistrējušos bezdarbnieku skaitu izskaidro čigānu ierobežotā iespēja piekļūt informācijai, NVA darbinieku pasīva attieksme, kā arī pašu čigānu neticība, ka NVA varētu palīdzēt atrast darbu, un pārlicība, ka darba tirgū sagaida tikai aizspriedumi un diskriminācija. Atšķirīgi no citām tautībām, čigānu bezdarbnieku vidū visvairāk bezdarbnieku ir vecumā līdz 26 gadiem – gandrīz 30%.

⁵⁷ 2001. gadā 56,6% Latvijas iedzīvotāju no visiem Latvijas iedzīvotājiem bija ekonomiski aktīvi, Latvijas statistikas gadagrāmā 2002, Rīga, 61. lpp.

70% no reģistrētajiem čigānu bezdarbniekiem nav iepriekšējā darba stāža, kas ir viens no noteicošajiem faktoriem, lai iekārtotos darbā. Pašu čigānu darba meklēšanas veidi ir diezgan pasīvi,⁵⁸ galvenokārt savā sociālajā tīklā, kas Latvijā ir atzīts par visveiksmīgāko darba atrašanas veidu. Saskaņā ar "Baltijas barometru" 2000. gada pavasarī veiktās iedzīvotāju aptaujas datiem Latvijas iedzīvotāji visbiežāk jaunu darbu atrod, pateicoties neformālajiem sakariem: 58% mazākumtautību un 48% latviešu darbu ir atraduši ar draugu, ģimenes vai radnieku palīdzību. Savukārt valsts nodrošinātos darbā iekārtošanas pakalpojumus izmantojuši tikai 3% latviešu un 1% mazākumtautību.⁵⁹

90% profesiju, kurās ir strādājuši čigāni, ir mazkvalificētas. Latvijas iedzīvotāji aptaujā norāda, ka uzskata čigānus par vispiemērotākajiem estrādes mākslinieka un sētnieka darbam. Aptaujātie čigāni lielākoties izsaka gatavību strādāt jebkuru mazkvalificētu darbu, to apstiprina arī lielākā daļa NVA darbinieku.

Negatīvi vērtējama arī izveidojusies situācija par čigānu ierobežoto iespēju pierādīt savas valsts valodas zināšanas. Lasīt un rakstīt neprasmes dēļ viņi nespēj nokārtot rakstisko valsts valodas eksāmenu. Tā rezultātā viņiem ir liegta iespējas strādāt pat dažus mazkvalificētus darbus, piemēram, par sētnieku. Šīs problēmas risināšanai ir jāpiesaista valsts palīdzība un atbalsts.

NVA darbinieku rīcībā esošais jaunais Darba likums, kas paplašina iespējas vērsties pret diskrimināciju, netiek izmantots un par šīm iespējām netiek informēti čigāni. Lielākā daļa NVA redz savu lomu kā visai ierobežotu un vēlas, lai čigāni paši uzņemtos visu atbildību par savu stāvokli. Neviens NVA darbinieks nav gatavs palīdzēt čigāniem vērsties pret diskriminācijas gadījumiem. Tikai lielpilsētu NVA darbinieki atzīst, ka darba tirgū pastāv diskriminācija pret čigāniem. Pašiem čigāniem nav informācijas, ko darīt šādos gadījumos, arī NVA darbinieki nespēj viņiem piedāvāt mehānismus šo situāciju risināšanai. Latvijā nav ierosināta neviena lieta par čigānu diskrimināciju darba tirgū.

NVO un pa retam pašvaldību vai NVA pārstāvji ir centušies īstenot īpašus pasākumus, lai veicinātu čigānu iesaistišanos darba tirgū. Taču līdz šim nekāda valsts uzmanība nav pievērsta šai problēmai un nav bijusi iniciatīva, lai izanalizētu čigānu bezdarba problēmu. Nav veikti nekādi speciāli pasākumi, nav izstrādātas programmas, lai uzlabotu čigānu situāciju darba tirgū un novērstu diskrimināciju.

⁵⁸ Intervijas ar čigāniem projekta ietvaros, 2003. gada janvārī - maijā.

⁵⁹ Rose, R., "New Baltic Barometer IV: A Survey Study", Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2000, 8.lpp.

7. DZĪVES APSTĀKĻI

7.1. Ienākumu avoti un sociālie pabalsti

Tā kā strādā tikai niecīga daļa no visiem čigāniem, viņu oficiālie pamatienākumu avoti ir citi nekā ekonomiskās aktivitātes. Pārlicinoši visvairāk čigānu – gan starp sievietēm, gan vīriešiem – norāda, ka to iztikas avots ir citu personu vai iestāžu apgādība. Tam seko nenorādītie avoti un tad citi līdzekļu avoti, un tikai pēc tam sociālie pabalsti un pensijas.

Čigānu tautības iedzīvotāji pēc galvenā iztikas līdzekļu avota un dzimuma

Iztikas līdzekļu avots	Kopā	Vīrieši	Sievietes
Visi	8205	4056	4149
Ekonomiskās aktivitātes	491	286	205
Pensija	922	328	594
Pabalsti un cita veida finansiālā palīdzība	711	172	539
Ienākumi no īpašumiem un ieguldījumiem	20	10	10
Aizņēmumi, ietaupījumu samazināšanās	20	13	7
Citu personu vai iestāžu apgādība	2823	1430	1393
Citi iztikas līdzekļu avoti	1167	738	429
Nav norādīts	2051	1079	972

Saskaņā ar 2000. gada tautskaites datiem no Centrālās statistikas pārvaldes iedzīvotāju statistikas daļas

2823 (34,4%) čigānu norāda, ka galvenais iztikas avots ir citu personu vai iestāžu aizgādība. Šis cipars vidēji valstī ir 669 553 (28,1%). Saskaņā ar 2000. gada tautskaites datiem no 2000. gada, tikai mazliet vairāk nekā 500 (6,1%) čigāniem galvenais ienākumu avots ir vai nu ekonomiskās aktivitātes (oficiāls un sezonas darbs, pagaidu sabiedriskie darbi, neoficiāla tirdzniecība, darbs pie saimniekiem u.c.) vai ienākumi no īpašumiem un ieguldījumiem. Šie divi rādītāji kopā starp visiem Latvijas iedzīvotājiem ir piecas reizes lielāki – 32,2%. Atšķirība starp čigānu norādītām atbildēm un valstī vidējām ir arī kategorijās “nenorādītie” (čigāniem 25%, visiem 7,2%) un citi avoti (čigāniem 14,2, visiem 4,3%).

Taču ir kategorijas, kur atšķirības ir daudz mazākas. Tā, pensija ir galvenais iztikas avots katram desmitam čigāniem (11,2%), kamēr nedaudz mazāk (8,7%) norāda kā galveno iztikas avotu pabalstus un cita veida finansiālu palīdzību. 3218 (39,2%) čigānu kā galveno iztikas avotu norāda “citi” vai nenorāda vispār, bet Latvijas iedzīvotāji, kuri norāda citu ienākumu avotu vai to nenorāda vispār, ir 11,6%.

Būtiskas atšķirības ienākumu avotos ir starp sievietēm un vīriešiem. Pabalstus un cita veida finansiālu palīdzību kā savu ienākumu avotu norāda trīs reizes vairāk sieviešu nekā vīriešu. Sieviešu, kas saņem pensiju, ir divreiz vairāk nekā vīriešu. Savukārt gandrīz divas reizes vairāk vīriešu nekā sieviešu savus ienākumu avotus apzīmē ar “citi”. Turpretī divas parastākās kategorijas – citu personu vai iestāžu apgādība un nenorādītie – gandrīz neatšķiras starp dzimumiem.

Projekta ietvaros iegūt informāciju par čigānu ienākumu avotiem un pabalstiem, kādus ir saņēmuši čigāni, no pašiem čigāniem bija samērā sarežģīti – čigāni izvairījās atbildēt vai arī sniedza pretrunīgu informāciju – uz jautājumu, vai saņem kādu palīdzību no domes, atbild “nē”, bet, jautāti konkrēti, vai ir saņēmuši pabalstu, piemēram, zāļu iegādei vai kurināmā iegādei, atbild “jā”.

Visi aptaujātie čigāni (70), neatkarīgi no nodarbinātības statusa, savus ienākumus norāda kā zemu vai ļoti zemu. Lūgti norādīt ienākumu avotus, čigāni visbiežāk min bērnu pabalstus (50%) un pensijas (20%) (minimālā pensija, bērnu pabalsti). Samērā bieži – 10% no aptaujātajiem čigāniem – kā ienākuma avotu min pabalstu, ko vecvecāki saņem, kad tiek iecelti par savu mazbērnu aizbildņiem. Saskaņā ar čigānu sniegto informāciju apmēram 10% ir saņēmuši pabalstu kurināmā iegādei, 20% – medikamentu iegādei. Neliela daļa čigānu norāda, ka ienākumus gūst no sezonas darbiem un pagaidu sabiedriskajiem darbiem. Čigāni parasti arī neatzīmē brīvpusdienas kā

palīdzības veidu, lai gan lielākā daļa no viņu bērniem tādas saņem. Vīrieši biežāk nekā sievietes izvairījās norādīt savus ienākuma avotus.

Sociālo pabalstu saņemšanas kārtība un apjoms

Sociālo pabalstu veidus, saņemšanas kārtību, kā arī atbilstošo lēmumu pārsūdzības kārtību reglamentē katrā pašvaldībā izstrādātie noteikumi par sociālajiem pabalstiem un pakalpojumiem, kuriem ir nelielas atšķirības nianses katrā pašvaldībā, un Likums par pašvaldībām, kas darbojas visā Latvijā. Neviens no noteiktajiem pabalstiem nepārsniedz LVL 40 robežu, arī pensija personai, kurai nav darba stāža, ir LVL 30. Saskaņā ar LR Labklājības ministrijas informāciju pabalsti tiek izmaksāti, lai nodrošinātu garantēto minimālo ienākumu līmeni (GMI) personām:

- 1) kurām noteikta atbilstība trūcīgas personas statusam;
- 2) kuru ienākumi ir zemāki par Ministru kabineta noteikto GMI (LVL 15, bet saskaņā ar MK noteikumiem pašvaldības ir tiesīgas šo līmeni noteikt lielākā apjomā);
- 3) kuras veic pašvaldības uzliktos līdzdarbības pasākumus.

Pastāv arī citi nosacījumi, lai varētu saņemt pabalstus un sociālo palīdzību. Gandrīz visās pašvaldībās, lai saņemtu pabalstus, ir nepieciešams dzīvesvietas reģistrācijas pieraksts attiecīgajā pašvaldībā. Kā atzina dažās pašvaldībās, ne vienmēr tiek prasīts oficiāls pieraksta apstiprinājums, taču citās pašvaldībās likums tiek stingri ievērots. Cits nosacījums darba spējīgajām personām pabalstu saņemšanai ir būt reģistrētām Nodarbinātības valsts aģentūrā, taču tikai kādi 10% no darba spējīgo čigānu ir reģistrēti NVA. Viens no nesēniem ieviestajiem nosacījumiem pabalstu saņemšanai ir līdzdarbības pasākumi, un viens no tiem ir iesaistīšanās sabiedriskajos darbos.

Situācija pašvaldībās

Precīzu informāciju par čigānu skaitu, kas saņem sociālo palīdzību, nebija iespējams iegūt, jo, sniedzot sociālos pakalpojumus, tautība netiek atzīmēta. Pēc pašvaldību veiktajiem subjektīviem izvērtējumiem, dažādus pabalsta veidus saņem 70 – 85% viņu pašvaldībās dzīvojošie čigāni.⁶⁰

Saskaņā ar darbinieku teikto lielākā daļa čigānu labprāt piedalās pagaidu sabiedriskajos darbos. Par čigāniem, kas atsakās strādāt sabiedriskos darbus, ziņoja tikai dažas pašvaldības. Šādos gadījumos pašvaldību darbinieki tomēr palīdzot šīm ģimenēm, neizsniedzot pabalstu pilnā apjomā, bet, piemēram, brīvpusdienas pilnā apjomā. Lielpilsētās pieprasījums čigānu vidū pēc sabiedriskajiem darbiem ir lielāks nekā piedāvājums. Rīgā Latgales priekšpilsētā 5% no sabiedriskos darbos strādājošajiem ir čigāni, taču pašu čigānu īpatsvars Rīgā ir tikai 0,15–0,45, lai gan Latgales priekšpilsētā tas ir pāris reizi augstāks.

7.2. Mājokļi

Latvijā čigāni dzīvo vai nu privātās mājās, daudzdzīvokļu namos, sociālajās mājās, daļēju ērtību dzīvokļos vai pat telpās, kuras nav piemērotas pastāvīgai dzīvei.

Centrālās statistikas pārvaldes ledzīvotāju statistikas daļas dati par apsekoto 1571 mājokli, kur dzīvo čigānu tautības iedzīvotāji, liecina, ka tajos ir visai nožēlojami apstākļi. 97% mājokļu ir elektrība, tikai 24% mājokļu ir centrālā apkure, 44% ir ūdensvads, 37% ir kanalizācija, 17% ir karstā ūdens apgāde, 63% gāzes pavadis un 29% mājokļu ir vanna, duša vai pirts. Savukārt dati par visiem Latvijas iedzīvotājiem liecina, ka divreiz lielākam to skaitam ir gan kanalizācija, gan ūdensvads – attiecīgi 77% un 83,2% .

Lielākoties čigāni dzīvo dzīvokļos vai mājās ar malkas apkuri. Pārsvārā tās ir individuālās mājas, kas pieder vai nu valstij, pašvaldībām vai privātpersonām.

Retāk čigāni dzīvo daudzdzīvokļu mājās (tās kopumā nav čigāniem raksturīga dzīvesvieta), kurās dzīvokļi viņiem tika piešķirti padomju laikā vai vēlāk, kad 1992. – 1994. gadā, likvidējot Padomju Savienības armijas bāzi, labiekārtotie tās dzīvokļi tika piešķirti čigāniem. Tikai trīs pilsētās pavisam nedaudz čigānu ir sociālo māju vai patversmju iemītnieki.

⁶⁰ Intervijas ar sociālo dienestu darbiniekiem projekta ietvaros 2003. gada janvārī – maijā.

Mājokļi pēc tajos dzīvojošo čigānu tautības iedzīvotāju un istabu skaita

Iemītnieku skaits mājoklī	To skaitā mājokļi ar sekojošu istabu skaitu						Kopējais istabu skaits	Kopējais personu skaits
	1	2	3	4	5	6 un vairāk		
1 persona	121	72	23	8	5	2	403	231
2 personas	92	103	49	16	5	3	552	527
3 personas	68	95	62	20	9	5	607	721
4 personas	62	107	87	29	16	6	765	1075
5 personas	45	62	48	27	8	1	467	878
6 personas	19	47	32	10	6	5	310	657
7 un vairāk personas	18	62	65	33	13	5	582	1724
Mājokļu skaits kopā	425	548	366	143	62	27	x	x
Personu skaits kopā	1222	2017	1542	642	273	117	x	5813

2000. gada tautas skaitīšana dati no Centrālā statistikas pārvaldes iedzīvotāju statistikas daļas

Saskaņā ar 2000. gada tautas skaitīšanas datiem uz katru Latvijas iedzīvotāju ir gandrīz viena istaba (0,9), taču čigāniem šis rādītājs ir 0,6 istabas – tātad čigāniem 1 istabā parasti mīt 2 iemītņieki. Čigānu, kas mājokļos ar 2 un 3 istabām dzīvo lielā skaitā (7 un vairāk personas) ir 8% (no 5813), Latvijā kopumā šis rādītājs ir 10 reizes zemāks – 0,8%. Čigānu, kas vienā mājoklī mīt 7 un vairāk personas, ir gandrīz 30% no visiem aptaujātajiem čigāniem, savukārt tikai 5% Latvijas iedzīvotāju ir tādu, kas mīt 7 un vairāk personas vienā mājoklī.

Pašvaldībām bieži nākas saskarties ar situāciju, kad daudz cilvēku pierakstīti vienā dzīvoklī. Tā, piemēram, Jēkabpili pierasta ir situācija, ka vienā dzīvoklī ir pierakstītas līdz pat 10 līdz 15 personas. Pārapsdzīvotība rodas arī iekšējās migrācijas vai arī sezonas rakstura migrācijas dēļ – bieži vien “pie radiem” ierodas čigāni no citām pilsētām, darba nolūkos; pie vecvecākiem vai citiem radiem tiek nomitināti bērni, ja vecāki tajā laikā dodas peļņa uz citām pilsētām. Kaut arī, no vienas puses, čigāni ir motivēti pierakstīties dzīves vietā, jo, tikai balstoties uz pierakstu, ir iespējams saņemt sociālo palīdzību, visās pilsētās ir arī čigāni, kam pieraksta nav. To skaitu ir grūti noteikt – pašvaldību darbinieki uzskata, ka šis skaits nav liels, bet lielie neoficiālie čigānu skaitļi Latvijā liecina par pretējo.

Tāpat kā nodarbinātības jomā, arī sociālo departamentu darbinieki neuzskata, ka būtu nepieciešams izmantot īpašus informēšanas veidus sociāli mazaizsargātām grupām.

Secinājumi

Apmēram 20% čigānu ir atkarīgi no valsts un pašvaldību sniegtajiem pabalstiem, tādiem kā bērnu pabalsti, aizbildniecības pabalsti, dažādi individuāli pabalsti – malkas, zāļu iegādei, pensijas. Lielākoties šie pabalsti, kā arī minimālās pensijas nepārsniedz 40 latus mēnesī. Visbiežāk minētie kavēkļi dažādu pabalstu kārtošanā un iegūšanā ir pieraksts un reģistrācija NVA – 90% spējīgo čigānu, kas oficiāli nestrādā, nav reģistrējušies NVA.

Lielākoties čigāni dzīvo individuālās mājās, kas viņiem nepieder. Mājokļu labiekārtības līmenis ir zems, un ir pārapsdzīvotība čigānu mājokļos.

7.3. Veselība

Lai arī valstī nav pieejama informācija par dažādo slimību biežumu pa tautībām, kā arī atsevišķām tautībām raksturīgo zīdaiņu mirstību, dzīves ilgumu⁶¹ un invaliditāti, ir pamats domāt, ka čigānu zemais izglītības līmenis, bezdarbs un sadzīves apstākļi (pārpalīdzība, neveselīgs uzturs u.c.) ierindo čigānus lielākajās riska grupās gan saslimstībā ar infekciju slimībām, piemēram, tuberkuloze, gan ielaistu slimību ārstēšanā.⁶² Čigāni pārsvarā dzīvo mājās bez labierīcībām un pat avārijas mājās, kuras ir atzītas par neatbilstošām apdzīvošanai. Raksturīga ir arī pārpalīdzība, kas sekmē lipīgu slimību izplatīšanos.

Ir izskanējusi neoficiāla informācija, ka invalidu īpatsvars čigāniem varētu būt augstāks nekā valstī kopumā. Čigānu biedrības "Gloss" Tukuma nodaļas vadītājs Anatolijs Berezovskis apgalvo, ka 20 – 25% no čigāniem ir invalīdi.⁶³ No projekta ietvaros aptaujātajiem čigāniem 10% saņem invaliditātes pensiju.

7.3.1. Sieviešu veselība

Citās Austrumeiropas un Centrālās Eiropas valstīs čigānu sieviešu veselības problēmas ir galvenokārt saistītas ar dzemdībām, piemēram, augsta čigānu zīdaiņu mirstība, gadījumi, kad čigānu sievietēm pēc dzemdībām tiek veikta sterilizācija pret viņu gripu, u.c. Latvijas slimnīcās nav statistikas par pacientu tautību, tādēļ visi dati un informācija iegūti tikai no medicīnas personāla sniegtās informācijas dziļajās intervijās, par dzemdībām – sarunās ar vecmātēm.⁶⁴

Dzemdību skaits un bērnu skaits

Dati par dzimstību valstī uz 1000 iedzīvotājiem norāda, ka čigānietēm dzemdību ir divas un pat trīs reizes vairāk nekā latvietēm un krievietēm.⁶⁵ Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2002. gadā mirušo čigānu zīdaiņu skaits ir pieci, 2001. un 2000. gadā – trīs zīdaiņi gadā. Latvijā kopumā mirušo zīdaiņu skaits 2002. gadā ir 197, 2001. un 2000. gadā 217 un 210. Čigānu zīdaiņu mirstība uz 1000 dzimušajiem 2001.g. bija augstāks nekā vidējais – 16,8, kamēr tas Latvijā kopumā bija 11,0. Jānorāda, ka čigānu zīdaiņu mirstība no kopējā Latvijas rādītāja ir augstāka gandrīz par 6%, taču grūti spriest par īpatsvaru matemātisko nozīmīgumu, jo skaitļi ir mazi.⁶⁶

Kuldīgā no 311 dzemdībām sešas (2%) bija čigānu sievietēm. Talsos no vairāk nekā 400 dzemdībām ap 15 bija čigānu sievietēm (3,75%), Valmierā sešām čigānietēm no 700 (0,85%), Ventspilī 24 – 30 no apmēram 500 (4,8%).⁶⁷

Arī aptaujātās vecmātes atzina, ka čigānietēm salīdzinājumā ar citu tautību sievietēm joprojām ir daudz dzemdību – lielākoties čigānietēm esot vismaz trīs bērni, nereti 5 līdz 7.

Aptaujātās vecmātes neuzskata, ka čigāniešu dzemdētāju vecums daudz atšķirtos no citu tautību sieviešu dzemdētājām. Trešajā daļā no apmeklētajām pilsētām atzīmē, ka tik jaunas kā agrāk – līdz 18 gadiem – vairs nedzemdē, taču citās vietās šī tendence vēl saglabājusies un esot meitenes, kas dzemdējot 15 – 17 gadu vecumā. Taču dzemdējot arī vecākas sievietes.

⁶¹ CSP rīcībā nav datu par dzīves ilgumu tām tautībām, kuru skaits nesasniedz 10 000.

⁶² Latvijas Veselības aprūpes statistikas gadagrāmata 2001: – "Tuberkuloze, kā arī STS vairāk skar sociāli dezaptēto – bezdarbnieki, alkoholiķi, bezpajumtnieki, narkomāni, ieslodzītie – iedzīvotāju slāni", Rīga, 2002. g., 42.lpp.

⁶³ Tukuma čigānu biedrības "Gloss" vadītāja A. Berezovska uzstāšanās III čigānu kongresā 21.06.2003.

⁶⁴ Intervijas ar vecākajām vecmātēm Valmieras, Tukuma, Talsu, Jelgavas, Ventspils un Kuldīgas slimnīcās projekta ietvaros 2003. gada janvārī – maijā.

⁶⁵ Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2002, LR Centrālās statistikas pārvalde, Rīga, 2003., 65. lpp.

⁶⁶ Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. Rīga, 2002.g., 49.lpp. un CSP mutiski sniegtā informācija.

⁶⁷ Statistikas datu ieguve par čigānietēm, kas stājas pirmsdzemdību uzskaitē un dzemdē slimnīcā, ir apgrūtināta, jo veselības kartītēs netiek norādīta sieviešu dzemdētāju tautība. Dažās slimnīcās veica kartiņu analīzi (skatoties uzvārdus un pēc personiskiem kontaktiem), tādēļ tika iegūti dati par atsevišķām slimnīcām Valmierā, Talsos, Kuldīgā, Ventspilī.

Sieviešu un jaundzimušo veselības stāvoklis

Vairākums vecmāšu par jaundzimušo bērnu veselību atzīst, ka čigānu bērni dzimstot veseli, taču vairākas vecmātes atzīmē, ka bērni dzimst mazāki nekā citu tautību sievietēm. Citas īpašības saistībā ar jaundzimušo bērnu veselību, izņemot mazo svaru, vecmātes neatzīmē. Skaidro, ka čigānietes pašas ir mazākas nekā citu tautību sievietes. Dažas vecmātes atzīst, ka bērna svaru un augumu varētu ietekmēt starp čigānietēm ļoti izplatītā smēķēšana, ko viņas nepārtraucot, arī būdamas stāvoklī. Atzīstot plaši izplatīto smēķēšanu sieviešu vidū, medicīnas personāls tomēr nesaskata savu lomu, lai kaut ko mainītu šajā jomā – “ar smēķēšanu mēs nemaz nekarojam. Ja cilvēks to ir darījis, tad jau dzemdību nodaļā neatmetīs”.

Informācija par čigānu sieviešu stāšanos grūtniecības uzskaitē bija krasi pretrunīga – dažās slimnīcās apgalvoja, ka “pārsvārā uzskaitē nestājas, atnāk tikai uz dzemdībām”, citā pilsētā – ka gandrīz visas čigānietes ir bijušas uzskaitē un iestājušās laikus (lidz 12. grūtniecības nedēļai).

Kopumā paši ārsti neuzskata, ka stāšanās grūtniecības uzskaitē būtiski uzlabotu sieviešu veselību, zināšanas par grūtniecību un bērna kopšanu. Svarīgs jautājums, ņemot vērā ar HIV un AIDS inficēto lielo skaitu čigānu vidū, ir neatklātie HIV un AIDS inficēšanās gadījumi, kas apdraud gan pašas mātes, gan viņu bērnu veselību un dzīvību.

Medicīnas personāls stāsta, ka čigānietes neuzskata par nepieciešamu palikt slimnīcā pēc pašām dzemdībām – vairākās slimnīcās viņas pēc dzemdībām dodas uz mājām, tad atgriežas pēc 4 – 5 dienām, lai paņemtu bērnus, kā arī pilnīgi noteikti atsakās doties uz slimnīcu, ja dzemdību procesā ir radušies kādi sarežģījumi, kas jāārstē stacionāri. It īpaši tas attiecas uz gados vecākajām čigānietēm. Ventspilī šāda mātes rīcība tiek uzskatīta kā pārkāpums, kas tiek ierakstīta dzemdētājas kartītē, kādēļ var tikt samazināts bērna piedzimšanas pabalsts.⁶⁸

7.3.2. HIV un AIDS izplatība čigānu vidū

Vienīgā statistika, kas tiek apkopota par slimību izplatību etniskajās grupās, ir saslimstība ar HIV un AIDS. Iegūtie dati izraisa pamatotas bažas, jo nesēn publicētajos HIV un AIDS Valsts reģistra datos čigānu saslimstība ir neproporcionāli liela viņu skaitam.

Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar HIV un AIDS

Tautība	1987. – 1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	Kopā %
Krievs	4	26	50	228	446	283	1037 44,95%
Latvietis	8	15	23	114	163	127	450 19,5%
Čigāns	0	8	12	39	71	44	174 7,5%
Cita	0	5	5	29	26	29	94 4%
Nezināma	76	109	151	56	101	59	552 24%
Kopā	88	163	241	466	807	542	2307

*Aids profilakses centra dati

Līdz 2002. gada 31. decembrim HIV un AIDS Valsts reģistrā reģistrēti 174 HIV gadījumi čigāniem, 1 – 2% no visiem Latvijas čigāniem ir inficēti ar HIV, no tiem astoņi ir AIDS stadijā, pieci miruši. Čigānu īpatsvars starp visiem Latvijas iedzīvotājiem, kuriem ir diagnoze HIV vai AIDS, ir 7,5% – pret čigānu īpatsvaru iedzīvotāju vidū 0,3-1%.

⁶⁸ Intervija ar Ventspils slimnīcas vecāko vecmāti Guntu Cēru 08.05.2003.

Krasi atšķiras HIV inficēto skaits pa vecumu grupām.

Čigānu tautības HIV inficēto sadalījums vecuma grupās (vecums, kurā atklāta infekcija)

0-1	1
15-19	20
20-24	67
25-29	42
30-34	28
35-39	8
40-44	3
45-49	3
>50	2
Kopā	174

* AIDS profilakses centra dati

Lielākais skaits ir vecuma grupā 20 – 24, un no visiem 174, kuriem diagnoze ir uzstādīta, 157 ir 15 – 34 gadus veci.

Vēl krasākas atšķirības ir pēc dzimuma: trīs reizes vairāk vīriešu nekā sievietes ir ar HIV inficēti – 130 no 174.

Čigānu tautības HIV inficēto sadalījums pēc dzimuma un inficēšanās ceļa

Dzimums	Intravenozo narkotiku lietošana	Dzimumsakari ar pretējā dzimuma partneri	Māte-bērns	Nezināms	Kopā
Sievietes	29	9	1	5	44
Vīrieši	119	4		7	130
Kopā	148	13	1	12	174

* Aids profilakses centra dati

Tas izskaidrojams ar to, ka galvenais čigānu HIV inficēšanos cēlonis ir intravenozo narkotiku lietošana, kas ir ievērojami izplatītāka parādība starp vīriešiem.⁶⁹

Ne veselības eksperti, ne pašas čigānu NVO nav izstrādājušas īpašas programmas, kas vērstos pret AIDS un HIV saslimstības ierobežošanu tieši čigānu vidū. Čigāni pret šobrīd realizētajiem HIV un AIDS izplatības ierobežošanas projektiem, piemēram, AIDS profilakses centrs kopā ar ANO nodrošina šļircu apmaiņu narkomāniem, izjūt neuzticību un praktiski tajos neiesaistās. Tukumā mainīt šļirci nenāk neviens čigāns, lai arī projekta realizētājiem ir informācija, ka narkotiku lietošana čigānu vidū tur ir ļoti izplatīta. Arī Jūrmalā atzīst, ka čigāni šļirci nenāk mainīt. Kā iespējamo paskaidrojumu min "čigāni baidās, ka tiks aizturēti". Tukumā HIV/AIDS pārbaudi gada laikā apmeklējuši trīs čigāni. Jēkarpilī čigānu aktiviste esot domājusi par projektu, kurā čigānus informētu par šo slimību, kā arī konsultētu jau saslimušos. Aptaujāto čigānu attieksme pret iespēju kādam atklāt savu saslimšanu bija krasi negatīva. Savukārt ārsts Pauls Aldiņš atzīst, ka HIV un AIDS izplatība čigānu vidē saistīta ar viņu zemo izglītības līmeni un nevēlēšanos sadarboties ar medicīnas iestādēm. Viņaprāt, situācija čigānu vidē ir kritiska: "Šī tauta varētu vienkārši izmirt."⁷⁰

7.3.3. Īpaši projekti veselības jomā

Pagaidām vienīgo projektu, kas bija adresēts tieši čigānu auditorijai ar mērķi izglītēt čigānus par sabiedrības veselību, ir realizējusi Jelgavas Sociālo lietu pārvalde. Jelgavas Sociālo lietu pārvalde veica savu klientu čigānu

⁶⁹ Kaut arī čigānu sievietes biežāk tiek notiesātas par narkotiku tirgošanu nekā čigāni vīrieši, sk. nodaļu Attiecības ar likumu.

⁷⁰ "Nogalini un izdzīvo", Kaspars Goba, raksts par HIV/AIDS izplatību Latvijā, žurnāls Rīgas Laiks, 06.2003.

grupas analīzi un konstatēja, ka no šiem čigāņiem 60% ir analfabēti, 11% čigāņu ir maznodrošinātā statuss un 90% no šiem čigāņiem saņem veselības ikmēneša pabalstu LVL 50 medicīnisko preparātu pirksanai. 40% no viņiem slimo ar augšējo elpošanas ceļu slimībām. Pamatojoties uz šiem faktiem, kā arī atzinumu, ka čigāņiem ir vismazāk pieejama informācija par sabiedrības veselību, tika izveidots projekts, lai informētu čigāņus par dažādiem ar veselību saistītiem jautājumiem. Projekts ilga divus mēnešus un tajā piedalījās 15 sievietes, no kurām smēķēja 11. Visas sievietes bija bezdarbnieces ar zemu izglītības līmeni. Pavisam notika astoņas lekcijas par dažādām veselības tēmām, kuras ierosināja pašas sievietes, tādas kā ādas slimības, HIV/AIDS, narkomānija, ginekoloģija, smēķēšanas kaitīgums, tuberkuloze, sociālās palīdzības veidi un saņemšanas iespējas. Projekta realizētāji ziņo, ka pagaidām viena sieviete atmetusi smēķēšanu. Projekts turpinās arī šogad.

7.3.4. Sociālās apdrošināšanas trūkums un zems ienākumu līmenis

Tā kā oficiālās darba attiecībās ir iesaistījušies tikai 1 – 5% čigāņu, tad vairāk nekā par 90% čigāņu nav valsts sociālās apdrošināšanas, kas atvieglotu izdevumu segšanu slimības un invaliditātes gadījumos, kā arī uzturēšanos slimnīcā. Nelielie ienākumi nozīmē, ka samaksāt par elementāru veselības aprūpi ir gandrīz neiespējami.

Līdzekļu trūkums liedz ārstēties (no fokusa grupu diskusijas)

- *“Ir problēmas, divi lati jāmaksā un nav tie divi lati.”*
- *“Man mazmeitiņa atkal saslima aizvakar un nav ko saukt mājās dakteri, jāmaksā, zāles arī maksā naudu, ir problēmas, lielas problēmas.”*
- *“Izsaukt to pašu ārstu mājās uz vizīti, tev ir jāmaksā daudz vairāk un tu neesi spējīgs to izdarīt. Ir kādreiz tā, ka nav tā nauda, ko samaksāt.”*
- *“Divi dēli ir slimī – 41 grāds viņiem temperatūra, viņš nevar ārstu izsaukt, viņam nav to naudu, viņš nevar. Es saku, lai sauc arī ātro palīdzību – vismaz nav jāmaksā. Piecpadsmit gadi veci zēni un tādas temperatūras, ka āprāts.”*

Secinājumi

Čigāņu zemie ienākumi un sociālās apdrošināšanas trūkums, jo nav oficiālo darba attiecību, liedz čigāņiem saņemt kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, kā arī rada riska faktorus veselībai slikto sadzīves apstākļu dēļ. No otras puses, pretēji citām jomām – nodarbinātībai, izglītībai, attiecībām ar policiju – par veselības aprūpi aptaujātie čigāņi paši reti apgalvo, ka piedzīvojuši diskrimināciju.

Sieviešu veselības jomā neatklājas klaji diskriminējoši gadījumi, ar kādiem čigāņu sievietēm nākas sastapties dažās Austrumeiropas valstīs. Vienīgā atšķirība, ko atklāja medicīnas darbinieki intervijās, ir tendence čigāņu bērniem piedzimt ar mazāku svaru, kas varētu būt saistīts ar čigāņu sieviešu ļoti izplatīto smēķēšanu pat grūtniecības laikā.

Neproporcionāli augstais ar HIV inficēto skaits čigāņu vidū – 7% no visiem inficētajiem un 2% no visiem čigāņiem – ir saistīts ar intravenozās narkotikas lietošanu čigāņu jaunās paaudzes vīriešu vidū. HIV un AIDS izplatības mazināšanas programmas – kā šļirču apmaiņa narkomāniem – nav piesaistījušas čigāņus, kaut gan zināms, ka starp narkotikas tirgotājiem un lietotājiem ir daudz čigāņu. Neviena programma vai iniciatīva, lai sasniegtu šo auditoriju, nav veikta.

Lai arī par citām slimībām nav veikti pētījumi, čigāņu dzīves apstākļi, ierobežotā pieeja ārstēšanai un informācijai, izslēgšana no veselības veicināšanas programmām viņu zemā izglītības līmeņa dēļ rada pamatu bažām par citu iespējamo slimību, piemēram, tuberkulozes, seksuāli transmisīvo slimību neproporcionālo izplatību čigāņu vidū, kuru izpētei noteikti būtu jāpievērš uzmanība. Čigāņu pašu un NVO sniegtā informācija liecina, ka invalīdu skaits viņu vidū varētu būt neproporcionāli augsts. Situācijas izpēte būtu jāveic valsts līmenī, lai nodrošinātu vienlīdzīgu pieeju veselības aprūpes sistēmai.

8. ATTIECĪBAS AR LIKUMU

Viens no visizplatītākajiem aizspriedumiem par čigāniem ir viņu "nosliece uz kriminālu uzvedību" un "noziedzību kā dzīvesveidu". Otrajā pasaules karā nacistu veiktās čigānu kā "noziedzīgas un asociālas" grupas "apzīmogošanas" rezultātā notika viņu masveida iznīcināšana.

Pētījumi Austrumeiropas, kā arī atsevišķās Rietumeiropas valstīs un dažādu cilvēktiesību NVO ziņojumi starptautiskām organizācijām liecina, ka čigānu tautības likumpārkāpēji bieži cieš no diskriminācijas krimināltiesiskajā sistēmā, jo tiem liegtas vienlīdzīgas tiesības uz taisnīgu tiesu. Daudzās valstīs plaši dokumentēti gadījumi, kad čigāni cieš no rasistiski motivētas policijas vardarbības, bet policijas darbinieki tiek reti saukti pie atbildības. Pētījumi apstiprina, ka čigāniem biežāk nekā citu tautību likumpārkāpējiem par līdzīgiem noziedzīgiem nodarījumiem kā drošības līdzekli piemēro apcietinājumu, apcietinājuma termiņi bieži ir garāki. Čigāniem ir ierobežotāka pieeja valsts advokātiem un tiem bieži piespriež bargākus sodus. Tā kā čigāni bieži vien atkārtoti izdarījuši likumpārkāpumus, kā vienu no skaidrojumiem šai parādībai min tendenci Austrumeiropas valstu tiesu sistēmās piespriež bargākus sodus personām ar vairākām sodāmībām, pat, ja noziedzīgie nodarījumi bijuši relatīvi sīki. Taču vienlaikus tiek uzsvērtas diskriminējošas un rasistiskas tendences tiesu sistēmās piespriež čigāniem garākus soda termiņus tikai tāpēc, ka viņi ir čigāni.⁷¹ Daudzu valstu cietumos ir neproporcionāli augsts čigānu īpatsvars. Piemēram, Spānijā 25% ieslodzīto sievietes ir čigānietes. Tas 20 reīžu pārsniedz ieslodzīto īpatsvaru visu valsts iedzīvotāju vidū.⁷² 60% ieslodzīto vīriešu Ungārijā ir čigāni, valsts iedzīvotāju vidū – 4,5% pēc tautas skaitīšanas un 7-8% pēc NVO datiem.⁷³ Bulgārijā daudzos cietumos 50-60% ieslodzīto ir čigāni.⁷⁴

Tas, ka kriminālstatistikā čigāniem visās Austrumeiropas valstīs ir neproporcionāli liels īpatsvars, ir fakts, kas neapšaubāmi ietekmē un uztur citu iedzīvotāju aizspriedumus par šīs tautības pārstāvjiem – sevišķi apstākļos, kad etniskā grupa ir nepilnīgi integrējusies sabiedrībā un daudziem citu etnisko grupu pārstāvjiem ir bijis mazs tiešs un individuāls kontakts ar čigāniem. Taču, lai izvērtētu informāciju, būtu jāveic kompleksa analīze, ņemot vērā tādus faktorus kā nabadzības līmenis, bezdarbs, sociālā marģinalizācija u.c. Turklāt, zinot lielās procentuālās atšķirības starp etniskajām grupām, ir svarīgi uzsvērt, ka tas jau ir fakts, kas varētu norādīt uz diskrimināciju – gan tiešo (vairāk tiek nepamatoti turēti aizdomās, apcietināti, nepatiesi notiesāti u.c.), gan netiešo (cēloņi sociālai marģinalizācijai: ja salīdzinātu pa sociālekonomiski līdzīgiem rādītājiem un priekšnoteikumiem sabiedrībā, kā diskriminācija darba un izglītības jomā, ir ticami, ka statistiskās atšķirības starp etniskajām grupām varētu gan sarukt, gan būt izskaidrojamas ar pilnīgi citiem faktoriem nekā tautība). Lai gan šāda kompleksa analīze būtu nepieciešama, šā projekta ietvaros to nav iespējams izdarīt. Taču ir skaidrs, ka aizspriedumi – negatīvi un nemainīgi vispārinoši uzskati par vienas tautības vai indivīda no tās tautības īpašībām – neveicina situācijas objektīvo izvērtēšanu. Noslieces uz noziedzību piedēvēšana veselai etniskai grupai ir klaji rasistiska un pretrunā ar liberālās demokrātijas pamatnoteikumu, ka indivīds, nevis kolektīvs, nes atbildību par savu rīcību, kā arī ir pamattiesību subjekts.

Latvijā čigānu attiecības ar tiesībsargājošām institūcijām ir veidojušās sarežģīti. Padomju laikos čigāni bija īpaši izdalīta grupa un viens no milicijas uzdevumiem bija veikt reīdus čigānu mājās un kontrolēt, vai šīs tautības pārstāvji ir stājušies darba attiecībās un vai ir oficiāli pierēģistrējusies attiecīgajā dzīvesvietā.⁷⁵

---

⁷¹ Sk. Roma and the Law: Demythologizing the Gypsy Criminality Stereotype. Project on Ethnic Relations. Paris, France, October 7-8, 1999; Written Comments of the European Roma Rights Center Concerning the Republic of Hungary For Consideration by the United Nations Human Rights Committee .at its 74th Session, 18 March - 5 April 2002. Sk.http://www.errc.org/publications/legal/hrc_hungary_2002.doc; Written Comments of the European Roma Rights Center Concerning the Czech Republic For Consideration by the United Nations Human Rights Committee at its 72nd Session, July 11-12, 2001. Sk.http://www.errc.org/publications/legal/hrc_czech_2001; Profession: Prisoner. Roma in Detention in Bulgaria. European Roma Rights Center. Country Reports Series, No 6, December 1997; Comments to the Report of the Czech Republic on Performance of the Obligations Arising From the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Counselling Centre for Citizenship/Civil and Human Rights. <http://www.pili.org/library>

⁷² The Barani Project. Roma Women and the Spanish Criminal Justice System. Sk. <http://Web.Jet.Es/Gea21/Ing.Htm>

⁷³ Profession: Prisoner. Roma in Detention in Bulgaria. European Roma Rights Center. Country Reports Series, No 6, December 1997, lpp 19.

⁷⁴ <http://www.savethechildren.org.uk/pressrels/romafacts.html> Pēdējo reizi skatīta 25.06.2003.

⁷⁵ Intervija ar Tukuma valsts policijas pārstāvi, 11.03.2003.

8.1. Policija

Saskaņā ar LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datiem pēdējo trīs gadu laikā ik gadu vairāk nekā 300 čigāni veic noziedzīgus nodarījumus. 2000. gadā 306, 2001. gadā 362, 2002. gadā 334 čigāni izdarīja noziegumus.⁷⁶

Likumpārkāpēji čigāni, pēc izdarīto noziedzīgo nodarījumu veidiem⁷⁷, 2000. – 2003. gadā

	KL 116. – 118. p.	KL 125. p.	KL 159. p.	KL 176. p.	KL 231. p.	KL 175., 180. p.	KL 177. p.	KL 191. p. 253.1 – 4 ⁷⁸
2000. g.	3	1	2	37	4	141	5	44
2001. g.	2	6	3	27	10	169	2	81
2002. g.	1	8	2	34	7	151	10	54

Avots: LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs

Pēdējos trīs gados ap 45% no čigānu izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem ir bijušas zādzības. Tām seko narkotiku lietas – ap 20% no čigānu izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem (14% – 2000. gadā, 22% – 2001. gadā, 16% – 2002. gadā). Pēdējo gadu laikā 10% robežās svārstās izdarītās laupīšanas, tas ir trešais čigānu biežāk izdarītais noziedzīgais nodarījums.

2002. gadā pavisam reģistrēti 629 noziedzīgi nodarījumi saistībā ar narkotiskajām vielām, pie kriminālatbildības saukti 133 latvieši, 248 krievi un 54 čigāni. Tātad no visām personām, kas sauktas pie kriminālatbildības par šiem noziedzīgiem nodarījumiem, 12,41% ir čigāni, kaut arī to īpatsvars starp iedzīvotājiem ir 0,3– 0,6%.

No 2002. gada 6. novembra LR Krimināllikums paredz arī kriminālatbildību par narkotiku lietošanu, kas varētu palielināt čigānu, jo īpaši vīriešu, skaitu, kuri nonāks tiesībsargājošo institūciju uzmanības lokā. Saskaņā ar AIDS profilakses centra statistiku HIV inficēto vidū ievērojamu īpatsvaru veido čigāni vīrieši, no kuriem lielākā daļa ir intravenozo narkotiku lietotāji.⁷⁹

Čigānu – likumpārkāpēju raksturojums

Gads	Noziedzīgos nodarījumus izdarījušie čigāni	Personu skaits, kas agrāk sauktas pie kriminālatbildības	Nepilngadīgie	Izdarijuši grupās	Izdarijuši alkohola reibumā
2000.	306	130	48	119	64
2001.	342	200	41	121	81
2002.	334	193	44	107	91

Avots: LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs

No Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistikas var secināt, ka pēdējos gados ir novērojama tendence diezgan strauji pieaugt agrāk sodīto čigānu skaitam starp likumpārkāpējiem – no 41% 2000. gadā līdz gandrīz 60% 2002. gadā. 2002. gadā latviešu un krievu tautības likumpārkāpēju īpatsvars ar iepriekšēju sodāmību ir mazāks nekā čigāniem – attiecīgi 38% latviešu un 43% krievu. Tā kā iepriekšējā sodāmība bieži ir svarīgs iemesls apcietinājuma kā drošības līdzekļa piemērošanā, čigāniem biežāk nekā citiem varētu tikt piemērots pirmstiesas apcietinājums. Tā biežāku piemērošanu varētu ietekmēt arī pieraksta trūkums, kas, saskaņā ar pētījuma gaitā aptaujāto policijas darbinieku izteikumiem, čigānu vidū ir izplatīta parādība. Tā kā Latvijā 85% – 90% gadījumā

⁷⁶ LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati, 2002. gada maijs.

⁷⁷ Izplatītākie noziedzīgo nodarījumu veidi.

⁷⁸ 118. p. – slepkavība sevišķi pastipriņošos apstākļos; 125. p. – tiši smagi miesas bojājumi; 159. p. – izvarošana; 175. p. – zādzība; 176. p. – laupīšana; 180. p. – zādzība nelielā apmērā; 231. p. – huligānisms, 253. p. – narkotisko un psihotropo vielu neatļauta izgatavošana, glabāšana, pārvadāšana un pārsūtīšana.

⁷⁹ Sk. nodaļu "Veselība".

personām, kas atradušās pirmstiesas apcietinājumā, tiek piemērota brīvības atņemšana⁸⁰, var secināt, ka notiesāto čigānu vidū ir liels ar brīvības atņemšanu sodīto īpatsvars.

30% noziegumu čigāni izdara grupās, tomēr šajā ziņā nav atšķirību ar latviešiem un krieviem. 13% ir nepilngadīgie likumpārkāpēji, tas ir mazāk nekā nepilngadīgie likumpārkāpēji latviešu un krievu vidū. Alkohola reibumā 2002. gadā izdarīti gandrīz 30% noziegumu, savukārt latviešu un krievu likumpārkāpēju vidū tas ir par 10% un 6% vairāk.

Kaut gan Iekšlietu ministrijas Informācijas centra sniegtā statistika apliecina čigānu salīdzinoši lielo īpatsvaru kriminālpārkāpēju vidū, policijas darbinieki apgalvo, ka datus par čigāniem iegūt nav iespējams, jo kriminālpārkāpēju tautība netiek reģistrēta. Lielākā daļa policijas darbinieku apgalvo, ka pilsētās čigānus īpaši nejut un sevišķu problēmu nav. Lielajās pilsētās čigāni izdara sīkas zādzības un laupīšanas tirgū, kā arī piekopi nelegālu tirdzniecību ar alkoholu un citām precēm. Visās apmeklētajās pilsētās čigāni ir iesaistīti narkotiku tirdzniecībā. Tirgotāji pārsvarā ir bezdarbnieki, kuriem narkotiku tirdzniecība ir vienīgais ienākumu avots. Narkotiku lietas nereti tiek saistītas tikai un vienīgi ar čigāniem – piemēram, Ventspilī policijas pārstāvis Anatolijs Dzelzkalējs apgalvoja, ka "99,9% narkotiku lietas ir čigānu".⁸¹ Narkotiku tirdzniecībā ir iesaistītas veselas ģimenes – vīri, sievas, pat mazi bērni. Daži policijas darbinieki minēja čigānu iesaistīšanos prostitūcijā.

Sadarbība ar čigāniem

Jelgavā policija mēģinājusi sadarboties ar turienes čigānu biedrību. Dažās pilsētās citi oficiāli avoti apgalvoja, ka policijai ir neoficiāla sadarbība ar čigānu pārstāvjiem, kas to informē par čigānu vidē notiekošo. Vairāki intervētie policijas pārstāvji atzina, ka padomju laikos milicija reizēm sadarbojies ar "čigānu baroniem". Tajos laikos čigānu vidū valdījusi stingra hierarhija un bijuši gadījumi, kad notikušas vienošanās ar čigānu autoritātēm, kas spējuši daudzus konfliktus čigānu kopienas iekšienē atrisināt nekavējoties. Šobrīd saskaņā ar policijas pārstāvju teikto tādas ietekmes vairs neesot nevienam čigānu pārstāvim.

Attieksme

Policijas attieksmi pret čigāniem ļoti bieži nosaka apdzīvotās vietas lielums. Mazpilsētās, kur čigāni tradicionāli dzīvo jau ilgi, intervētie policisti apgalvo, ka čigāni problēmas nesagādā, to gan bieži attiecinot uz vietējiem čigāniem. Kāds policijas darbinieks atzina, ka čigāniem salīdzinājumā ar citām tautībām par līdzīgiem nodarījumiem piemēro stingrākus drošības līdzekļus, nepiemērojot parakstu par dzīves vietas nemainīšanu, jo "čigāniem bieži nav pieraksta". Atzina arī, ka ar čigāniem nav viegli strādāt un "ja policistam nav rūdiņums iekšā, eksplodē, iedod pa purnu" un čigānu izturēšanās veids pēc aizturēšanas, kad "viņi neko nezina, neko neatceras", varētu izraisīt "asāku policistu attieksmi".

Atsevišķu policistu vērtējumā par čigāniem bija novērojama stereotipu un aizspriedumu ietekme – "čigāni nav darba mīļi", nečigāni un čigāni tika iedalīti "baltajos un melnajos", "čigānu bērni ir garīgi atpalikuši", u.c. Lai gan lielākā daļa policijas pārstāvju pauda pārlicību par nediskriminējošu attieksmi pret čigāniem no policijas puses, tomēr dažas policijas nodaļas amatpersonas atzina, ka "neko nevar nodrošināt, jo policisti ir tādi paši cilvēki sabiedrībā kā citi", un ka darbinieku uzskati pret čigāniem varētu būt atšķirīgi no vadības uzskatiem.

Gandrīz visi policijas pārstāvji vienlaikus atzīmē čigānu labās zināšanas par savām tiesībām, ja notikusi aizturēšana, kā arī sūdzību iespēju izmantošana, ja tiem šķiet, ka viņu tiesības ir pārkāptas. Lai arī lielākā daļa policijas darbinieku atzīst, ka cēloņi augstajam čigānu likumpārkāpēju skaitam ir viņu smagie finansiālie apstākļi, zemā izglītība, tomēr tiek uzsvērti arī "čigānu pašu nevēlēšanās kaut ko mainīt šajā situācijā". Tikai viens policijas pārstāvis no astoņiem aptaujātajiem uzskatīja, ka par pašreizējo situāciju atbildība ir jāuzņemas valstij un ar dažādiem līdzekļiem, to skaitā īpašām programmām un finansiāliem pabalstiem, jānodrošina čigānu iesaistīšanās gan izglītības sistēmā, gan darba tirgū.

Nevienā no apmeklētajām Latvijas Valsts policijas nodaļām nestrādā čigānu tautības darbinieki, kas tiek skaidrots

⁸⁰ LR Tieslietu ministrijas Ieslodzījumu vietu pārvaldes statistika (nepublicēta) par apcietinātām personām un notiesātām personām izmeklēšanas cietumos, 2001. – 2002. gads.

⁸¹ Intervija ar Ventspils Valsts policijas priekšnieku Anatoliju Dzelzkalēju 07.05.2003.

ar atbilstīgas izglītības trūkumu. Jēkabpils policija min piemēru, kad čigānu tautības kursants, kas bijis praksē, izteicis vēlēšanos strādāt policijā un turpinājis mācības Policijas akadēmijā. Talsu policijā kāds čigāns esot pieteicies par palīgu, taču viņš nebija pilngadīgs, tādēļ vēl nevarēja pieņemt.

8.2. Tiesa

Pēc izmaiņām likumdošanā 2002.gadā no Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 209. panta 2. daļas tika izslēgta prasība, ka apsūdzības rakstā jānorāda apsūdzētā tautība. Tautība netiek uzrādīta arī civillietās. Tomēr tiesu rīcībā vēl joprojām ir saglabājušās iepriekšējā parauga tiesu statistiskās kartītes, kuras tiesām nosūta LR Tieslietu ministrija. Tā kā iepriekšējā parauga apsūdzēto statistiskajās kartītēs ir ailīte ar norādi "tautība," lielākā daļa tiesu turpina veikt apsūdzēto tautību reģistrāciju, tādēļ bija iespējams veikt šo kartīšu analīzi un apkopot datus par apsūdzētajiem čigānu tautības pārstāvjiem.

Civillietas, krimināllietas un administratīvās lietas Latvijā izskata 40 tiesās, kuras sadalītas trīs līmeņos – 34 rajonu tiesās, piecas apgabaltiesas un Augstākā tiesa. Pētījumā iekļauta informācija par 11 apmeklēto pilsētu un rajonu tiesām, kā arī Rīgas, Zemgales un Kurzemes apgabaltiesām. Dati apkopoti par krimināllietām šajās tiesās, kurās apsūdzēti čigāni, un tās veido 4,15% no kopējā krimināllietu skaita.⁸²

2002. gadā izskatītās pirmās instances krimināllietas un lietas, kuras izdarījuši čigāni

Rajonu, pilsētu tiesas un apgabaltiesas	Pirmās instances krimināllietu skaits	Krimināllietu skaits, kuras izdarījuši čigāni	%
Rajona tiesas			
Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa	1265	30	2,37
Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa	319	–	–
Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa	626	4	0,64
Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa	443	8	1,8
Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa	418	4	0,96
Jēkabpils rajona tiesa	296	15	5
Jelgavas tiesa	751	18	2,4
Talsu rajona tiesa	200	8	4
Tukuma rajona tiesa	221	6	2,71
Valmieras rajona tiesa	338	9	2,66
Ventspils tiesa	300	15	5
Apgabaltiesas			
Rīgas apgabaltiesa	541	24	4,44
Zemgales apgabaltiesa	123	10	8,13
Kurzemes apgabaltiesa	97	14	14,43

Avots: LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs

Rajonu un pilsētu tiesās (izņemot Rīgu) 2002. gada laikā izskatīto krimināllietu skaits, kurās apsūdzēti čigāni, svārstās no 2,4% līdz 5%, un vislielākais krimināllietu īpatsvars, kurās iesaistīti čigāni, izskatīts Jēkabpilī un Ventspilī. Apgabaltiesās izskatīto krimināllietu skaits, kurās apsūdzēti čigāni, svārstās no 4,5% līdz 14,4%. Visaugstākais čigānu krimināllietu īpatsvars ir Kurzemes apgabaltiesā. Ievērojamo procentuālo atšķirību starp rajonu, pilsētu tiesās un apgabaltiesās izskatīto lietu skaitu ietekmē lietu piekritības sadalījums, jo tikai apgabaltiesas izskata narkotiku lietas.

Tiesu darbinieki apstiprina, ka čigānu vīrieši galvenokārt izdara zādzības, savukārt čigānu sievietes dominē narkotiku lietās. Tā 2002. gadā Zemgales un Kurzemes apgabaltiesās no 19 čigānu lietām, kas saistītas ar

⁸² Vienā krimināllietā var būt apsūdzēti vairāki aizdomās turētie.

narkotikām, 11 ir ierosinātas pret sievietēm un 8 – pret vīriešiem. Rīgas apgabaltiesā no 19 izskatītām čigānu narkotiku krimināllietām 16 jeb 84% ierosinātas pret čigānu sievietēm un tikai 4 jeb 16% pret čigānu vīriešiem.

Attieksme

Tiesneši raksturoja tiesas sēdes, kurās apsūdzētā persona ir čigāns, šādi: “Tiesu zāles ir pilnas ar atbalstītājiem no savējo vidus”, taču tas netraucējot kārtības ievērošanu tiesas laikā. Amatpersonas čigāniem esot autoritāte. Tiesneši apgalvo, ka, salīdzinot ar citām tautībām, čigānos novērojama daudz lielāka bijība pret tiesu. Tiesneši arī atzīmē čigānu zemo izglītības līmeni. Ja dokumentos, norādot izglītību, tiek atzīmēta viena vai divas klases, tad bieži vien tas nozīmē, ka persona neprot rakstīt vispār. Ir gadījumi, kad tiesājamais nesaprot, ko tiesnesis vaicā, tādēļ tiesneši ar čigāniem cenšoties runāt vienkāršā valodā.

Vardarbība no policijas puses

Plašu rezonansi sabiedrībā izraisīja 2003. gada jūnijā Latgales priekšpilsētā tiesā skatītā lieta, kurā Rīgā par kāda vīrieša piekaušanu līdz nāvei bija apsūdzēti četri bijušie policisti. 2002. gada jūlijā policisti pēc ziņu saņemšanas par izvarošanu, nelikumīgi iegājuši kādā privātmājā Rīgā un, pielietojot vardarbību, piekļuvi divus aizdomās turētos vīriešus. Saskaņā ar apsūdzības rakstu vienu no vīriešiem četri policisti aizveduši uz Rumbulas stacijas apkārtni, kur to situāciju un spārdījuši, nodarot smagus miesas bojājumus. Pēc tam viņš vests uz 23. policijas nodaļu, kur konstatēja, ka vīrietis ir miris. Latviešu valodā iznākošā prese sākumā neminēja piekautā vīrieša tautību, krieviski rakstošās avīzes norādīja, ka viens no cietušajiem ir čigānu tautības vīrietis.⁸³ Rīgas Galvenās policijas pārvaldes ierosinātajā dienesta izmeklēšanā konstatēts, ka policisti rīkojušies neprofesionāli un pārkāpuši savas pilnvaras. Pārbaudē noskaidrots, ka policisti atstājuši bez medicīniskās palīdzības vīriešus ar redzamiem miesas bojājumiem, nav izsaukuši ātro palīdzību, bet gan nogādājuši vīriešus iecirknī. 2002. gada augustā visi četri policisti no darba tika atbrīvoti. Policistiem tika izvirzīta apsūdzība par tīšu smagu miesas bojājuma nodarīšanu un dienesta pilnvaru pārsniegšanu. Tiesa notika 2003. gada jūnijā. Prokurore pieprasīja policistiem piespriest desmit gadu cietumsodu. Apsūdzētie vainu neatzina, neatzina arī bojā gājušā vīrieša civilsievai pieteikto trīs tūkstošu latu civilprasību par viņa mantu un naudas pazušanu. 2003. gada 5. jūnijā Latgales priekšpilsētas tiesa nosprieda atzīt visus policistus par nevainīgiem un attaisnot pierādījuma trūkuma dēļ.⁸⁴ Pasludinot spriedumu, tiesnese pārkāpa tiesas atklātības principu, jo pēdējā brīdī mainīja tiesas zāles vietu no lielākas brīvās zāles uz mazāku, kur netika ielaista ne cietušā atraisne, ne tiesas sēdes tulks, ne mediju pārstāvji. Tiesnese savu rīcību skaidroja ar “bailēm no čigānu atriebības”. Par šo pārkāpumu Tiesnešu disciplinārlietu kolēģija ierosināja disciplinārlietu pret tiesnesi un piemēroja vienu no vieglākajiem disciplinārsodiem – piezīmi. Tiesas sežu sekretāre, kura tiesnesei nepaziņoja par cietušā atraisnes atrašanās ārpus zāles, tika atbrīvota no darba.⁸⁵ Prokuratūra tiesas spriedumu ir pārsūdzējusi un lieta tiks skatīta Rīgas Apgabaltiesā.

8.3. Ieslodzījuma vietas

Ilģuciema sieviešu cietums

Tā kā ir daudz čigānu sieviešu, kas tiek notiesātas ar brīvības atņemšanu, tika apmeklēts Ilģuciema sieviešu cietums. Notika padziļinātas intervijas ar cietuma priekšnieces vietnieci, psihologu, bērnu nama ārsti un citām cietuma darbiniecēm, kā arī ieslodzītajām čigānietēm. Ilģuciema sieviešu cietumā netiek apkopota statistika pēc tautības, taču cietuma neoficiālie dati liecina, ka čigānietes veido apmēram 25 – 30% no visām notiesātajām un apcietinātajām sievietēm (kopējais ieslodzīto skaits – 500). Čigānietes ir nonākušas cietumā no dažādām Latvijas vietām – Ventspils, Jūrmalas un Daugavpils. Pēdējos gados pieaug čigānu sieviešu skaits, kas atrodas ieslodzījumā par narkotiku lietām, toties sieviešu skaits, kas notiesātas par zādzībām, samazinās. Par iesaistīšanās iemesliem narkotiku tirdzniecībā tiek minēta nepieciešamība uzturēt ģimeni un palīdzēt radniekiem. Ir gadījumi, kad cietumā atrodas gan māte, gan meita.

⁸³ Āboltiņš Jānis. Tiesa apliecina valsts beztiesiskumu. Rīgas Balss, 2003. gada 6. jūnijā; Krastiņš Jānis. Aiz žurnālistiem slēgtām durvīm tiesa attaisno policistus. Diena, 2003. gada 6. jūnijs. Viksne Imants. Policistu tiesātājai bail no čigāniem. Rīgas Balss, 2003. gada 10. jūnijs; Belousova Rita. Cik atvērti esam pret savu sabiedrību. Latvijas Vēstnesis, 2003. gada 11. jūnijs.

⁸⁴ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas spriedums lietā Nr1089136002/K29-626/03/9, pieņemts 2003. gada 5. jūnijā.

⁸⁵ Āboltiņš Jānis. Tiesa apliecina valsts beztiesiskumu. Rīgas Balss, 2003. gada 6. jūnijā; Krastiņš Jānis. Aiz žurnālistiem slēgtām durvīm tiesa attaisno policistu. Diena, 2003. gada 6. jūnijs. Viksne Imants. Policistu tiesātājai bail no čigāniem. Rīgas Balss, 2003. gada 10. jūnijs; Belousova Rita. Cik atvērti esam pret savu sabiedrību. Latvijas Vēstnesis, 2003. gada 11. jūnijs.

Ieslodzīto čigāņu sieviešu vidū narkomāņu skaits nav tik liels kā starp citu tautību ieslodzītajām, to apliecina arī AIDS profilakses centra dati. Cietuma darbinieces atzina, ka vidējais brīvības atņemšanas soda termiņš par narkotiku lietām ir pieci gadi, bet tas attiecoties uz visu tautību pārstāvēm. Pašas ieslodzītās uzskata, ka čigāņiem soda termiņi ir daudz garāki nekā citu tautību pārstāvēm. Ieslodzītās norādīja uz sliktu un nievājošu attieksmi pret čigāņiem policijā pēc aizturēšanas.

Cietumā darbojas vakarskolas filiāle un mācības notiek gan krievu, gan latviešu valodā. 80% no ieslodzītajām, kas apmeklē skolu, ir čigānietes. Tiek apgūta 1. - 5. klases viela. Cietums piedāvā šūšanas kursus, kā arī astoņu stundu darbu šūšanas cehā. Visām ieslodzītajām, to skaitā čigānietēm, atbrīvojoties nav darba, nereti arī dzīves vietas, it sevišķi grūti ir gados vecākām sievietēm. Zinot datus par diskrimināciju nodarbinātības jomā, nepārsteidz, ka ieslodzītās čigāņu sievietes atzīst, ka savulaik sastapušās ar diskrimināciju: "Darbā neņem tādēļ, ka čigāns, ieraugot seju." Kāda ieslodzītā savulaik beigusi pārdevējas kursus, bet Valmierā darbā veikalā nav pieņemta, jo atbildēts, ka "čigānus neņem". Neskatoties uz iespējamām cietumā apgūtajām prasmēm, ir maz ticami, ka pēc ieslodzījuma šīs sievietes bez īpašas palīdzības un rehabilitācijas programmas varētu veiksmīgi iesaistīties likumīgās darba attiecībās.

Ieslodzītās cenšas uzturēt kontaktus ar radniekiem ar vēstuli un telefona zvanu palīdzību. Tomēr rakstītprasmes un lasītprasmes zemais līmenis čigāņu vidū liek domāt, ka čigānietēm salīdzinājumā ar citām ieslodzītajām varētu būt papildu grūtības uzturēt kontaktus ar ārpusi. To varētu pastiprināt arī fakts, ka Latvijā vienīgais sieviešu cietums atrodas Rīgā, kas ir salīdzinoši tālu no daudzu čigāņu radnieku dzīvesvietām.

Cietumā ir bērnu nams, kurā atrodas bērni līdz trīs gadu vecumam. Apmeklējuma laikā bērnu namā atradās 12 bērni, no kuriem pieci – čigāņu bērni. Bērnu namā māsiņas prot čigāņu valodu, kā arī savulaik par auklīti ņemta čigāniete. Kāda cietuma darbiniece izteica pieņēmumu, ka darbinieku vidū būtu nepieciešams kāds, kas prot čigāņu valodu.

Savstarpējās attiecībās starp ieslodzītajām čigānietēm un citu tautību sievietēm vērojama norobežošanās un ir bijuši gadījumi, kad citas ieslodzītās negrib dzīvot vienā istabā kopā ar čigānieti.

Secinājumi

No visām personām, kas sauktas pie kriminālatbildības par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar narkotikām, 12% ir čigāņi. Čigāņi narkotiku tirdzniecībā ir iesaistīti visā Latvijā, taču, kā atzina gan vairāki tiesneši, gan policisti, viņi ir tikai zemākais izplatītāju slānis. Lielākā daļa narkotiku tirgotāji ir bezdarbnieki, kuriem šī tirdzniecība ir vienīgais ienākumu avots. Čigāņu narkotiku lietās dominē sievietes, zādzībās – vīrieši. Izmaiņas Krimināllikumā paredz arī kriminālatbildību par narkotiku lietošanu, tātad turpmākajos gados varētu palielināties čigāņu, jo īpaši čigāņu vīriešu, skaits, kuri nonāks tiesībsargājošo institūciju uzmanības lokā, jo daudzi no viņiem ir narkotiku lietotāji.

Sieviešu čigāņu skaits ieslodzījuma vietās Latvijā ir apmēram viena ceturtdaļa no visām ieslodzītajām. Neskatoties uz čigāņu īpatsvaru krimināllietās un ieslodzījuma vietās, ne policijā, ne tiesā, ne cietumā nestrādā čigāņu tautības pārstāvji vai cilvēki, kas runā čigāniski. Lai arī čigāņi pārvalda latviešu un/vai krievu valodu, ņemot vērā starptautisku organizācijas rekomendācijas, būtu ieteicams, ka cietuma personāla pārstāvji zinātu čigāņu valodu.⁸⁶

Arī tiesību sargājošā jomā parādījās informācija, kas varētu norādīt uz iespējamu diskrimināciju, gan tiešu (piemēram, varbūtība, ka pret čigāņiem izturas citādi nekā pret citiem aizdomās turētiem un apsūdzētiem, kā arī, ka tos biežāk varētu turēt aizdomās par pārkāpumiem tautības dēļ), gan netiešu (piem. nabadzība, bezdarbs un zemā izglītība varētu veicināt iesaistīšanos kriminālos nodarījumos, īpaši narkotiku tirgošanā). Tas, ka čigāņu vidū pieaug agrāk sodīto personu īpatsvars vairāk nekā citu tautību vidū, kā arī tas, ka viņiem bieži trūkst pieraksta, varētu būt par iemeslu, kāpēc čigāņiem biežāk nekā citu tautību likumpārkāpējiem par drošības līdzekli piemēro apcietinājumu. Tas savukārt varētu veicināt biežāku brīvības atņemšanas piemērošanu čigāņiem.

⁸⁶ Oslo rekomendācijas par mazākumtautību lingvistiskajām tiesībām un paskaidrojošs raksts, 1998.g.februāris.

<http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/oslo/index.php3>;

ANO minimālo standarta noteikumu par apiešanos ar ieslodzītajiem 51. noteikuma pirmā un otrā rindkopā, kā arī Eiropas Padomes "Eiropas cietuma noteikumu" 60. noteikuma pirmā un otrā rindkopa.

No projekta ietvaros aptaujātajiem čigāniem, kas uzskatīja, ka ir saskārušies ar diskrimināciju, 20% apgalvoja, ka tas noticis saskarsmē ar policistiem. Daži policisti atzina, ka čigānu izturēšanās var izprovocēt neiecietīgāku attieksmi no policijas darbinieku puses vai pat vardarbību.

Tiesnešu vidū par iespējamiem aizspriedumiem pret čigāniem liecina Latgales priekšpilsētas tiesneses izteikumi incidentā, kad tiesas sprieduma nolasišanas laikā netika nodrošināta iespēja piedalīties cietušā radniekiem – čigāniem. Aptaujātie tiesneši gan uzsvēruši, ka attieksme pret čigāniem atkarīga no konkrētas amatpersonas, jo absolūtu objektivitāti garantēt neesot iespējams, taču visi apgalvo, ka apsūdzēto etniskā piederība neietekmē spriedumu. Čigānu apgalvojumu, ka viņiem piespriež bargākus sodus, nebija iespējams izvērtēt, jo pētījuma ietvaros netika analizētas visu tautību krimināllietas.

9. ČIGĀNU LĪDZDALĪBA POLITISKĀS UN SABIEDRISKĀS AKTIVITĀTĒS

9.1. Politiskā līdzdalība

Saeima

Normunds Rudevičs, Latvijas Čigānu nacionālās kultūras biedrības prezidents, ir visspilgtākais un pagaidām vienīgais čigānu pārstāvis, kas ir bijis ievēlēts Latvijas parlamentā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. 1998. gadā 7. Saeimas vēlēšanās Normunds Rudevičs kandidē no partijas "Latvijas ceļš" un iekļūst Saeimā.

Kandidēšana Saeimas vēlēšanās

Saskaņā ar Centrālās vēlēšanu komisijas oficiālajiem datiem 7. Saeimas vēlēšanās ir kandidējusi tikai viena čigāniete no Latvijas Vienības partijas saraksta, bet 8. Saeimas vēlēšanās – neviens. Taču jāatzīmē, ka 7. Saeimā ievēlētais čigānu pārstāvis N. Rudevičs partijas sarakstā par savu tautību ir norādījis – latvietis, savukārt 8. Saeimas vēlēšanās kandidātiem pirmo reizi nav obligāti jānorāda tautība un trīs zināmie čigānu kandidāti – Gindra, Rudevičs un Zamicka – izvēlas tautību nenorādīt. 8. Saeimā neiekļuva neviens čigāns, neiekļuva arī partijas, kuras pārstāvēja šie kandidāti – Progresīvā centriskā partija (8. Saeimas vēlēšanās Progresīvās centriskās partijas kandidātu sarakstā bija iekļauts arī Gindra, kas tajā laikā bija LSDSP biedrs), "Latvijas ceļš" un Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Normunds Rudevičs balotējās tikai Rīgā un pēc iegūto balsu skaita sarakstā ir 8., bet Vanda Zamicka un Leons Gindra balotējās gan Rīgā, gan Kurzemē, gan Zemgalē, bet iegūst diezgan nenozīmīgu atbalstītāju skaitu.

Līdzdalība kā politiskās partijas biedri

Čigānu politiskā aktivitāte ir arī manāma, reģistrējoties kā partijas biedriem. LSDSP ir iesaistījušies vairāki čigāni – LSDSP Rīgas Mežaparka nodaļā par biedriem reģistrējušies astoņi čigāni. LSDSP biedre, 8. Saeimas deputāta kandidāte, čigānu NVO vadītāja V. Zamicka lēš, ka pavisam Rīgā LSDSP rindās varētu būt iesaistīti ap 50 čigānu un Ventspilī 15, taču pati LSDSP šo informāciju neapstiprina, jo reģistrējoties biedru tautība netiek uzrādīta.

Aktivitāte pašvaldību politikā

Pašvaldību vēlēšanās čigāni ir bijuši daudz aktīvāki – 1997. gada pašvaldību vēlēšanās bija trīs deputāta kandidāti. Turklāt viņi ir no pašvaldībām, kurās čigānu īpatsvars nav visai augsts – Liepājas, Kazdangas (Liepājas rajons) un Aglonas (Preiļu rajons) pagastos. 2001. gada pašvaldību vēlēšanu deputāta kandidātu sarakstos jau bija astoņi čigāni, gandrīz visi pārstāvēja dažādas partijas. Trīs bija Jelgavā (LSDSP, Tautas partija un Kristīgi demokrātiskā savienība), pa vienam Ventspilī ("Latvijas ceļš"), Bērzes pagastā Dobeles rajonā (Latvijas Zemnieku savienība), Kazdangas pagastā Liepājas rajonā (apvienība "Kazdanga"), Ludzā (Latvijas Demokrātiskā partija) un Tukumā (Latvijas Zemnieku savienība).⁸⁷ Kā apliecina visas minētās pašvaldības, neviens no čigāniem netika ievēlēts. Salīdzinot šo aktivitāšu līmeni ar citām mazākumtautībām, atklājas, ka pēdējās pašvaldību vēlēšanās kandidēja deviņi igauņi un seši vācieši, kuru ir 3,5 reizes mazāk nekā čigānu. No Latvijā plašāk pārstāvētajiem ukraiņiem pašvaldību vēlēšanās kandidēja pieci, bet kandidētīesīgo pilsoņu skaits šai minoritātei ir tikai mazliet augstāks nekā čigāniem. Ir arī čigānu pārstāvji, kas ir iesaistīti pašvaldību darbā: Haralds Didžus kā NVO pārstāvis ir iekļauts Jelgavas pilsētas integrācijas komisijā, bet Anatolijs Berezovskis darbojas Tukuma pilsētas domes sociālo lietu komisijā.

Čigāni vēlēšanās piedalās aktīvi. Gandrīz visi projekta ietvaros aptaujātie čigāni apgalvo, ka piedalās vēlēšanās. Daudzu čigānu NVO līderu – Didžus, Rudeviča, Zamickas – skatījumā čigānu elektorāts tiek ļaunprātīgi izmantots vēlēšanu laikā. Pirmsvēlēšanu laikā čigāniem tiek doti mājīgi solījumi, kuri pēc vēlēšanām tiek aizmirsti. Viņiem tiek arī samaksāts, lai balsotu par kādu noteiktu kandidātu.

Savukārt Rudevičs un Šimānis, runājot par čigānu elektorātu, uzsver, ka viņiem ir iespējas to vadīt un ka tas ir nozīmīgs spēks, kas varētu mainīt pašreizējo situāciju (piemēram, aicināt balsot pret ES). Citu čigānu līderu nostāja par Latvijas iestāšanos ES ir daudz pozitīvāka – "Gloss" rīkotajā čigānu kongresā vienā no dokumentiem tiek pausts atbalsts Latvijas iestāšanai ES, kā arī apņemšanās informēt čigānus par jautājumiem, kas skar ES un aicināt viņus balsot par Latvijas pievienošanos ES.

⁸⁷ LR Centrālās vēlēšanu komisijas sagatavoti dati uz 18.06.2003.

9.2. Līdzdalība sabiedrībā: nevalstiskās organizācijas

Latvijā ir izveidotas vairākas nevalstiskās organizācijas. Saskaņā ar Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta (ĪUMSILS) Mazākumtautību departamenta sniegtajiem datiem pavisam Latvijā ir reģistrētas 16 čigānu nevalstiskās organizācijas, no kurām 10 ir nodaļas vai filiāles. Čigāni Latvijā ir viena no nedaudzajām minoritātēm, kurai biedrības ir izveidotas uz reģionālā pamata (neatkarīgas čigānu biedrības Jēkabpilī, Ventspilī, Jūrmalā). Proporcioniāli čigānu īpatsvaram Latvijā čigāni ir izveidojuši visvairāk sabiedrisko organizāciju.

Pirmā čigānu organizācija ir reģistrēta 1993. gadā – Latvijas Čigānu nacionālā kultūras biedrība (LČNKB). Nākamā čigānu organizācija ir reģistrēta 1998. gadā Ventspilī – čigānu biedrība "Gloss". Abām šīm organizācijām ir plašs nodaļu tīkls.

9.2.1. Latvijas Čigānu nacionālā kultūras biedrība

LČNKB reģistrēta 1993. gada jūnijā, bet tās vadītājs Normunds Rudevičs apgalvo, ka biedrība darbību sākusī 1990. gada 9. maijā. Sākotnēji biedrība darbojās bez valsts atbalsta, taču pēc tās līdera ievēlēšanas Saeimā (1998. gads), LČNKB kļuva par čigānu interešu pārstāvi valsts līmenī. No 1998. līdz 2002. gadam Latvijas valsts piešķir līdzekļus no valsts budžeta – kopā LVL 101 000 tikai šai čigānu organizācijai.⁸⁸ Par šo naudu bija plānots izveidot 12 reģionālos centrus, kuru galvenais uzdevums būtu nodarboties ar čigānu sociālās vides jautājumu sakārtošanu, kā arī realizēt citus projektus. Lai arī LČNKB apgalvo, ka darbojas 12 reģionālie centri, oficiāli reģistrēta tikai viena nodaļa Jelgavā; Kuldīgā pastāvošā čigānu biedrība nav oficiāli reģistrēta, taču darbojas kā LČNKB nodaļa. Citās Latvijas pilsētās, piemēram, Valmierā un Talsos, neformālie līderi atzīst savu atbalstu LČNKB. 2003. gadā valdība nepiešķir līdzekļus šai organizācijai.

Lai arī LČNKB vadītājs jau vairākus gadus runā par reģionālo centru izveidi, tikai trīs Latvijas pilsētu pašvaldībām bija informācija vai sadarbība ar reģionālo LČNKB pārstāvjiem – Jelgavas, Kuldīgas un Valmieras. LČNKB finansiālais atbalsts savām nodaļām ir bijis niecīgs vai nekāds – telpas šīm nodaļām ir iedalījušas pilsētu domes vai šis jautājums tiek risināts ar pašvaldības palīdzību. Kuldīgā atzīst, ka ir saņemts finansējums no LČNKB telpu remontam (62 lati). Vienīgā oficiāli reģistrētā biedrība, kas ir LČNKB nodaļa, ir Jelgavas čigānu kultūras biedrība, kas dibināta vairākkārt, pēc N. Rudeviča ierašanās Jelgavā tā tika izziņota kā LČNKB nodaļa.

9.2.2. "Gloss"

Saskaņā ar ĪUMSILS Mazākumtautību departamenta datiem čigānu biedrībai "Gloss" ir astoņas filiāles dažādās Latvijas pilsētās: Dobelē, Jelgavā, Jēkabpilī, Kandavā, Liepājā, Rīgā, Talsos un Tukumā. Taču organizācijas vadītājs Leons Gindra apgalvo, ka organizācijai ir 24 nodaļas visā Latvijā.⁸⁹ Par reāli darbojošos varētu uzskatīt tikai "Gloss" Tukuma nodaļu. Šīs nodaļas vadītājs pats par "Gloss" darbību saka kritiski: " "Gloss" nedarbojas. Nedarija vajadzīgu darbu."

Visus trīs notikušos čigānu kongresus ir organizējusi čigānu biedrība "Gloss". Pirmais notika 2001. gada 24. maijā. Kongresā tika apstiprināta čigānu biedrības darbības programma un tika nolemts, ka "kongress tiks sasaukts reizi gadā, lai lemtu par tautas izdzīvošanu". Kongress puda savu atbalstu Latvijas dalībai Eiropas Savienībā. Presē netika ziņots dalībnieku skaits.

Otrais kongress notika 2002. gada 14. maijā, tajā pieņēma lēmumu prasīt Latvijas valstij kredītu 3 miljonus latu, lai izvestu čigānu tautu no krīzes. Kongress tika sarīkots ar Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas atbalstu, kā arī tika nolemts, ka deklarāciju valdībā iesniegs LSDSP. Pieprasīto finansējumu tika plānots izlietot četros virzienos: zemnieku saimniecību veidošanai, darbībai tirdzniecības centros, celtniecības darbu attīstīšanai un koordinācijas centra izveidei.

Pēdējais kongress notika 2003. gada 21. jūnijā. Dalībnieku skaits bija neliels – ap 25 cilvēkiem. No tiem četras sievietes. Kongresa sarīkošanai finansiālu atbalstu sniedzis arī ĪUMSILS. Kongresā piedalījās valdošās partijas "Jaunais laiks" viens deputāts, LSDSP biedrs un jurists, kā arī ĪUMSILS pārstāve. Galvenais kongresa sasaukšanas

⁸⁸ S. Zankovska-Odiņa, "Čigānu politizācija", publicēts portālā www.politika.lv 10.12.2002.

⁸⁹ LETA, "Čigānu biedrība "Gloss" aģitē par sociāldemokrātiem"

[55](http://www.leta2000.com/latvina/arhivs/arhiveitem.asp?itemID={8D0C020C-6715, 14.05.2002. Pēdējo reizi skatīta 05.03.2003.</p></div><div data-bbox=)

iemesls bija "Gloss" izstrādātās ekonomiskās programmas, kurā ir iekļauti projekti čigānu piesaistei tautsaimniecībā un ražošanā, apstiprināšana. Programmu ir plānots iesniegt valdībai ar "Jaunā laika" deputāta palīdzību.

9.2.3. Citas organizācijas

Jūrmalā ir izveidota čigānu biedrība "Dorsis", Jēkabpilī bez "Gloss" darbojas arī čigānu biedrība "Šatra" un Rīgā pavisam nesen ir nodibināta "Ame Roma", kurai ir nodaļa arī Ventspilī. Visvairāk čigānu biedrību ir Rīgā (4), Jēkabpilī (2), Ventspilī (3) un Jelgavā (2).

Tikai dažas no reģistrētajām biedrībām patiešām darbojas un ir iespējams tās sameklēt. To varētu skaidrot ar šo organizāciju nespēju piesaistīt finansiālus līdzekļus savas darbības nodrošināšanai, kā arī ierobežotu spēju izvirzīt konkrētus mērķus un uzdevumus un apkopot nepieciešamos līdzekļus to ieviešanai. Reģionālajās pilsētās tikai dažām no biedrībām ir savas oficiālās telpas, par tām parasti maksā pilsētu domes, piemēram, Jelgavā Čigānu biedrība ir vienīgā no mazākumtautību organizācijām, par kuras telpām samaksā dome. Daļa no organizācijām ir reģistrēta privātās adresēs, kur dzīvo to vadītāji vai dibinātāji.

Oficiālas sadarbības un kopēju projektu starp dažādām čigānu NVO nav. Tā kā Latvijas čigānu kopiena ir neliela, visi NVO un neoficiālie līderi ir savstarpēji pazīstami.

9.2.4. NVO līderu izglītība

NVO vadītāju izglītība ir visai dažāda – daži ir pabeiguši tikai pāris klašu, bet nedaudzi, neskatoties uz viņu vecumu, ir sākuši studijas augstākajās mācību iestādēs, parasti uzņēmējdarbības vai tieslietu nozarēs. Viena no visizglītotākajām ir "Ame Roma" vadītāja Vanda Zamicka, kam ir augstākā juridiskā izglītība un kas pašreiz studē maģistrantūrā.

9.2.5. Sieviešu loma

Abas lielākās un aktīvākās čigānu organizācijas – LČNKB un "Gloss" – vada vīrieši, abiem ir vidējā izglītība – saskaņā ar viņu sniegto informāciju. Lai arī viens no čigānu organizācijas līderiem Anatolijs Berezovskis saka: "mums nav matriarhāts: kā tēvs vai vecākais brālis pasaka, tā arī būs", NVO vadībā un darbībā ir iesaistījušās arī sievietes. Pavisam ir zināmas trīs vadītājas sievietes. Jēkabpils čigānu organizācijā "Šatra" – Laila Leiskina, LČNKB filiālē Kuldīgā – Biruta Agamedova, kā arī nesen dibinātajā "Ame Roma" – Vanda Zamicka. Saskaņā ar ĪUMSILS datiem četri no astoņiem "Gloss" reģionālajiem līderiem ir sievietes – Indra Krastiļova (Rīga), Velta Pitepa (Talsi), Daina Briede (Jelgava), Laila Leiskina (Jēkabpils). Arī "Gloss" valdes un dibinātāju vidū ir sievietes. Starp LČNKB valdes biedriem un dibinātājiem nav nevienas sievietes.

9.2.6. Čigānu NVO līderu viedokļi

Lielākā daļa aptaujāto čigānu NVO līderu uzskata, ka primārā čigānu problēma ir darba trūkums (N. Rudevičs, A. Berezovskis, V. Zamicka), kā arī izglītība un sociālie apstākļi. Jelgavas līderis uzskata, ka vislielākās problēmas ir "dzīvokļu jautājums, iztika". Tikai viens no līderiem pauda bažas par asimilācijas iespēju.

Kā nākamo sfēru, kurā čigāni saskaras ar diskrimināciju, čigānu NVO pārstāvji min tiesībsargājošās institūcijas – galvenokārt policiju. Gadījumus, kad policija nepamatoti aiztur čigānus, nepamatoti izraida no kafejnīcām, min visi čigānu līderi.

N. Rudevičs uzskata, ka "diskriminācija nāk no valdības. Civilizētā sabiedrībā valsts un valdība palīdz nacionālajām minoritātēm". Kā pierādījums čigānu diskriminācijai starpvalstu līmenī tiek minēts gadījums, kad Igaunija atteicās ielaist valstī Latvijas čigānus, kas bija iekļauti nevēlamo personu sarakstā. Līderi uzsver, ka stereotipu nostiprināšanos sekmē masu mediji, arī TV savos sižetos attēlojot negatīvus notikumus, kuros iesaistīti čigāni, uzsverot viņu tautību.

Jautāti, kādēļ čigāni nevērsas ar šiem gadījumiem tiesībsargājošajās institūcijās, viņu līderi saka, ka čigāniem ir stereotipi, ka "ar policiju, valsts iestādēm labāk neielasties", jo daudziem esot negatīva iepriekšējā pieredze ar šo institūciju darbiniekiem un neesot ticības, ka tie varētu viņiem palīdzēt.

Neviens no aptaujātajiem pārstāvjiem – ne vīrieši, ne sievietes – nepiekrīt, ka šobrīd būtu iespējama čigānu sieviešu diskriminācija kopienas iekšienē, piemēram, nelaišana uz skolu, piespiedu precības.

Bērnu pabalsti, invaliditātes un vecuma pensijas ir vienīgie ienākuma avoti lielākajai daļai čigānu. Vasarās un rudenos daudzi čigāni dodas peļņā uz mežu – ogot un sēņot, kā arī veic dažādus sezonas darbus lauksaimniecībā un celtniecībā. Izņēmums bija neformālais jaunais čigānu līderis Talsos, kurš nerunāja par nabadzību un uzskatīja, ka Talsos čigāniem lielu problēmu neesot.

Viena no jaunām negatīvām tendencēm ir prostitūcija, alkohola un narkotiku lietošana. Par narkotikām čigānu pārstāvji runā nelabrāt. Viņi atzīst, ka ir daudzi čigānu, kas iesaistīti narkotiku tirdzniecībā un skaidro to ar čigānu bezizejas situāciju.

Patstāvīgus projektus ir rakstījuši čigānu biedrība Tukumā, LČNKB, "Ame Roma". Taču atbalstīto projektu skaits nav liels. A. Berezovskis apgalvo, ka ir mēģinājis pieteikt dažādus projektus gan Baltijas Amerikas Partnerattiecību fondā, gan Phare/SIF, gan Sorosa fondā, bet neveiksmīgi. A. Berezovskis uzskata, ka, iespējams, čigānu NVO rakstītos projektus neatbalsta, bet, ja tos iesniedz nečigānu NVO, tos atbalsta. Valsts mērogā zināmie atbalstītie čigānu NVO projekti ir izstrādāti kopā ar pilsētas pašvaldībām, kas projektā tiek uzrādīts kā partneris (SIF Kuldīgas projekts). Vietējā mērogā atbalstītie čigānu NVO projekti vai nu ir izstrādāti kopā ar kādu citu organizāciju ("Ame Roma" un Ventspils vakarskola) vai arī projekta budžets ir neliels (Jēkabpils, sk. nodaļā Nodarbinātība).

"Ame Roma" jau sesto gadu realizē projektu, kurā katru mēnesi Ventspili dzīvojošiem čigāniem, kas cietuši holokaustā, tiek izmaksāts ap 100 dolāru, atkarīgi no tā, cik naudu spēj iegūt "Roma foundation" Šveicē. Sākumā bija 200 cilvēki, kas saņem šo naudu, tagad ap 80. Vēl "Ame Roma" darbojas mūzikas ansamblis, kas uzstājas ar priekšnesumiem dažādos pasākumos, bet finansiālo atbalstu saņem no Ventspils domes.

Biedrībām ir izveidojušies dažādi attiecību modeļi ar savu pilsētu varas pārstāvjiem – Tukuma čigānu biedrības vadītājs A. Berezovskis par sadarbību ar domi izsakās pozitīvi ("bez viņu palīdzības nekas nebūtu"), taču piebilst, ja kaut kas neizdodas Tukumā, "mēģina dabūt caur Rīgu" – neprecizējot, kur. "Ame Roma" vadītāja V. Zamicka norāda, ka daudzus projektus organizācija realizē ar pilsētas domes finansiālu atbalstu. Arī Kuldīgas lidere B. Agamedova domes darbību vērtē pozitīvi. Savukārt Jelgavas čigānu līderis H. Didžus, kurš ir iekļauts pilsētas integrācijas komisijā, neuzskata sadarbību ar pilsētas domi par veiksmīgu un apgalvo, ka iekļauts šajā komisijā tikai formālu iemeslu dēļ. Tomēr viņš atzīst, ka Dome palīdzējusi izstrādāt projektu par čigānu stāvokļa apzināšanu Jelgavā.

NVO izrāda aktivitātes čigānu situācijas uzlabošanai dažādās jomās. Tā, lai veicinātu konkurencspēju darba tirgū, Kuldīgā Latvijas Čigānu biedrība kopā ar Kuldīgas Reģionālās informācijas un koordinācijas centru un Kuldīgas novada Pieaugušo izglītības centru īsteno Sabiedrības integrācijas fonda 2002. gada 2. pusgadā atbalstīto projektu par datoru apmācības kursiem čigānu tautības iedzīvotājiem.

Secinājumi

7. Saeimā bija ievēlēts čigānu parlamentārietis N. Rudevičs, bet pašreizējā 8. Saeimā un pašvaldībās nav ievēlēts neviens čigāns.

Nodibināto čigānu organizāciju skaits ir proporcionāli viens no vislielākajiem salīdzinājumā ar citām tautībām Latvijā. Visaktīvākie čigāni ir Kurzemes pusē, arī Jelgavā un Rīgā. Latgalē vēl nav nevienas oficiālas čigānu biedrības. Daudzās organizācijas galvenokārt veido divas vadošās čigānu biedrības ar savām pārstāvniecībām rajonos. Taču atklājās pilnīgs sadarbības trūkums starp vadošo organizāciju un tās pārstāvniecībām. Pastāv arī pilnīgi neatkarīgas nelielas čigānu organizācijas reģionos.

Literatūras un avotu saraksts

Statistikas krājumi

- "Ceturtnā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā", sast. Salnītis, V., red. Skujenieks, M., Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 1936
- "Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2001", Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2001
- "Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2002", Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002
- "Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002", Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002
- "Latvijas Veselības aprūpes statistikas gadagrāmata 2001", Rīga: LR Labklājības Ministrijas Veselības statistikas departaments, 2002
- "Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti", Statistikas datu krājums, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga: 2002

Aptaujas

- "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību 2000. – 2001.", Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, Naturalizācijas pārvalde, 2001
- Rose, R., "New Baltic Barometer IV: A Survey Study", Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2000

Grāmatas un ziņojumi

- "Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums, 1.daļa. Universālie līgumi, Ņujorka un Ženēva: ANO, 1994
- "Cilvēktiesību un tolerances rokasgrāmata", Rīga: LCESC, 1996
- "Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece", Budapest: European Roma Rights Center, Country Report Series, No.12., April 2001
- "Divide and Deport: Roma and Sinti in Austria", Budapest: European Roma Rights Center, 1996.
- "Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību vispārējo politisko dokumentu krājums", Strasbūra: ECRI, CRI (2001) 7, 2002. gada marts
- Fonsek, I., "Bury me standing", New York: Vintage, 1996
- Gordon, W. Allport, "The Nature of Prejudice", Cambridge, Massachusetts: 1979, 1958, 1954.
- Hernesniemi, P., Hannikainen, L., "Roma Minorities in the Nordic and Baltic Countries: Are their rights realised?", Rovaniemi: Lapland's University Press, 2000
- Klemens, L. "Ethnische Minderheiten in Europa", Muenchen: Beck, 1995
- "Mazākumtautību vēsture Latvijā", red. Dribins., L., Rīga: Zvaigzne ABC, 1998
- "OSCE Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area", Hague: OSCE High Commissioner on National Minorities, 2000
- "State of Impunity: Human Rights Abuse in Romania", Budapest: European Roma Rights Center, Country Report Series, No.10., September 2001
- "The Limits of Soidarity: Roma in Poland after 1989", Budapest: European Roma Rights Center, Country Report Series, No.11., September 2002
- Tomova, I., "The Gypsies in the transition period", Sofia: Interenational Center fo Minority Studies, 1995
- Zoon, I., "On the Margins: Roma and Public Services in Slovakia", New Your: OSI, 2001
- "20. gs. Latvijas senvēsture: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai", red. Bērziņš, V., Stašulāne, I. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000

Interneta resursi

LR Izglītības ministrijas mājas lapa, <http://www.izm.lv> Pēdējo reizi skatīta 03.06.2003.

Nodarbinātības valsts aģentūras mājas lapa, <http://www.nvd.gov.lv> Pēdējo reizi skatīta 13.08.2003.

Eiropas Romu tiesību centra mājas lapa, <http://www.errc.org> Pēdējo reizi skatīta 13.08.2003.

Pasaules Bankas mājas lapa, "Decade of Roma Inclusion", <http://www.worldbank.org/romaconference> Pēdējo reizi skatīta 06.06.2003.

European values study, <http://www.europeanvalues.nl/> Pēdējo reizi skatīta 31.07.2003.

European Commission against Racism and Intolerance, Second report on Latvia, adopted on 14 December 2001, http://www.coe.int/T/E/human_rights/Ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Latvia/Latvia_CBC_2.asp#TopOfPage Pēdējo reizi skatīta 02.06.2003

Oslo rekomendācijas par mazākumtautību lingvistiskajām tiesībām un paskaidrojošs raksts, <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/oslo/index.php3> Pēdējo reizi skatīta 22.06.2003.

Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr R (2000) 4, <http://cm.coe.int/ta/rec/2000/2000r4.htm> Pēdējo reizi skatīta 04.08.2003.

PSRS Augstākās Padomes 1956. gada dokuments (Teksts pieejams daļēji). Указ Президиума Верховного Совета СССР "О приобщении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством". 1956. год. <http://www.nevskoevremya.spb.ru/cgi-bin/pl/nv.pl?searchform&art=143676946> Pēdējo reizi skatīta 28.07.2003.

Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin, <http://europa.eu.int/infonet/library/m/200043ce/en.htm> Pēdējo reizi skatīta 31.07.2003.

<http://www.sinti-und-roma-nformationen.de/begriffe.htm#Manusch> Pēdējo reizi skatīta 21.07.2003.

<http://www.gfbv.de/voelker/europa/roma.htm> Pēdējo reizi skatīta 21.07.2003.

<http://www.savethechildren.org.uk/pressrels/romafacts.html> Pēdējo reizi skatīta 25.06.2003.

Roma and the Law: Demythologizing the Gypsy Criminality Stereotype. Project on Ethnic Relations. Paris, France, October 7-8, 1999; Written Comments of the European Roma Rights Center Concerning the Republic of Hungary For Consideration by the United Nations Human Rights Committee .at its 74th Session, 18 March - 5 April 2002., http://www.errc.org/publications/legal/hrc_hungary_2002.doc Pēdējo reizi skatīta 22.06.2003.

Written Comments of the European Roma Rights Center Concerning the Czech Republic For Consideration by the United Nations Human Rights Committee at its 72nd Session, July 11-12, 2001., http://www.errc.org/publications/legal/hrc_czech_2001 Pēdējo reizi skatīta 22.06.2003.

The Barani Project. Roma Women and the Spanish Criminal Justice System, <http://Web.Jet.Es/Gea21/Ing.Htm> Pēdējo reizi skatīta 21.06.2003.

Comments to the Report of the Czech Republic on Performance of the Obligations Arising From the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Counselling Centre for Citizenship/Civil and Human Rights, <http://www.pili.org/library> Pēdējo reizi skatīta 22.06.2003.

S. Zankovska-Odiņa, "Čigānu politizācija", publicēts portālā <http://www.politika.lv> 10.12.2002. Pēdējo reizi skatīta 31.07.2003.

"Latvijas čigāni valstij prasīs 3 miljonu ASV dolāru kredītu", LETA, 14.05.2002., <http://www.leta2000.com/latvian/archivs> Pēdējo reizi skatīta 14.05.2003.

"Latvijas čigāni uztraucas par savu eksistenci", LETA, 24.05.2001., <http://www.leta2000.com/latvian/archivs> Pēdējo reizi skatīta 24.05.2001.

"Čigānu biedrības priekšsēža dzīvesbiedrei cietumsods", LETA, 20.03.2003.,
<http://www.leta2000.com/latvian/archivs> Pēdējo reizi skatīta 20.05.2003.

"Zemgales čigāni no amata atceļ jaundibinātās organizācijas vadītāju", LETA, 03.07.2002.,
<http://www.leta2000.com/latvian/archivs> Pēdējo reizi skatīta 03.07.2003.

"Čigānu biedrība "Gloss" aģitē par sociāldemokrātiem", LETA, 14.05.2002.,
<http://www.leta2000.com/latvina/arhivs/arhiveitem.asp?ItemID={8D0C020C-6715>
Pēdējo reizi skatīta 05.03.2003.

Laikraksti

"Aiz žurnālistiem slēgtām durvīm tiesa attaisno policistus", Jānis Krastiņš, Diena, 06.06.2003.

"Čigāni dzērveņu un rūpju purvā", Jānis Trops, Diena, 27.09.2001.

"Čigāni sev vieglas dienas nezilē", Aiva Kalve, Diena, 18.10.2000.

"Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941.-1945.)", Vestermanis, M., Tukuma ziņotājs, 12.04.2001.

"Mēs – Latvijas pilsoņi. Mēs – čigāni, romi. Cilvēki. Šeit Latvijā", Latvijas Vēstnesis, 20.05.1998.

"Nogalini un izdzīvo", Kaspars Goba, raksts par HIV/AIDS izplatību Latvijā, žurnāls Rīgas Laiks, 06.2003.

"Tiesa apliecina valsts beztiesiskumu", Āboltiņš Jānis, Rīgas Balss, 06.06.2003.

"Tiesā atklājas policistu patvaļa", Diena, 13.05.2003.

"Policistu tiesātājai bail no čigāniem", Viksne Imants, Rīgas Balss, 10.06.2003.

"Обошёл ли Юрмалу золотой дождь?", Вести Сегодня, 14.07.2003.

Nepublicētie materiāli

"Attieksme pret čigāniem", Rīga: Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS veiktās iedzīvotāju aptauja atskaite, 2003. gada aprīlis

"Čigānu tautības pārstāvju integrācija Latvijas sabiedrībā", Rīga: Baltijas Sociālo Zinātņu institūta fokusa grupu diskusijas atskaite, 2003. gada marts

Pētījumā tika izmantota nepublicēta statistikas informācija no LR Centrālās statistikas pārvaldes iedzīvotāju statistikas daļas, AIDS profilakses centra, LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra, Īpašu uzdevumu ministra integrācijas lietās sekretariāta, Nodarbinātības valsts aģentūras, LR Centrālās vēlēšanu komisijas.

1. pielikums

Metodoloģija

1. Izmantoti:

- kvalitatīvās analīzes un apraksti;
- kvantitatīvie dati;
- publicēta un nepublicēta statistika, kuru sniedza LR Centrālā statistikas pārvalde, valsts un valdības institūcijas, kā arī pašu iegūtie dati skolās, cietumos, tiesās, slimnīcās, sociālajos dienestos.

Projekta ietvaros tika iegūta kvalitatīva informācija ar dažādām socioloģiskām metodēm: iedzīvotāju aptauja, fokusa grupu diskusijas čigāniem, dziļās intervijas.

2. Iegūti tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS veiktās iedzīvotāju aptaujas dati *Attieksme pret čigāniem*.

Laikā no 10.04.2003 līdz 27.04.2003 aptaujāts 1041 Latvijas pastāvīgais iedzīvotājs vecumā no 18 līdz 74 gadiem izmantojot nejaušo izlasi pēc administratīvi teritoriālās un nacionālās stratifikācijas. Tiešās intervijas veiktas respondentu dzīves vietās 104 Latvijas reģionos, 33,8% no tām Rīgā, 22,9% Vidzemē, 13% Kurzemē, 14,2% Zemgalē un 16,1% Latgalē. Aptaujātie 46,6 % bijuši vīrieši un 53,4% sievietes, 55,1% latvieši un 44,9% citas tautības iedzīvotāji, 78,5% LR pilsoņi un 21,5% respondenti bez LR pilsonības. Ar vienotas anketas palīdzību noskaidrota sabiedrības attieksme par trijām galvenajām tēmām: saskarsme ar čigāniem dažādās situācijās, priekšstatī pat čigāniem un uzskati par čigānu iekļaušanos sabiedrībā.

3. Veiktas Baltijas Sociālo zinātņu institūta fokusa grupu diskusijas *Čigānu tautības pārstāvju integrācija Latvijas sabiedrībā*. To mērķis apzināt čigānu tautības pārstāvju Latvijā sociālās integrācijas šķēršļus. Pētījums veikts laikā no 2003. gada februāra līdz 2003. gada martam un tā pamatā ir piecas mērķa grupu diskusijas respondentu dzīves vietas pilsētās: Rīgā, Talsos, Ventspilī un Jelgavā. Izmantojot izlases metodi, fokusa grupām tika atlasīti 43 čigānu tautības pārstāvji. Lai noteiktu čigānu tautības pārstāvju sociālās integrācijas šķēršļus un situāciju, tika noskaidrots čigānu stāvoklis un situācija sekojošās jomās: izglītība, nodarbinātība, veselības aprūpe, etniskās piederības apzīmējums, čigānu sociālās attiecības ar citu tautību pārstāvjiem, sadzīves apstākļi.

4. Lai iegūtu visaptverošu informāciju no pirmavotiem, tika veikti izbraucieni, kuru laikā iegūta informācija par objektīviem apstākļiem uz vietas un veicot dziļās intervijas. Tika apmeklētas visas tās Latvijas pilsētas, kurās čigānu skaits pārsniedz 200 (saskaņā ar 2000. gada tautas skaitīšanas datiem) – Valmiera, Jelgava, Tukums, Talsi, Jēkabpils, Daugavpils, Ventspils, Kuldīga, Jūrmala, Rīga. Izvēlēts tika skaits un nevis īpatsvars, jo gandrīz vienmēr čigānu īpatsvars ir nozīmīgs tikai nelielos lauku ciematos, bet, tā kā 84 % dzīvo pilsētās, tad laukos dzīvojošo čigānu stāvoklis varbūt neraksturotu čigānu stāvokli Latvijā kopumā. Nākotnē būtu svarīgi arī noskaidrot, vai ir atšķirības čigānu dzīvē un problēmās pilsētās un laukos, kā arī tur, kur ir liels vai mazs čigānu īpatsvars.

Visās šajās pilsētās tika veiktas dziļās intervijas ar pašvaldību darbiniekiem, kas atbild par sociālajiem, mājokļu, izglītības un integrācijas (atsevišķās pilsētās) jautājumiem, kā arī Nodarbinātības valsts dienesta reģionālajiem pārstāvjiem, valsts policiju, rajonu tiesu, skolu un slimnīcu darbiniekiem. Pētījuma ietvaros tika apmeklēts Ilguciema sieviešu cietums. Tika veiktas 82 intervijas. Izbraukumos pavadītas trīs nedēļas. Intervijas veica un piedalījās LCESC darbinieces Dace Lukumiete un Signe Martišūne, "Ame Roma" vadītāja Vanda Zamicka.

Astoņās tiesās datu analīzi par notiesātajiem čigāniem veica projekta asistente.

Tika veiktas vairāk nekā 70 intervijas ar čigānu pārstāvjiem Latvijas reģionos, kā arī ar ieslodzītajām čigānu sievietēm Ilguciema sieviešu cietumā. Intervējamie čigāni tika noteikti izbrauciena laikā. Pēc valsts varas, pašvaldību un pilsētu iedzīvotāju norādēm par čigānu kompakti apdzīvotajām ielām pilsētās vai apdzīvotajās vietās, tika apmeklētas norādītās mājas, kad arī tika panākta vienošanās par interviju. Piekrišana intervijai tika iegūta ar sadarbības partneres čigānu organizācijas "Ame Roma" vadītājas atbalstu. Kopā tika veiktas vairāk nekā 70 intervijas ar čigāniem. Pusformālās intervijās tika izmantota iepriekš izstrādāta anketa, bet neierobežojot atbildes ne laika ziņā, ne tematikā.

Tika aptaujāti pieci čigānu nevalstisko organizāciju līderi un divi neformāli līderi, kas kā tādi tika identificēti no pašu čigānu vai ierēdņu puses. Tika intervētie tie čigānu līderi, kurus bija iespējams sameklēt: Rīgā – Normunds Rudevičs (LČNKB); Vanda Zamicka ("Ame Roma"); Jelgavā – Haralds Didžus (Jelgavas čigānu kultūras biedrība); Tukumā – Anatolijs Berezovskis ("Gloss"); Kuldīgā – Biruta Agamedova (oficiāli neregistrēta LČNKB nodaļa); Valmierā – Tahirs Simanis (neformāls līderis); Talsi – Rustams Eberharts (neformāls līderis).

Intervijas tika kodētas un analizētas, lietojot standardizētas socioloģiskas metodes.

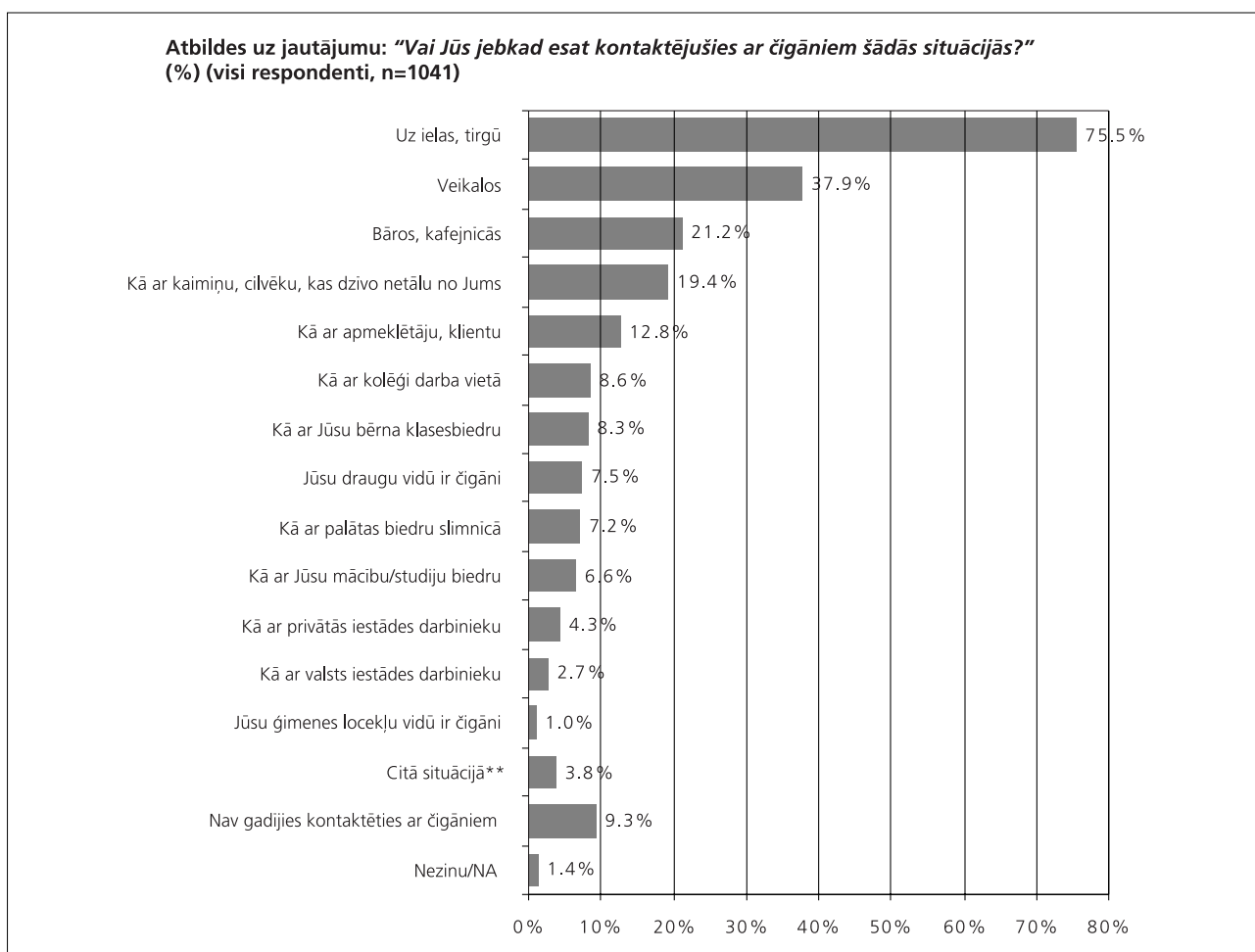

2. pielikums

Iedzīvotāju attieksme pret čigāniem Aptaujas rezultāti

Lai noskaidrotu Latvijas sabiedrības attieksmi pret čigāniem, tika veikta iedzīvotāju aptauja, ko īstenoja SKDS.

Lielākoties Latvijas iedzīvotāji čigānus nav tuvu iepazīnuši. Pārliecinošam vairākumam (75,5%) Latvijas iedzīvotāju saskare un kontakti ar čigāniem ir veidojušies tirgū un uz ielas. Veikalos gandrīz 40% no aptaujātiem ir tikušies ar čigāniem, bāros, kafejnīcās un kā ar kaimiņu ir kontaktējušies apmēram 20%. Aptaujātie iedzīvotāji, kas atzina, ka kontaktējušies ar čigāniem kā ar apmeklētājiem, nedaudz pārsniedz 10%. Ilgākos kontaktos ar čigāniem bijis maz iedzīvotāju: kā kolēģi darba vietā, draugi, bērna klases biedri, mācību, studiju biedri – katrā kategorijā mazāk nekā 10% Latvijas iedzīvotāju ir iepazīnuši čigānus, aptuveni tikpat daudzi bijuši čigāna palātas biedri slimnīcā. Gandrīz 10% aptaujāto norāda, ka ar čigāniem nav kontaktējušies vispār.

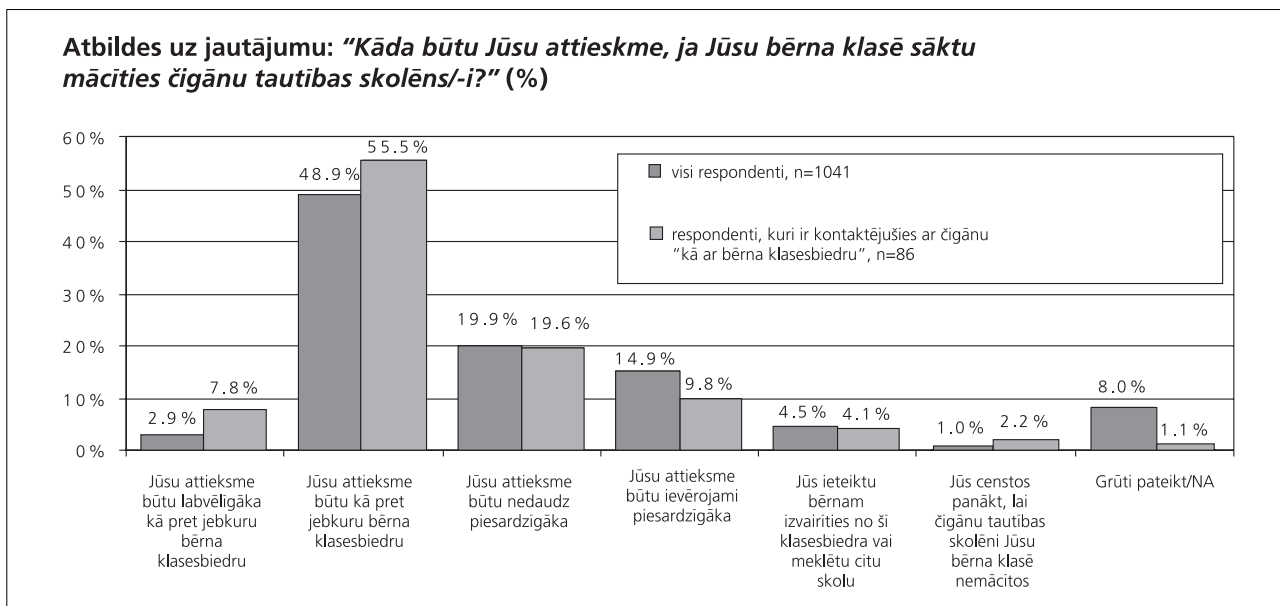
*Tā kā respondenti varēja atzīmēt vairākas atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%

Vērtējot situācijas, kurās dažādu tautību pārstāvji ir kontaktējušies ar čigāniem, var secināt, ka latvieši vairāk nekā nelatvieši kontaktējas ar čigāniem kā ar sava bērna klases biedriem, kas apstiprina skolu datus, ka latviešu klasēs mācās vairāk čigānu. Taču darba vietas kā saskares vietu ar čigāniem norāda 11% krievi, 13% citas tautības, bet tikai 6% latviešu. Kaimiņos čigāniem dzīvo vairāk latviešu nekā nelatviešu, bet ģimenes loceklis čigāns ir par 3% biežāk sastopams citu tautību, nevis latviešu un krievu ģimēnēs.

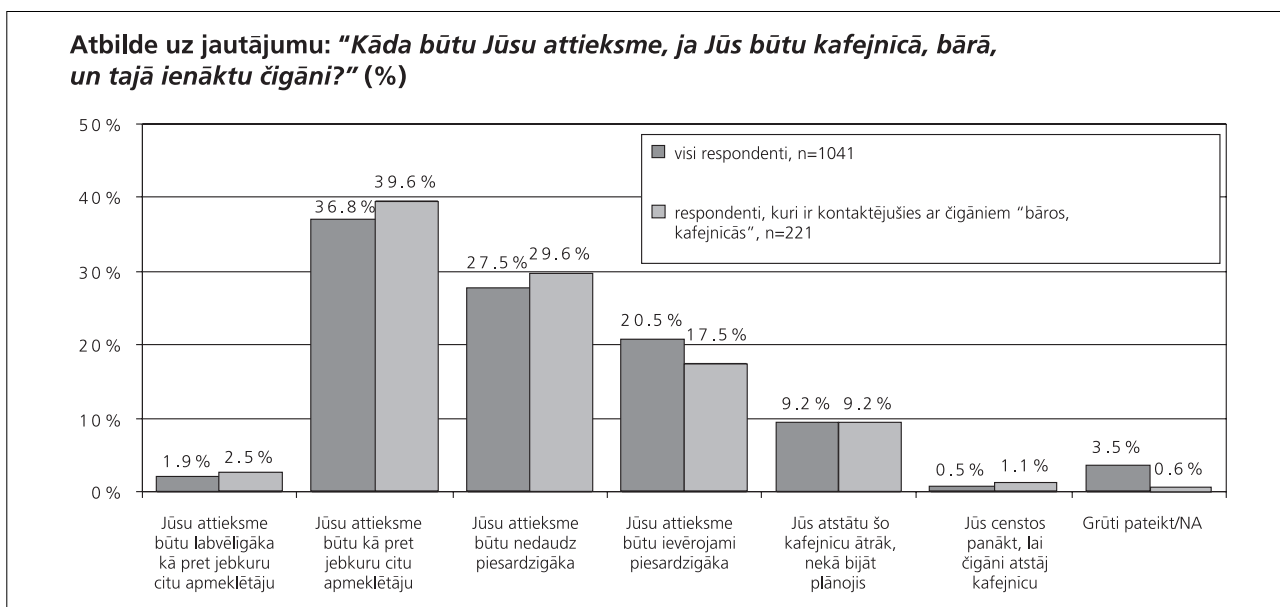
Pārdomājot iespēju kontaktēties ar čigāniem dažādās sadzīviskās situācijās, 49% aptaujas dalībnieku atzina, ka izturētos kā pret jebkuru citu bērna klasesbiedru. Pārējās situācijās, kuras tika novērtētas pētījuma ietvaros,

attieksme ir mazāk labvēlīga – pret čigāniem bāros un kafējnicās kā pret jebkuru citu apmeklētāju izturētos 37%, līdzīga attieksme kā pret jebkuru citu kaimiņu būtu 34% respondentu, potenciālo kolēģi – 32%, bet vispiesardzīgāk iedzīvotāji izturētos, sastopot čigānus uz ielas vai tirgū – kā pret jebkuru citu cilvēku izturētos 25%.

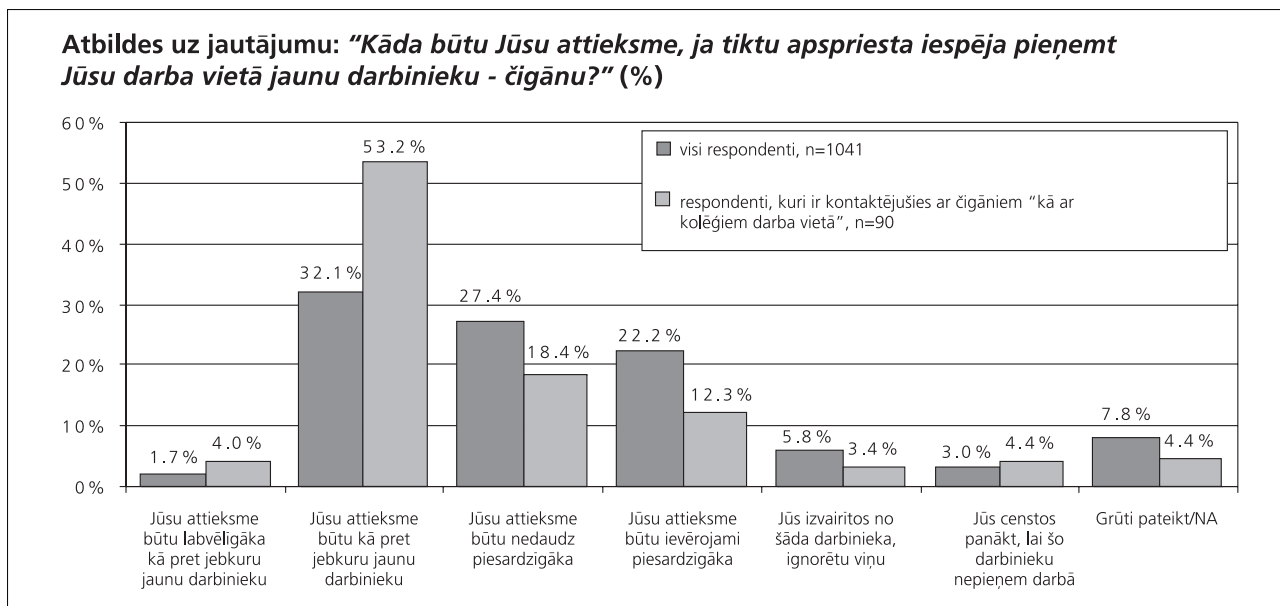
To, ka pret čigāniem minētajās situācijās izturētos labvēlīgāk nekā pret jebkuru citu, norādījuši tikai 1 – 3% aptaujāto. Interesanti piebilst, ka tie, kuriem ir bijusi saskarsme ar čigāniem kā ar kolēģiem, bērna klasesbiedriem, kaimiņiem, biežāk nekā caurmērā norādījuši, ka attieksme būtu kā pret jebkuru citu, bet tie, kas ar čigāniem kontaktējušies uz ielas vai tirgū, šo atbildi izvēlējušies pat retāk nekā caurmērā.

Aptaujas dati liecina, ka tad, ja bērna klasē sāktu mācīties čigānu tautības skolēns, gandrīz puse aptaujāto iedzīvotāju pret šo faktu izturētos neitrāli. Taču 35% respondentu šajā gadījumā kļūtu nedaudz vai ievērojami piesardzīgāki, bet 5,5% vecāku rīkotos – viņi (4,5%) vai nu lūgtu bērnam izvairīties no čigānu tautības klasesbiedra un meklētu citu skolu, vai nu (1%) censtos panākt, lai čigāns šajā klasē nemācītos. Labvēlīgāk pret čigānu nekā pret jebkuru bērnu izturētos 3% vecāku. Aptaujas dalībnieki, kuri ar čigāniem šādā situācijā jau ir kontaktējušies, pauduši kopumā mazliet labvēlīgāku attieksmi – viņi biežāk nekā caurmērā atzīmējuši, ka viņu attieksme būtu labvēlīgāka vai tāda pati kā pret jebkuru bērna klasesbiedru.

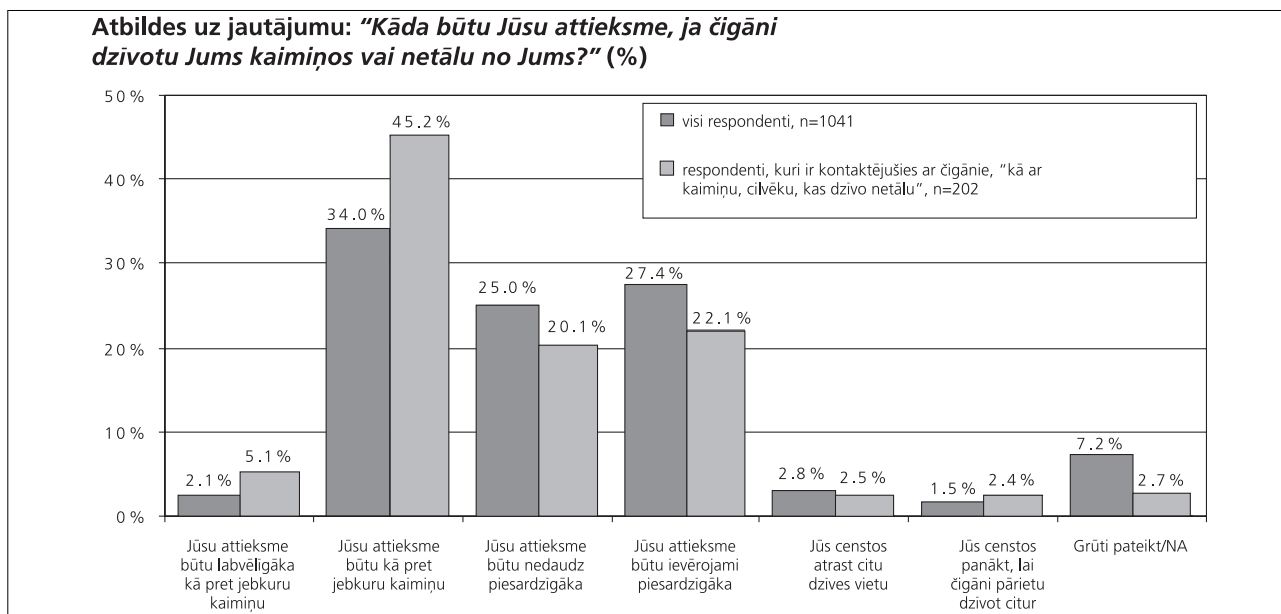
Negatīva attieksme, ieskaitot piesardzību un iestādes atstāšanu ātrāk, nekā plānots, ka arī centieni panākt, lai čigāni to atstātu, ir skaidri izteiktāka (58%) nekā neitrāla vai pozitīva attieksme (38%). Gandrīz puse Latvijas iedzīvotāju (48%) pret čigāniem kafējnīcā, bārā izturētos piesardzīgi (nedaudz vai ievērojami). Labvēlīgāka attieksme būtu pavisam nedaudziem – 1,9%. Gandrīz desmitā daļa respondentu atzina, ka šo kafējnīcu atstātu ātrāk, bet 0,5% censtos panākt, lai kafējnīcu atstāj čigāni. Atbildot uz šo jautājumu, to respondentu atbildes, kas iepriekš norādīja, ka viņiem ir bijusi saskarsme ar čigāniem šajā sfērā, nebija izteikti labvēlīgākas – labvēlīgi noskaņoto skaits starp visiem respondentiem un tiem, kas ar čigāniem jau ir kontaktējušies bārā vai kafējnīcā, ir gandrīz vienāds, neitrālu attieksmi paustu par 3% vairāk to respondentu, kam šāda saskarsme jau bijusi.

Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret čigānu kā darba kolēģi raksturo piesardzība vai izteikti negatīva attieksme (ignorētu vai mēģinātu panākt, lai nepieņem darbā) – šādu attieksmi norādīja aptuveni 58%. Neitrāla attieksme būtu 32,1% un labvēlīgāk izturētos 1,7% aptaujāto. 5,8% respondentu izvairītos no šāda jaunā darbinieka, bet 3% censtos, lai viņu nepieņem darbā.

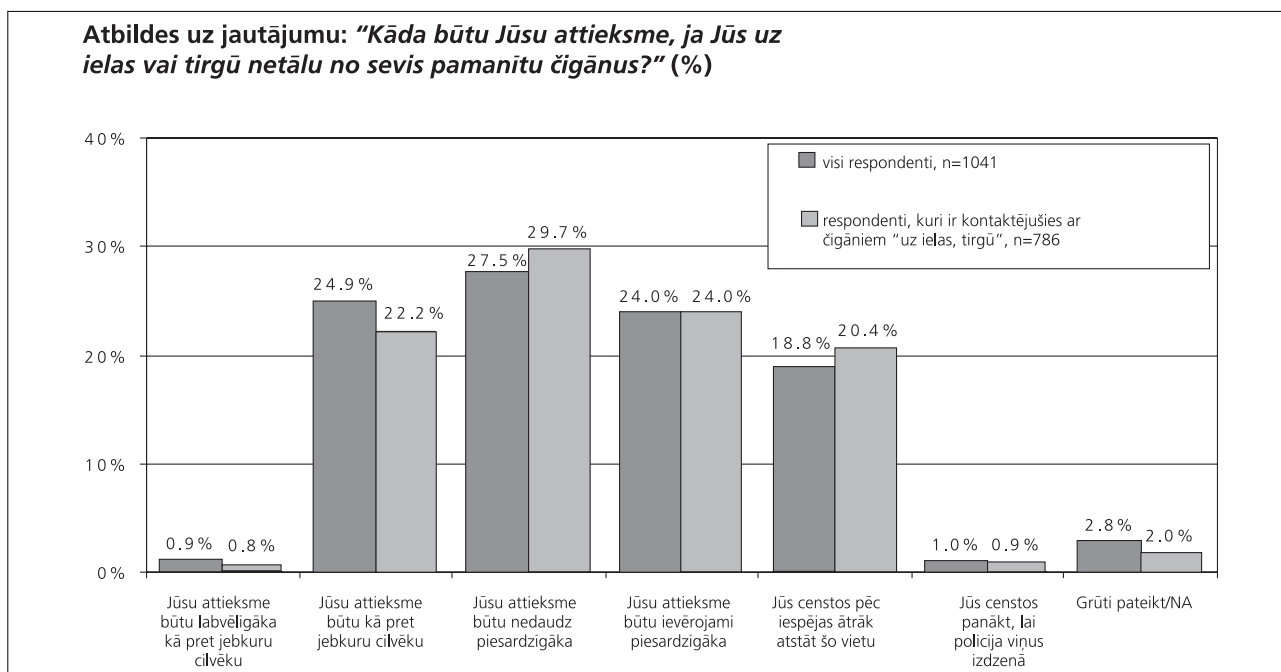
Atšķirībā no kontakta kafējnīcās vai bāros šajā saskarsmes veidā to respondentu atbildes, kas jau bija tikušies ar čigāniem kā darba kolēģiem, bija ievērojami pozitīvākas nekā to, kam šādu kontaktu nebija bijis. Respondentu skaits, kas izturētos kā pret jebkuru darba kolēģi, kopējā respondentu grupā un to, kas norādīja uz iepriekšējo saskarsmi, atšķīrās par 21,1%, attiecīgi arī to, kas izturētos mazāk piesardzīgi, atšķīrās gandrīz par 20%.

19,4% Latvijas iedzīvotājiem ir bijusi saskarsme ar čigāniem kā ar kaimiņu vai cilvēku, kas dzīvo netālu. Kad respondenti tika lūgti atbildēt uz jautājumu par attieksmi pret čigānu kā iespējamo kaimiņu, tika iegūti šādi rezultāti:

Pret čigānu kā pret kaimiņu kopumā cilvēki izturētos nedaudz vai ievērojami piesardzīgāk – 52,4%, tas ir piesardzīgāk nekā pret darba kolēģi vai bērna klasesbiedru. Attieksme kā pret jebkuru kaimiņu būtu trešdaļai respondentu, bet labvēlīgāk izturētos 2,1%. Vairāk nekā 4% respondentu rīkotos, lai nepieļautu šādu situāciju: 2,8% censtos atrast citu dzīvesvietu un 1,5% censtos panākt, lai čigāni pāriet dzīvot citur.

Cilvēku, kam čigāni bijuši kaimiņi, atbildes ir ievērojami pozitīvākas – piesardzīgi būtu par 10% mazāk nekā visi aptaujātie, un labvēlīgāk un neitrālāk izturētos par 14% respondentu vairāk nekā respondenti kopā.

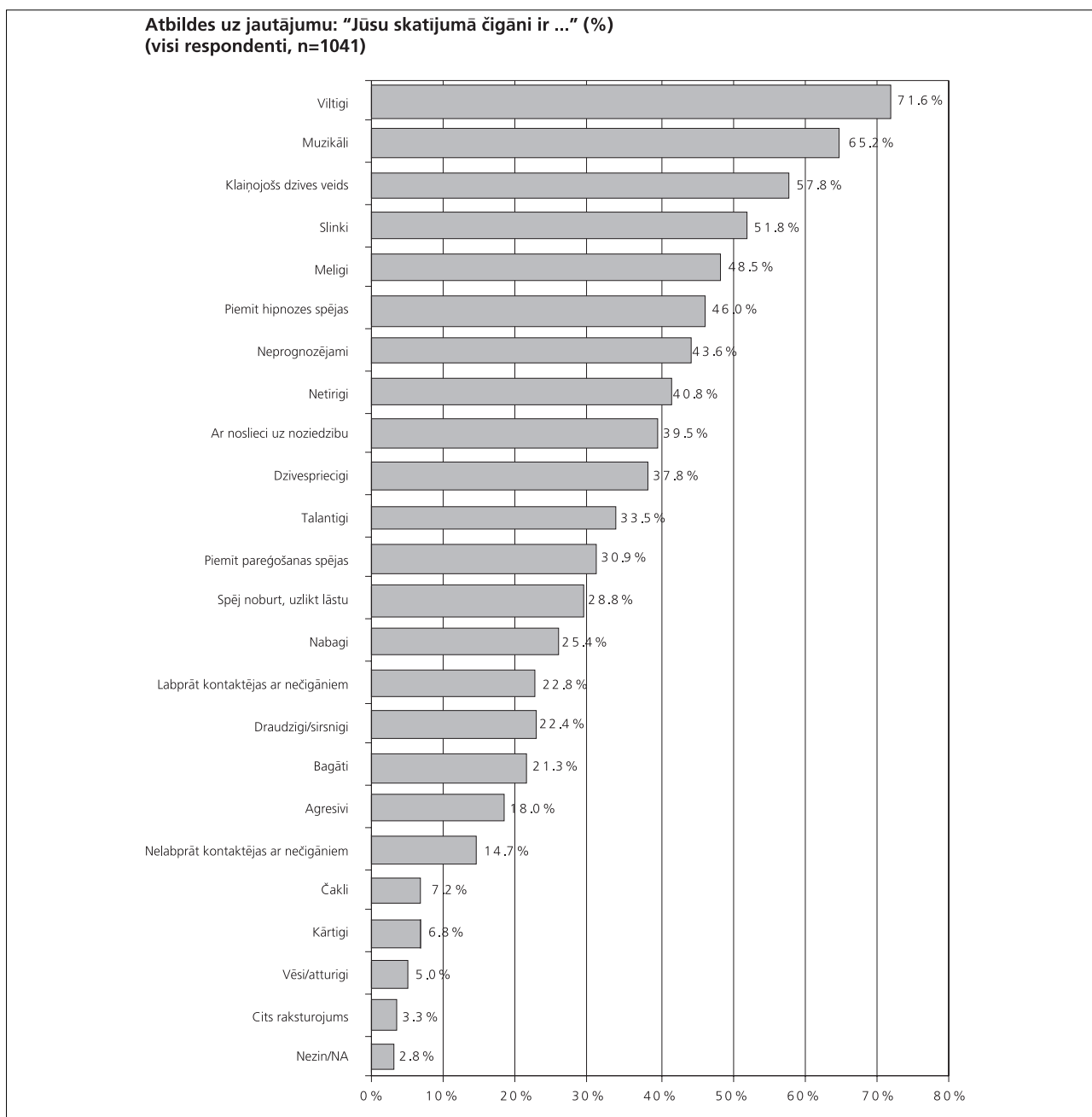

Mazliet vairāk nekā puse aptaujāto Latvijas iedzīvotāju (51,5 %) būtu nedaudz vai ievērojami piesardzīgi, ja sastaptu čigānus tirgū vai uz ielas. Ja pieskaita tos, kas atzīst, ka ātrāk atstātu vietu (18,8%) vai censtos, lai policija viņus izdzenā (1%), negatīva attieksme ir 71% respondentu. Kā pret jebkuru citu cilvēku izturētos tikai 24,9% un

labvēlīgāki būtu 0,9% respondentu. Tie respondenti, kas iepriekš atzina, ka ir kontaktējušies ar čigāniem uz ielas, tirgū, kopumā pauž negatīvāku attieksmi: 2% vairāk no tiem būtu nedaudz piesardzīgāki un gandrīz tikpat vairāk censtos atstāt vietu nekā no tiem, kam nav bijis kontakta ar čigāniem. Toties par 2,7% mazāk būtu respondentu ar iepriekšējo pieredzi, kuriem attieksme būtu kā pret jebkuru citu cilvēku.

Pierakstītas īpašības un raksturojumi

Lūgti nosaukt savas pirmās asociācijas ar vārdu "čigāns", lielākoties min negatīvas īpašības un raksturojumus. Visbiežāk Latvijas iedzīvotājiem čigāni asociējas ar krāpniekiem, meljiem un blēžiem (17%) un tādiem, kam tieksme uz noziedzību un zagšanu (16,9%). Vairāk nekā 5% Latvijas iedzīvotāju atbildēs izskanēja arī tādas asociācijas kā "viltīgi, uzbāzīgi, spekulanti, nekaunīgi, nemil strādāt, netīrība", savukārt visbiežāk minētā pozitīvā asociācija ar čigāniem (6,2%) ir čigānu dziesmas un dejas. Latvijas iedzīvotāji min arī tādas pozitīvas asociācijas ar čigāniem kā romantika (3,3%), viņu jautrību un dzīvesprieku (1,6%), taču citas pozitīvas asociācijas ir minētas ļoti reti. Neitrālo asociāciju biežums ir līdzvērtīgs pozitīvo asociāciju biežumam. Dažas no nosauktajām asociācijām varētu tulkot gan kā negatīvas, gan kā neitrālas, piemēram, tirgošanās, zilēšana.

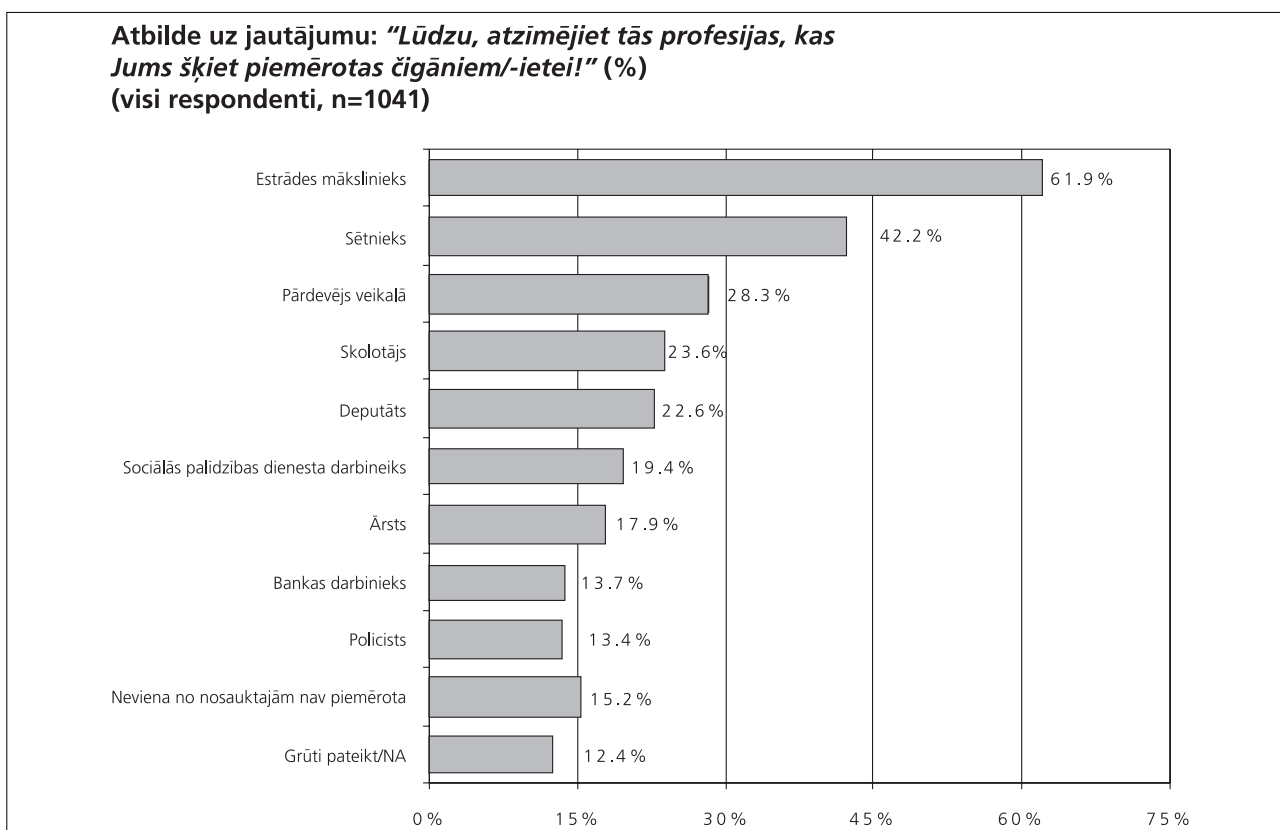

*Tā kā respondenti varēja atzīmēt vairākas atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%

No izveidota īpašību saraksta respondenti visbiežāk piekrīt, ka čigāni ir viltīgi (71,6%). Nākamā īpašība, kuru atzīmē visvairāk, ir muzikāli (65,2%). Slinki un melīgi – atzīst gandrīz 50% no respondentiem. Ka čigāni ir neprognozējami, netīri, ar noslieci uz noziedzīgumu, atzīmē aptuveni 40%, gandrīz tikpat daudzi domā, ka čigāni ir dzīvespriecīgi (37,8%) un 33,5% aptaujāto acīs čigāni ir talantīgi. Respondentu, kas uzskata, ka čigāni ir bagāti, ir tikai mazliet mazāk nekā to, kas uzskata, ka viņi ir nabagi. To respondentu, kas uzskata, ka čigāni labprāt kontaktējas ar nečigāniem, ir par 8% vairāk nekā to, kas domā, ka čigāni to dara nelabprāt. Diezgan daudz respondentu norāda uz čigānu īpašajām spējām – 46% domā, ka viņiem piemīt hipnozes spējas, 28,8% – ka čigāni spēj uzlikt lāstu un 30%, ka piemīt pareģošanas spējas. Pavisam nedaudzi respondenti – mazāk nekā 10% – domā, ka čigāni ir čakli, kārtīgi, atturīgi. Gandrīz 3% nezina, kā raksturot čigānus. Taču no tiem, kas iepriekš bija norādījuši, ka viņiem nav bijuši kontakti ar čigāniem, tikai 10% atturējās atbildēt uz jautājumu par dažādu raksturojumu atbilstību čigāniem.

Interesanti salīdzināt iedzīvotāju atbildes atkarībā no tā, vai un kādās situācijās viņi kontaktējušies ar čigāniem. Salīdzinot iedzīvotāju priekšstatus par čigāniem atkarībā no kontaktu veida, iezīmējas tendence, ka vērtējamajā sarakstā iekļautos pozitīvos vai neitrālos raksturojumus (draudzīgi, sirsnīgi, čakli, muzikāli, talantīgi, kārtīgi, dzīvespriecīgi u.c.) biežāk nekā caurmērā atzīmējuši respondenti, kuru ģimenes locekļi vai draugi ir čigāni, un kuri ar čigāniem kontaktējušies kā ar kolēģi darbavietā, kā ar kaimiņu, kā ar valsts vai privātās iestādes darbinieku.

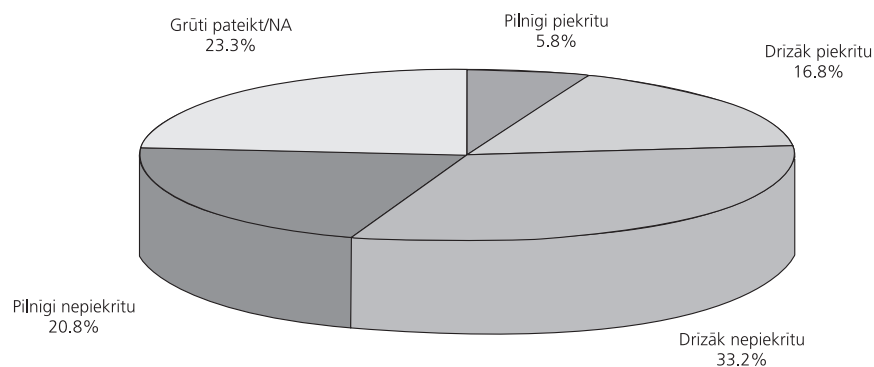
Latvijas iedzīvotāju izvēle par profesijām, kas viņiem šķiet vispiemērotākās čigāniem, apstiprina iedzīvotāju vidū esošos pozitīvos un negatīvos stereotipus – 61,9% respondentu atzīmē estrādes mākslinieku kā vispiemērotāko profesiju čigāniem. Nākamo vispiemērotāko profesiju respondenti min sētnieks – 42,2%. Vairāk nekā 20% par čigāniem piemērotām profesijām uzskata pārdevēja, skolotāja, deputāta darbu. Vismazākā piemērotība respondentu acīs čigāniem ir bankas darbinieka un policista darbam – tā atzīst vairāk par 13% respondentu.

*Tā kā respondenti varēja atzīmēt vairākas atbildes, atbilžu summa pārsniedz 100%.

Savukārt, ka neviena no nosauktajām nav piemērota, minēja 15% respondentu, kas varētu norādīt gan uz to, ka respondenti ir uzskatījuši, ka nevar visiem čigāniem kopumā piemērot vienu profesiju, kā arī, ņemot vērā iepriekšējās atbildes, ka čigāni vispār negrib strādāt.

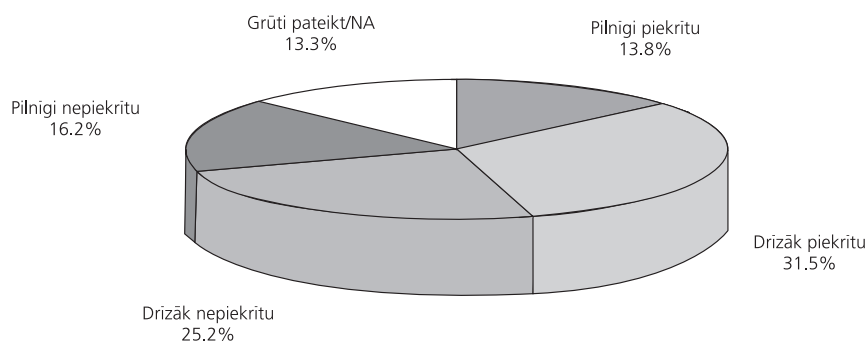
Attieksme pret apgalvojumu "Čigānu iespējas saņemt sociālo palīdzību ir mazākas kā citu tautību pārstāvjiem" (%)
(visi respondenti, n=1041)

Apgalvojumam "Čigānu iespējas saņemt sociālo palīdzību ir mazākas nekā citu tautību pārstāvjiem" nepiekrīt vairāk nekā puse no aptaujātiem iedzīvotājiem – 54%. Gandrīz vienā ceturtdā daļa respondentu (22,6%) uzskata, ka čigānu pieeja sociālajai palīdzībai ir ierobežota, un apmēram tikpat aptaujāto nevar atbildēt uz šo jautājumu.

Pētījuma rezultāti liecina, ka krievi (27%) un citu tautību pārstāvji (25%) šim izteikumam piekrituši biežāk nekā latvieši (20%).

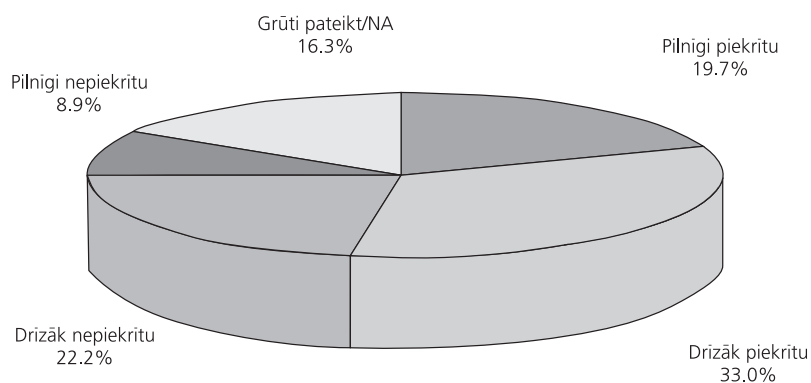
Attieksme pret apgalvojumu "Valstij ir jāatbalsta īpašas palīdzības programmas čigāniem, lai, piemēram, uzlabotu viņu sociālo ekonomisko stāvokli, izglītību" (%)
(visi respondenti, n=1041)

Saskaņā ar pētījuma rezultātiem respondentiem gandrīz uz pusi dalās domas. Šis apgalvojums atbalstīts tikai nedaudz biežāk, nekā noraidīts – 45% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju kopumā piekrīt, ka valstij ir jāatbalsta īpašas palīdzības programmas čigāniem, bet 41% respondentu tam nepiekrīt.

Salīdzinot dažādu tautību pārstāvju atbildes, jāsecina, ka krievi (49%) un citu tautību pārstāvji (47%) izteikumam, ka valstij ir jāatbalsta īpašas palīdzības programmas čigāņiem, lai, piemēram, uzlabotu viņu sociāli ekonomisko stāvokli, izglītību, piekrituši nedaudz biežāk nekā latvieši (42%).

Attieksme pret apgalvojumu "Vajag nodrošināt pastiprinātu tiesībsargājošo struktūru (policijas) klātbūtni rajonos, kuros dzīvo čigāņi" (%) (visi respondenti, n=1041)

Ka jāpastiprina tiesībsargājošo institūciju klātbūtne vietās, kur apmetušies čigāņi, domā vairāk nekā puse respondentu (52,7%). Aptuveni trešā daļa (31%) aptaujāto neuzskata, ka tas būtu nepieciešams. Diezgan daudz ir aptaujāto, (16%), kas atturējās paust noteiktu viedokli.

Šajā jautājumā aptaujas rezultāti liecina, ka būtiski neatšķiras latviešu, krievu un citu tautību pārstāvju atbildes – šajās grupās apgalvojumam piekrita 51 – 54% aptaujāto.

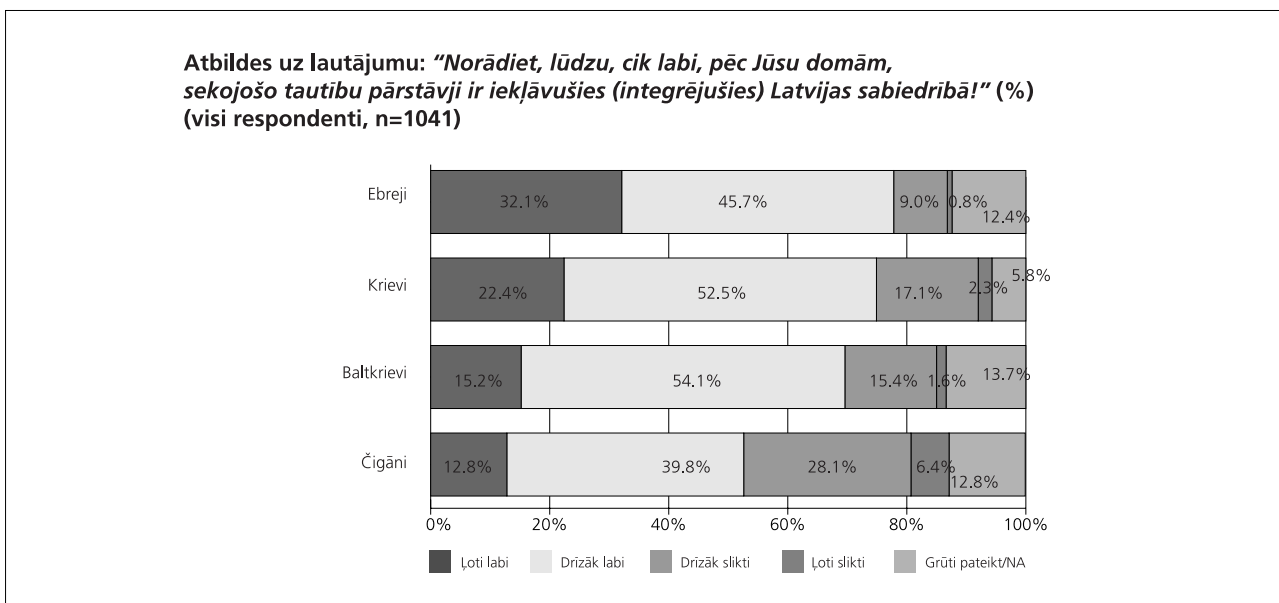
Salīdzinot atbildes atkarībā no respondentu ienākumu līmeņa, jāsecina, ka nedaudz biežāk apgalvojumam piekrituši respondenti ar augstākiem ienākumiem: no respondentiem, kuru mēneša vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz LVL 42, šādu viedokli pauda 46%, no aptaujātajiem, kuru ienākumi ir virs LVL 85, to norādīja 59%.

Pastiprinātu tiesībsargājošo struktūru klātbūtni rajonos, kuros dzīvo čigāņi, Rīgā dzīvojošie par nepieciešamu atzinuši biežāk (62%) nekā respondenti citās pilsētās (51%) un laukos (45%).

Sabiedrības integrācija

Sekojošā grafikā salīdzināts, kā respondenti vērtējuši krievu, baltkrievu, ebreju un čigānu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā.

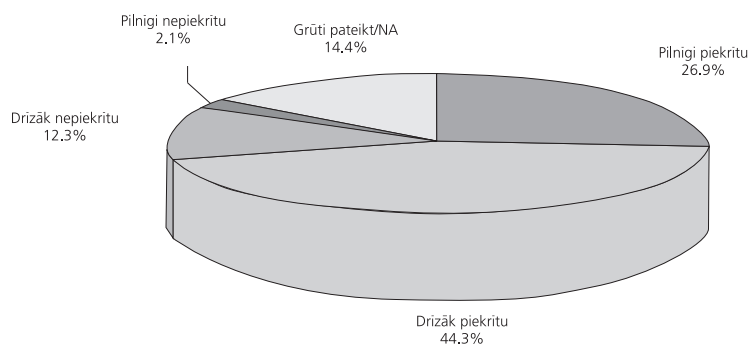

Vairākums Latvijas iedzīvotāju (71%) uzskata, ka čigāni veido savu, noslēgtu kopienu, un par integrētiem Latvijas sabiedrībā viņi ir atzīti retāk nekā ebreji, krievi un baltkrievi.

Aptaujas rezultāti liecina, ka aptuveni 3/4 aptaujāto norādījuši, ka ebreji un krievi ir kopumā labi integrējušies Latvijas sabiedrībā, un tikai nedaudz mazāk (aptuveni 70%) to atzina par baltkrieviem. Uz čigānu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā norādīja vismazāk – 53% respondentu. Jāpiebilst, ka atbildi "ļoti labi" par nevienu no minētajām grupām neatzīmēja vairāk kā 1/3 aptaujas dalībnieku.

Salīdzinot latviešu, krievu un citu tautību pārstāvju atbildes, jāsecina, ka latvieši nedaudz biežāk (79%) nekā pārējās grupas (krievi – 67%, citas tautības – 77%) pauda viedokli, ka krievi ir kopumā labi integrējušies Latvijas sabiedrībā. Citu tautību pārstāvji biežāk nekā latvieši un krievi norādījuši uz baltkrievu (78%) un čigānu (62%) iekļaušanos sabiedrībā. Savukārt krievi biežāk nekā caurmērā atzīmējuši, ka gan paši krievi (latvieši 16%, krievi 26%), gan arī baltkrievi (latvieši 12%, krievi 26%) ir slikti iekļāvušies sabiedrībā, krievi ir mazāk negatīvi par čigānu sliktu integrāciju (latvieši 34,2% un 27,3%). Jāatzīmē, ka dažādu tautību pārstāvju uzskati par ebreju integrēšanos būtiski neatšķiras.

Attieksme pret apgalvojumu "Čigāni Latvijā veido savu noslēgtu kopienu" (%) (visi respondenti, n=1041)

Lai arī uz jautājumu par čigānu integrāciju Latvijas sabiedrībā vairāk nekā puse aptaujāto uzskata, ka čigāni ir labi integrējušies Latvijas sabiedrībā, gandrīz trīs ceturtdaļas aptaujāto Latvijas iedzīvotāju (71%) piekrīt tam, ka "čigāni Latvijā veido savu noslēgtu kopienu". Salīdzinot respondentu atbildes atkarībā no viņu tautības, jāsecina, ka latvieši šim apgalvojumam piekrītuši biežāk (76%) nekā krievi (65%) un citu tautību pārstāvji (66%).

3. Pielikums

Eiropas Padomes Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību vispārēji politiskā rekomendācija nr. 3*

Ciņa pret rasismu un neiecietību attiecībā pret romiem/čigāniem

Strasbūra, 6 marts 1998

Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību:

Atceroties Eiropas Padomes Dalībvalstu un valdību vadītāju Deklarāciju, kas tika pieņemts pirmās galotņu tikšanās laikā Vīnē, 1993. gada 8.–9. oktobrī;

Atceroties Rīcības plānu ciņai pret rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un neiecietību, kas tika izstrādāts šīs Deklarācijas ietvaros un aicināja Ministru komiteju izveidot Eiropas Komisiju pret rasismu un neiecietību, kuras pilnvarās citastarp ietilpst vispārēji politisku rekomendāciju formulēšana Dalībvalstīm.

Atceroties Noslēguma deklarāciju un Rīcības plānu, ko pieņēma Eiropas Padomes Dalībvalstu un valdību vadītāji Otrās galotņu tikšanās laikā Strasbūrā, 1997. gada 10.–11. oktobrī.

Uzsverot, ka šī Noslēguma deklarācija apstiprina Eiropas Padomes Dalībvalstu mērķi veidot brīvāku, iecietīgāku un patiesi eiropisku sabiedrību un prasa intensificēt ciņu pret rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un neiecietību;

Atzīmējot priekšlikumu attiecībā uz Eiropas mediatora iecelšanu romiem/čigāniem, kas izteikts Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas Rekomendācijā nr. 1203 (1993);

Paturot prātā cilvēktiesību secinājumus, kas izteikti "Humānās dimensijas" seminārā par romiem EDSO reģionā, ko Eiropas Drošības un sadarbības organizācija 1994. gada 20.–23. septembrī organizēja ciešā sadarbībā ar Eiropas Padomi, turpinot sadarbību starp šīm Organizācijām šajā jomā;

Apsveicot faktu, ka ģenerālsēkretārs 1994. gadā iecēla Eiropas Padomes darbības koordinātoru romu/čigānu jautājumos;

Paturot prātā Speciālistu grupas darbību romu/čigānu jautājumos;

Atceroties Ministru komitejas Rekomendāciju Dalībvalstīm nr. R (97) 21 par medijiem un iecietības klimata veicināšanu;

Atsaucoties uz nosacījumiem, kas izteikti vispārēji politiskā rekomendācijā nr. 1, kas tiecas palīdzēt Dalībvalstīm apkarot rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un neiecietību, piedāvājot konkrētus un specifiskus līdzekļus dažās, pēc skaita ierobežotās, bet sevišķi svarīgās jomās;

Esot pilnīgā pārliecībā, ka Eiropas sabiedrībai ir kopīgas vērtības, ieskaitot visu cilvēku vienlīdzīgu cieņu, un ka vienlīdzīgas cieņas ievērošana ir visu demokrātisku sabiedrību stūrakmens;

Paturot prātā, ka ir jāatceras Eiropas vēstures mantojums, saglabājot modrību un aktīvi nostājoties pret jebkurām rasisma, ksenofobijas, antisemitisma un neiecietības izpausmēm;

Izsakot cieņu visiem rasistiskas vajāšanas un iznīcināšanas politikas upuriem Otrā pasaules kara laikā un atceroties, ka ievērojams skaits romu/čigānu gājuši bojā šādas politikas rezultātā;

Šajā sakarā uzsverot, ka Eiropas Padome ir pamatvērtību iemiesotājs un sargs – tostarp cilvēktiesību aizsardzības un veicināšanas jomā –, uz kuru pamata Eiropa tika atjaunota pēc Otrā pasaules kara šausmām;

* Ievietots Eiropas Padomes Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību sagatavots teksta tulkojums, "Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību vispārējo politisko dokumentu krājums", Strasbūra: ECRI, CRI (2001) 7, 2002. gada marts.

Atceroties, ka rasisma, ksenofobijas, antisemitisma un neiecietības apkarošana ir cilvēktiesību aizsardzības un veicināšanas neatņemama daļa, ka šīs tiesības ir universālas un nedalāmas un ka visi cilvēki, neskatoties ne uz kādām atšķirībām, ir pilntiesīgi baudīt šīs tiesības;

Uzsverot, ka rasisma, ksenofobijas, antisemitisma un neiecietības apkarošana pirmām kārtām ir neaizsargātāko sabiedrības locekļu tiesību aizsardzība;

Pārliecībā, ka jebkurā rasisma un diskriminācijas apkarošanas pasākumā par svarīgāko jāizvirza cietušais un viņa apstākļu uzlabošana;

Atzīmējot, ka romi/čigāni visā Eiropā cieš no joprojām pastāvošiem aizspriedumiem pret viņiem, ka, viņi ir upuri rasismam, kas dziļi iesakņojies sabiedrībā, ka dažkārt viņi ir vardarbīgu rasisma un neiecietības izpausmju objekts un ka viņu pamattiesības pastāvīgi tiek pārkāptas vai apdraudētas;

Atzīmējot arī, ka pret romiem/čigāniem pastāvošie aizspriedumi noved pie viņu diskriminācijas daudzās sociālās un ekonomiskās dzīves jomās un ka šāda diskriminācija ir galvenais faktors sociālās izstumtības procesā, kas skar daudzus romus/čigānus;

Pārliecībā, ka iecietības principa veicināšana garantē tādas atklātas un plurālas sabiedrības aizsardzību, kas pieļauj mierīgu līdzāspastāvēšanu;

rekomendē Dalībvalstu valdībām sekojošo:

- parakstīt un ratificēt attiecīgus starptautiskos juridiskos dokumentus rasisma, ksenofobijas, antisemitisma un neiecietības apkarošanas jomā, tostarp Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību un Eiropas reģionālo vai minoritāšu valodu hartu;
- nodrošināt, ka nosaukums, kādā oficiāli dēvē dažādas romu/čigānu kopienas, ir viņu pašu izvēlēts;
- paturot prātā rasisma un neiecietības izpausmes, kuru upuri ir romi/čigāni, prioritāra uzmanība jāpievērš vispārēji politiskā rekomendācijā nr. 1 izteikto nosacījumu īstenošanai, kuri prasa veikt nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu, ka nacionālā kriminālā, civilā un administratīvā likumdošana skaidri un konkrēti cīnītos pret rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un neiecietību;
- garantēt, ka diskriminācija kā tāda, kā arī diskriminējoša prakse tiek apkarotas ar atbilstošas likumdošanas palīdzību un lai civilā likumdošanā šajā sakarā tiktu ieviesti speciāli nosacījumi nodarbinātības, dzīvesvietas un izglītības jautājumos;
- padarīt par nelikumīgu jebkuru diskrimināciju no varas pārstāvju puses, veicot savus pienākumus;
- nodrošināt atbilstošu juridisku palīdzību romiem/čigāniem, kuri ir cietuši no diskriminācijas un vēlas iesniegt prasību tiesību aizsardzības iestādēs;
- veikt atbilstošus pasākumus, lai nodrošinātu pilnīgu un tūlītēju tiesiskumu gadījumos, kad tiek pārkāptas romu/čigānu pamattiesības;
- tostarp nodrošināt, ka netiek pieļauta nekāda nesodāmības pakāpe attiecībā uz noziegumiem pret romiem/čigāniem, un skaidri to pasludināt visplašākai sabiedrībai;
- izstrādāt un atbalstīt speciālu apmācības sistēmu personām, kas iesaistītas likumības nodrošināšanas dažādo komponentu visos līmeņos, lai veicinātu kultūru, saprašanos un apzinātu aizspriedumus;
- veicināt atbilstošu pasākumu izstrādāšanu, lai izveidotu dialogu starp policiju, vietējās varas pārstāvjiem un romu/čigānu kopienām;

- veicināt strādājošo profesionālu izpratni medijos – gan audiovizuālos, gan presē – par īpašu atbildību, ko viņi uzņemas, neizplatot aizspriedumus, kad veic savus profesionālos pienākumus, tostarp izvairoties minēt tādu incidentu dalībniekus, kuros varētu būt iekļauti arī romu/čigānu kopienas pārstāvji un kuri varētu apkaunot romu/čigānu kopienu kopumā;
- spert nepieciešamos soļus, lai nodrošinātu, ka tiek izstrādāti un piemēroti noteikumi, kas attiecas uz pilsonības iegūšanas jautājumiem *de jure* un *de facto* un tiesībām uz patvērumu, kas nenoved pie romu/čigānu diskriminācijas;
- nodrošināt, ka jautājumi attiecībā uz “ceļošanu” valsts robežās, tostarp noteikumi, kas attiecas uz dzīvesvietu un pilsētplānošanu, tiek risināti, netraucējot iesaistītām personām piekopt savu dzīvesveidu;
- izstrādāt institucionālus pasākumus, lai celtu romu/čigānu kopienu nozīmi un veicinātu aktīvu dalību lēmumu pieņemšanas procesā, izmantojot nacionālos, reģionālos un vietējos konsultatīvos mehānismus, par prioritāti izvirzot partnerību uz vienlīdzīgiem pamatiem;
- veikt specifiskus pasākumus, lai veicinātu romu/čigānu apmācību, nodrošinot pilnvērtīgas zināšanas, un viņu tiesību īstenošanu atbilstoši viņu funkcionējošai tiesību sistēmai;
- pievērst īpašu uzmanību situācijai, kādā atrodas romu/čigānu sievietes, kuras bieži vien tiek dubulti diskriminētas – kā sievietes un kā romi/čigāni;
- aktīvi apkarot visas skolas segregācijas formas pret romu/čigānu bērniem un nodrošināt efektīvu un līdztiesīgu pieeju izglītībai;
- ieviest visu skolu programmās informāciju par romu/čigānu vēsturi un kultūru un nodrošināt skolotājus ar mācību programmām par šo priekšmetu;
- atbalstīt nevalstisko organizāciju aktivitātes, kurām ir svarīga loma, apkarojot rasismu un neiecietību pret romiem/čigāniem, un kas citastarp viņiem nodrošina atbilstošu juridisko palīdzību;
- rosināt romu/čigānu organizācijas aktīvi darboties, lai stiprinātu pilsonisko sabiedrību;
- attīstīt uzticību nostiprinošus pasākumus, lai aizsargātu un stiprinātu atklātu un plurālu sabiedrību, kas paredz mierīgu līdzāspastāvēšanu.

